

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MOUNTSTUART ELPHINSTONE'UN GÖZÜNDEN
AFGANLARDA SOSYAL YAŞAM**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Furkan KÜLÜNK

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yeniçağ Tarihi**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet ALPARGU

OCAK 2015

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

MOUNTSTUART ELPHINSTONE'UN GÖZÜNDEN
AFGANLARDA SOSYAL YAŞAM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Furkan KÜLÜNK

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Yeniçağ Tarihi

“Bu tez 12/01/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU	BAŞARILI	M. Alpar
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK	BAŞARILI	B. Çelik
Doç. Dr. Ozan YILMAZ	BAŞARILI	O. Yılmaz

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Furkan KÜLÜNK

12/01/2015

ÖNSÖZ

Bu tezin yazılması aşamasında, çalışmamın üzerine titizlikle eğilerek yardımlarını eksik etmeyen değerli hocam sayın Prof. Dr. Mehmet Alpargu'ya en içten dileklerle teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Hayatta her zaman yanımda olan aileme teşekkürü bir borç bilirim. Değerli yol arkadaşım Habibe Karayel'e bu yolda verdiği destek ve yapmış olduğu yardımlarından ötürü teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca Nagihan Yıldırım'a da teşekkürlerimi sunuyorum.

Furkan KÜLÜNK

12/01/2015

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
SUMMARY.....	iv
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: AFGANİSTAN'IN COĞRAFI KONUMU, ŞEHİRLERİ VE YÖNETİM.....	5
1.1. Afganistan'ın Coğrafi Konumu.....	5
1.2. Önemli Şehirler.....	8
1.2.1. Kâbil.....	8
1.2.2. Keşmir.....	9
1.2.3. Herat.....	12
1.2.4. Sistan.....	13
1.3. Hükümdar ve Yönetim.....	16
1.4. Güvenlik ve Adalet Sistemi.....	17
BÖLÜM 2: SOSYAL YAPI VE YAŞAYIŞ.....	21
2.1. Afganistan'daki Kavmi Gruplar.....	21
2.2. Afganların Görgüleri, Özel Hayatları ve Karakterleri.....	24
2.3. Evler ve Evlerde Kullanılan Eşyalar.....	26
2.4. Misafir ve Misafir Kabulü.....	28
2.5. Şölenler, Ziyafetler, Hikâyeler ve Şarkılar.....	29
2.6. Danslar ve Oyunlar.....	32
2.7. Evlilikler, Erkek ve Kadının Konumu.....	33
2.8. Erkeklerin ve Kadınları Kıyafetleri.....	37
2.9. Kölelik.....	39
2.10. Atlar ve Kullanılan Malzemeler.....	40
BÖLÜM 3: DİNİ HAYAT VE EĞİTİM.....	44
3.1 Müslümanlar, Sünnilik ve Şia Mezhebi.....	44
3.2. Tasavvuf Tarikatları, Mezhepler	46

3.2.1. Ruşeniye (Revşeniyye) Tarikatı.....	48
3.3. Dini Kurumlar.....	51
3.4. Mollalık ve Mollaların Etkisi.....	53
3.5. Afganlarda Eğitim, Dil ve Öğrenme.....	57
3.5.1. Afganlarda Eğitim.....	57
3.5.2. Afganistan’da Kullanılan Diller.....	61
3.5.3. Afgan Edebiyatı.....	63
BÖLÜM 4: AFGANİSTAN’DA TİCARET.....	65
4.1. Kâbil’deki Ticaret.....	66
SONUÇ.....	75
KAYNAKÇA.....	77
ÖZGEÇMİŞ.....	86

Tezin Başlığı: Mountstuart Elphinstone'un Gözünden Afganlarda Sosyal Yaşam.

Tezin Yazarı: Furkan KÜLÜNK **Danışman:** Prof. Dr. Mehmet ALPARGU

Kabul Tarihi: 12/01/2015 **Sayfa Sayısı:** iv (ön kısım) + 86 (tez)

Anabilimdalı: Tarih

Bilimdalı: Yeniçağ Tarihi

Bu çalışmada Afganistan'daki sosyal hayat üzerine bilgiler ve düşünceler aktarılmıştır. Afganistan'ın, coğrafi konumu ve bölgenin birçok ticaret yolunun üzerinde ona önemli bir değer kazandırmıştır. Nitekim tarihi süreç içinde bölgede, farklı kavmi grupların barınmış ve bu kavimlerin kültürlerinin bir araya gelmesi de zengin bir ilişkiler ağı doğurmuştur.

Bölgede geniş bir ticari ağın kurulmasının yanı sıra, söz konusu dönemde ilim ve bilim merkezleri doğmuş, medreselerde yetişen öğrenciler civar ülkelere giderek sahip oldukları bilgi birikimlerini aktarmışlardır. Zenginlik sadece bir alanda değil; dil, ırk, din, mimari, sanat gibi birçok alanda kendisini göstermiştir. Hiç şüphesiz bölgenin asırlar boyunca değişik devletler tarafından sürekli işgale uğramasının nedenleri arasında bu gibi sebepler gösterilebilir. Çok uluslu yapı bölgeye kültürel çeşitlilik kazandırmıştır. Ancak kültürel çeşitlilik dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Nitekim bu çok uluslu yapıyı muhafaza etmek ve merkezi bir otorite kurmak çoğu kere mümkün olmamıştır.

Bu çalışma, Afgan toplum yapısını ve bölgenin siyasi hayatına yön veren dinamikleri anlamamız açısından bizlere ışık tutacak bilgiler sunmaktadır. Böylece bölge tarihinde meydana gelen olayları daha iyi tahlil ve analiz etmek mümkün olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Mountstuart Elphinstone, Afganistan, Afganlarda Sosyal Yaşam.

Title of the Thesis: Social Life in Afghanistan According to Mountstuart Elphinstone	
Author: Furkan KÜLÜNK	Supervisor: Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Date: 12/01/2015	Nu. of pages: iv (pre text) + 86 (main body)
Department: History	Subfield: New Age History
<p>This study explains the ideas and information about the social life in Afghanistan. The geographical position of Afghanistan and the fact that the region is on the way of many gave itself a significant value. For this reason, the historical process of the region witnesses the settlement of different ethnic groups in the country and the rich web of relations between these ethnic groups.</p> <p>As well as the establishment of a wide trade network, science and art centers have been raised in this period and students who have been educated in the madrasas went to neighboring countries and elucated their experiences. Richness was not only in the one area but also in many other areas like language, nation religion, architecture and art. Doubtlessly, these facts can be one of the reasons why this region has been invaded continuously by many different countries. Multi-ethnic structure brought in cultural diversity in the region. However, cultural diversity had also negative results. Thus the preservation of the multi-national structure and the establishment of a central authority were not possible.</p> <p>This study presents us the dynamics that guided the political life of the region. In this way, it will be possible to analyze and interpret the incidents in the history of the region in a better way.</p>	
Keywords: Mountstuart Elphinstone, Afghanistan, Social life in Afghanistan.	

GİRİŞ

Bu çalışmada Afganistan'daki sosyal hayat üzerine bilgiler ve düşünceler aktarılmıştır. Afganistan'ın, coğrafi konumu ve bölgenin birçok ticaret yolunun üzerinde ona önemli bir değer kazandırdığı gibi tarihi süreç içinde bölgede, farklı kavmi grupların oluşması ve bu kavimlerin kültürlerinin bir araya gelmesi de zengin bir ilişkiler ağı doğurmuştur.

Bölgede geniş bir ticari ağın kurulmasının yanı sıra, söz konusu dönemde ilim ve bilim merkezleri doğmuş, medreselerde yetişen öğrenciler civar ülkelere giderek sahip oldukları bilgi birikimlerini aktarmışlardır. Zenginlik sadece bir alanda değil; dil, ırk, din, mimari, sanat gibi birçok alanda kendisini göstermiştir. Hiç şüphesiz bölgenin asırlar boyunca değişik devletler tarafından sürekli işgale uğramasının nedenleri arasında bu gibi sebepler gösterilebilir.

Afganistan'ın çok uluslu devlet yapısı; bölgeye kültürel bir zenginlik kazandırmasının yanı sıra dezavantajları da beraberinde getirmiştir. Nitekim bu çok uluslu yapıyı muhafaza etmek ve merkezi bir otorite kurmak çoğu kere mümkün olmamıştır. Bölge tarihine bu açıdan bakıldığında meydana gelen olayların nedenleri üzerine fikir beyan etmek mümkün olacaktır.

Çalışmanın Amacı

Afganistan ile ilgili ortaya konulan çalışmalar genel olarak Afganistan'ın siyasi tarihi ile alakalı olduğundan, sosyal hayat ile ilgili elimizde pek fazla kaynak bulunmamaktadır. Elde olan çeşitli kaynaklardan edinilen bilgiler ise bizlere, Afganistan'ın ne denli kültürel bir zenginliğe sahip olduğunu göstermektedir. Bu eksikliğin giderilmesi bölge tarihinde meydana gelen olayları daha iyi analiz etmemize imkân sağlayacaktır.

Sosyal hayat bizim o topluma en yakın pencereden bakmamızı sağlar. Bireyden başlayarak devlete uzanan bu ağ içerisinde toplumun değişik kesimleri ile ilgili ortaya konan örnekler yolumuzu daha da aydınlatacaktır.

Kuşkusuz ki Afganistan'da yalnızca çeşitli kavmi kimliklerden bahsedemeyiz. Aynı zamanda bu kavmi kimliklerin beraberinde bölgeye taşıdıkları; farklı din, dil,

kültür, sanat ve bilgi gibi zenginlikler Afganistan'ın en büyük kazanımları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tabidir ki bu renkli tablo bir o kadar da farklı sorunları doğurmuştur. Nitekim bölgede barınan çok sayıdaki; millet, kabile, din ve mezhep mensuplarını bir arada tutmak hiç de kolay olmamıştır. Ortaya çıkan birçok sorun bu gibi temel nedenlerden kaynaklanmıştır.

Bu çalışmanın amacı Afganistan'ın siyasi tarihini dışındaki sosyal hayatla ilgili konuları ele almak ve bu konularla ilgili bilgileri değerlendirmektir. Bu çalışmada Elphinstone'un eseri ve var olan kaynaklar incelenerek bölgenin sosyal yapısı tetkik edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın Önemi

Afganistan tarih boyunca çeşitli istilalara uğramış bir ülkedir. Birçok devlet bu topraklarda hüküm sürmüş ve kendisine ait izler de bırakmıştır. Hiç şüphesiz bu istilaların altında yatan nedenler devletlerin çıkarlarını yakından ilgilendirmektedir. Nitekim Afganistan'ın geniş bir ticaret ağına sahip olması, Hindistan'ın kuzeyindeki bir konumda yer alması bu işgallerin önemli sebepleri arasında gösterilen hususlardandır. Bunların yanında iç çatışmaların da sık sık yaşandığı Afganistan hem dışarıdan hem de içeriden müdahalelere maruz kalmıştır. Bu müdahalelerin altında yatan nedenlerin bir kısmı ise çalışmamızda da aktarmaya gayret ettiğimiz gibi sosyal hayat içerisindeki dinamiklerden kaynaklanmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi bu renkli tablonun aynı zamanda meydana getirdiği karmaşa iç çatışmalara sebep olmuştur.

Bu çalışmanın bizlere sağlayacağı fayda ise meydana gelen olayların yüzeysel değil derinden incelenecek olmasıdır. Birçok konuda ayrıntılı tasvirlerin yer aldığı bu çalışmayı önemli kılan neden ise budur.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada ana kaynak olarak biz; Mountstuart Elphinstone'un "An Account of the Kingdom of Caubul vol 1 / vol 2" adlı, Afganistan'da görev yaptığı süre içerisinde kaleme almış olduğu notlarından faydalandık. Elphinstone almış olduğu notlarda Afganistan'ı adeta her yönüyle ele almıştır.

Afganistan ve bölgenin sosyal hayatı ile ilgili kaynakların yetersizliğinden ötürü birçok noktada yalnızca Elphinstone'un notlarından faydalanılmakla birlikte elde edilebilecek her türlü bilgi kaynağı değerlendirilmiştir.

Ayrıntılı tasvirlerin yer aldığı eser, dikkatle incelenmiş ve konuların anlaşılır hale getirilmesine özen gösterilmiştir. Bu özeni sağlamak için de farklı kaynaklara müracaat edilmiştir.

Çalışmada kullanılan; TDV İslam Ansiklopedisi, MEB İslam Ansiklopedisi, Encyclopædia Iranica, Encyclopaedia of Afghanistan gibi temel kaynakların yanında yine bölge ile ilgili kaynaklar ve kayda geçirilmiş notlardan faydalanılmıştır.

Nesnellik ilkesinden şaşmadan olaylar objektif bir perspektifle değerlendirmeye dikkat edilmiştir. Kullanılan kaynaklar ayrıntılı şekilde incelenerek değerlendirmeler yapılmış ve kaynağın güvenilirliği kontrol edilmiştir.

Elphinstone ve Eseri Hakkında

Çalışmaya başlamadan önce ana kaynak olarak kullanılan "An Account Of The Kingdom Of Caubul" adlı eserin sahibi Mountstuart Elphinstone hakkında kısa bir bilgi vermek faydalı olacaktır.

Mütevazı şartlarda yetişmiş olan Elphinstone; on birinci Baron Elphinstone'un dördüncü çocuğudur. İskoç asıllı Elphinstone; İngiliz hükümeti tarafından ilk olarak Hindistan'a gönderilmiştir. Daha sonra Fransızların Hindistan'ı işgal tehditleri sonucu yine hükümetin kararıyla 1808'de Afganistan'da görevlendirilmiştir.¹ Afganistan'da halkı Fransızlara karşı kıskırtmak için çalışan Elphinstone; burada geçirdiği süre içerisinde kaleme aldığı bu eserde, Afganistan'ın sosyal, siyasi ve iktisadi alanlarıyla ilgili notlar tutmuş ve kayıt altına almıştır.

Elphinstone'un kaleme almış olduğu notları özel kılan ise bölgenin o dönem içerisinde bulunmuş olduğu durumu en ince ayrıntılara kadar tasvir etmiş olmasıdır. Bahsedilen tasvir yüzeysel olmadığı gibi Afganistan'daki sosyal ve kültürel hayatın yanı sıra doğal

¹ Malcolm E. Yapp, Strategies of British India, Encyclopaedia of Iranica, c. 8, Fasikül. 4, Aralık 15, 1998, s. 369.

hayat ile ilgili de bilgiler aktarmaktadır. Ancak konumuzun içeriğine uygun olmadığından dolayı bu bilgiler incelenmiş ancak çalışmaya aktarılmamıştır.

Aldığı notlarda en küçük ayrıntıdan kaçınmayan Elphinstone; gerek dönemin şartlarını anlamamız gerekse Afganistan coğrafyasında meydana gelen olayların temelinde yatan nedenleri anlamamız açısından, çok faydalı bilgiler aktarmıştır.

Bu bilgiler ışığında ilk olarak Afganistan'ın bulunduğu coğrafya ve jeopolitik konumu üzerinde durmak yerinde olacaktır. Nitekim Afganistan'ı devletler ve milletler nezdinde bu denli kaçınılmaz kılan en önemli neden, bulunduğu jeopolitik konumdan kaynaklanmaktadır. Coğrafi konum başlığı altında aktaracağımız bilgiler, coğrafyanın devletlerin stratejilerindeki yeri ve önemini açığa çıkarmadaki etkisini göstermektedir.

BÖLÜM 1: AFGANİSTAN'IN COĞRAFİ KONUMU, ŞEHİRLERİ VE YÖNETİM

1.1. Afganistan'ın Coğrafi Konumu

Bir kara ülkesi olan Afganistan'ın; kuzeyinde Sovyetler Birliği'nin Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan cumhuriyetleri, doğusunda Çin Türkistanı'nın küçük bir kısmı ve Pakistan, batısında İran bulunmakta, güneyini tamamen Pakistan sınırlandırmaktadır.² Başkenti Kâbil'dir. Afganistan'ın coğrafi konumu itibariyle birçok devletle sınır komşusu olması, bölgede kavmi çeşitliliğin meydana gelmesine imkân sağlamıştır.

Konu hakkında ayrıntılı bilgilere yer veren Elphinstone; Afganistan'ın sınırlarının ne denli geniş olduğuna, “Kâbil hükümdarlığının sınırlarını tespit etmek oldukça zordur”³ diyerek açıklama yapmıştır. Enlem ve boylam dereceleri ile sağlam temelli bilgiler vermeyi amaçlayan Elphinstone, aslında bölgenin kontrol altında tutulmasının ne kadar zor olduğunu da vurgulamaktadır. Nitekim etrafını sarmalayan büyük dağ zincirleri, geniş ovalar ve çöller bölgenin zorlu şartları içinde bulunduran bir coğrafyaya sahip olmasını sağlamıştır. Ancak geniş ve verimli arazileri, jeopolitik konumu ve teknolojinin ilerlemesi ile ortaya çıkan yer altı kaynaklarının zenginliği nedeniyle Afganistan, vazgeçilemez bir önem kazanmıştır. Bundan dolayıdır ki Afganistan geçmişten bugüne birçok devlete baş şehirlik yapmıştır. Bu devletler arasında; İranlılar, İskender İmparatorluğu, Yunan menşeli Baktriana devleti, Selevkid Hükümdarlığı, Sakalar (İskitler), Türk oldukları tahmin edilen Kuşanlar, Akhunlar olarak bilinen Halaç Türkleri⁴ gibi eski medeniyetler vardır. Geçmişten günümüze bu çok çeşitli kavmi yapı süregelmiş olup hala bölgede etkisini göstermektedir.

Afganistan'ın belli başlı şehirleri arasında; Kâbil, Kandahar, Sistan, Herat, Hazaristan, Türkistan, Bedahşan, Vahan ve Kâfiristan gösterilebilir.⁵ Afganistan içerisinde;

² Mehmet Saray, “Afganistan” İslam Ansiklopedisi, c. 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, s. 401.

³ Mountstuart Elphinstone, An Account Of The Kingdom Of Caubul, c. 1, London, 1819, s. 136.

⁴ Mehmet Saray, a.g.m, s. 404.

⁵ M. Longwarth Domes, “Efganistan” İslam Ansiklopedisi, c. 4, MEB Yayınları, İstanbul, 1977, s. 135-136.

Afganlar, Araplar, Beluciler, Hazaralar, Kırgızlar, Pamirler, Nuristaniler, Tacikler, Türkmenler, Özbekler⁶ çeşitli kavmi grupların bir kısmını oluşturmaktadırlar.

Elphinstone'un hükümdarlığın genel krokisi hakkında bulunmuş olduğu beyanlar oldukça değerlidir ve bu krokide ince ayrıntılara yer verilmiştir. Buna göre Elphinstone; Bengal'in doğusundan Herat'a kadar uzanan Hindistan ve Kâbil hükümdarlıklarından hareket edildiğinde kuzey sınırlarının neredeyse tamamı sürekli karla kaplı olan dağ zincirleri tarafından çevrelenmiş olduğu ve iki ülkenin tüm büyük nehirlerinin bu noktadan görülebildiğini ifade etmiştir.⁷ Sürekli olarak karla kaplı olan dağlar ve bu dağların sahip oldukları yükseklik coğrafyanın çok çeşitli doğal görünümlere sahip olduğunu gözler önüne sermektedir. Öte yandan bu dağ zinciri Brahmaputra'nın yakınından başlayarak kuzey batıda Keşmir'e kadar uzanmaktadır. Kuzey kesimde mevcut olan bu coğrafi yapı; on dokuzuncu yüzyılda Afgan rejiminin Belucistan ve Kuzey Batı sınırlarını kendi topraklarına dâhil edememesindeki en büyük engellerin başında gelmektedir.⁸ Dağlık arazinin yoğun olduğu bölgelerde hâkimiyeti kurmak ve sağlamak daha da güçleşmiştir. Zincirin bu kısmı bölge yerlileri tarafından Hamallah olarak adlandırılmaktadır. Mevcut dağ zincirinin yönü Keşmir'den itibaren Hindukuş'un yüksek karlı zirvesi ile Kâbil'in kuzeyi arasından biraz güney batıya yönelmektedir.⁹

Keşmir'den Hindukuş'a kadar olan aralık yüksek bir noktada yer aldığından bu bölge tepe olarak adlandırılmıştır. Hindukuş aralığı ülkeyi ikiye bölerken doğu ve merkezdeki bölgelere hâkim bir konumdadır.¹⁰ Bu noktadan Herat'a kadar uzanan bölge yerli halk tarafından adlandırılmamış olmasına rağmen Avrupalı coğrafyacılar Hindukuş olarak isimlendirmişlerdir.¹¹ Afganistan; güney Asya'daki büyük dağ zincirinin kalbindedir. Hindukuş ve komşu dağ aralıkları, Afganistan'ın güneyini ve orta kesimini

⁶ Thomas Barfield, *Afghanistan A Cultural and Political History*, Princeton University Press, 2010, s. 19.

⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 139.

⁸ Ramamoorthy Gopalakrishnan, *The Geography and Politics of Afghanistan*, Naurang Rai, Concept Publishing Library, H-13 Bali Nagar, New Delhi-110015 (India), 1982, s. 3.

⁹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 139.

¹⁰ Defense Language Institute Foreign Language Centre, "Afghanistan in Perspective" An Orientation Guide, Technology Integration Division, September 2012, s. 6.

¹¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 140.

kapsamaktadır. Bu bölge dar, engebeli ve depreme eğilimli bir bölgedir. Bölge; yazları sıcak ve kurak, kışları ise sert soğuk bir iklime sahiptir.¹²

Bölge birçok yaylaya sahipti ki bu, insanların hayvanlarını otlatmaları için bir nimetti. Tepelerdeki yaylaların genişliğinin yaklaşık iki yüz kilometre olabileceğinden bahsedilmiştir.¹³ Bu bize; insanların hayvanlarını otlatmak için çok sayıda geniş arazilere sahip oldukları bilgisini vermektedir. Tibet ve Kaşgar gibi dağlık ülkeler geniş arazilere sahip değillerdi ancak Pamir gibi ova olan ülkeler nispeten daha fazla topraklara sahiptiler. Küçük Pamir ve adını Vahan nehrinden alan Vahan vadisi, hem hayvancılık hem de avcılık için elverişli arazilerdi.¹⁴

Dumanlı Dağlar olarak adlandırılan zincir ise, Bağımsız Türkistan ve Çin Türkistanı arasındaki siyasi bölünmelerin sınırını oluşturur.¹⁵ Dolayısıyla birçok siyasi bölünmenin sınırları da aynı zamanda doğal çizgilere göre belirlenmiştir. Bahsedilen dağ zincirleri, ovalar, çöller ve geniş arazileri içerisinde barındıran Afganistan toprakları, doğal nedenlerden ötürü birçok farklı kavmi unsuru bölgeye çekmiştir. Öte yandan kendine has jeopolitik konumu nedeniyle sık sık istilalara uğramış ve tarihsel süreç içerisinde bölge çeşitli devletlerin hâkimiyeti altına girmiştir. Etrafındaki devletler ile çok sıkı bir yol ağına sahip olan Afganistan, bölgenin ticaretinin attığı can damarlarından biridir. Afganistan; Kuzeyden gelenlere Hindistan ve İran'a; güneyden ve batıdan gelenlere ise Orta Asya ve daha kuzeye bir kapı olarak, bu coğrafyanın önemli merkezlerinden birisi haline gelmiştir.¹⁶

Afganistan konumu itibarıyla ticari yolların üzerinde bulunuyordu. Dolayısıyla bölgedeki ticareti ele geçirmek ve Asya'nın kilit noktalarından biri olan Afganistan topraklarını ele geçirmek isteyen devletler bölgeye sürekli akınlarda bulunmuştur. Kâfiristan, Belh, Kâbil, Peşaver ve Belucistan toprakları ile Sind limanı dönemin önemli ticari merkezleriydi. Hindistan ve Kâbil arasındaki ticaret bu bağlamda oldukça gelişmiş bir mahiyetteydi. Kâbil'de yapılan ithalat ve ihracatın ürünleri bu ticaretin ne kadar

¹² Joseph Kessel, "Afghanistan", Photographed by Karl Flinker and Max Klimburg, London: Thames and Hudson 1959, s. 43.

¹³ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 141.

¹⁴ Çetin Pekacar, Pamir (Afganistan) Kırgız Türkleri Ağzı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara 1995, s. 2.

¹⁵ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 143-144.

¹⁶ Mahmud Osmanoglu, Afganistan: Cihadın On Yılı, Rehber Yayınları, Ankara 1990, s. 12.

geniş çaplı olduğunu gözler önüne sermektedir. Nitekim ileride ticaret başlığı altında bu noktalara ayrıntılı olarak değinilecektir. Bölgede bulunan İndus, Kaşgar, Kâbil gibi nehirler, büyük bir akım gücü ve sulama imkânına sahip olmaları açısından,¹⁷ bölgeye tarımsal canlılık da kazandırmışlardır.

1.2. Önemli Şehirler

Afganistan konumu itibariyle önemli şehirleri bünyesinde barındırmıştır. Nitekim bu şehirlerde; birçok ilim adamı, şair, din bilgini, devlet adamı yetişmiştir. Ticaret yolları üzerinde bulunan bu şehirler birçok farklı kimliği ve kavmi unsuru tanıma ve bünyesinde barındırma şansına sahip olmuştur. Afganistan'ın belli başlı şehirleri arasında; başkent Kâbil, Herat, Kandahar, Mezar-ı Şerif, Celalabad, Kunduz, Sistan, Keşmir gibi şehirler gösterilebilir.

Bu bölümde önemli şehirlerden birkaçını hem tarihsel hem de demografik açıdan inceleyeceğiz. Şehirlerin coğrafi konumlarının yanı sıra diğer nitelikleri hakkında bilgiler aktaracağız.

1.2.1. Kâbil

Bugün Afganistan'ın başkenti olan Kâbil; Afganistan tarihinin hemen her döneminde devletin önemli bir vilayeti olma özelliğini korumuştur. Deniz seviyesinden 5.850 fit yükseklikte olan şehir¹⁸ kadim medeniyetleri bünyesinde barındırmış olmasından dolayı tarihi bir öneme sahiptir.

Sünni, Şii ve Hinduların bir arada yaşadıkları bölge, dinsel ve kavmi birçok farklı unsuru bünyesinde barındırmaktadır.¹⁹ Eskiden en önemli merkezi Gazne olan bu

¹⁷ Alyssa Pritts, Afghanistan, Factor 9, TST BOCES - Trumansburg High School, Trumansburg High School, Trumansburg, NY, s. 2.

¹⁸ Joseph Kessel, a.g.e, s. 45.

¹⁹ Mohan Lal, a.g.e, s. 43.

vilayet Lôgar ve Tagar nehirlerinin yukarı kısımlarındaki küçük vadiler ile birlikte Gazne'yi ve Kâbil vadisinin Celalabad yanındaki aşağı kısmını içerisine almaktadır.²⁰

1978'li yıllarda nüfusunun bir milyonun üzerine çıktığı tahmin edilen şehir²¹ gerek stratejik konumu gerekse çok çeşitli kavmi yapısıyla kültürel bir birikime sahiptir. Nitekim bölgenin ticaretinin can damarlarından birisi olan Kâbil geçiş yolları üzerinde olması hasebiyle geçmişten bugüne birçok medeniyetin mirasını taşımaktadır.

Hindistan ile Horasan arasındaki iki önemli ticaret merkezinden birisi olan Kâbil'e Fergana, Türkistan, Semerkand, Buhara, Belh, Hisar ve Bedahşan'dan tüccarlar geliyor ve ticari faaliyetlerini gerçekleştiriyorlardı.²²

1.2.2. Keşmir

Keşmir'in tarihi büyük Hint Hükümdarı Aşoka ile (m.ö. 269-232) başlatılır. Daha sonra Kuşana İmparatorluğu ve Gupta İmparatorluğu gibi büyük devletler bu bölgeyi ele geçirmişlerdir.²³

Keşmir vadisi; kuzeyde Küçük Tibet'in böldüğü, doğuda Ladakh, güneyde Pencab ve batıda Pukhlee'den itibaren, yüksek dağlarla çevrilidir. Beyaz Kâfiristan'ın bir kolu kuzey-batıdan Keşmir'e açılır. Eyaletin içerisine; dördü güneyden, biri batıdan ve ikisi kuzeyden olmak üzere yedi ayrı geçiş yolu vardır. Bember bunların en iyisidir.²⁴

Keşmir'de İslâmiyet'in yayılmasını ve İslâm kültürünün bölgeye yerleşmesini büyük ölçüde, XIV. yüzyılın sonlarına doğru buraya gelmeye başlayan Mîr Seyyid Ali Hemedânî ve oğlu Mîr Seyyid Muhammed gibi Kübrevî şeyhleriyle Beyhakî Seyyidleri sağlamışlardır.²⁵ Seyyidlerin Afgan kabilelerinin arasında yayıldığı ve böylece derin bir İslam kültürü inşa ettikleri bilinmektedir. Öte yandan tasavvuf kültürü de bu sebeple ilerlemiş yaygınlaşmış ve tekkeler, zaviyeler, medreseler ilim çalışmalarını büyük bir zenginlik ve bilgi birikimi içerisinde yürütmüşlerdir.

²⁰ Mehmet Saray, a.g.e, s. 19.

²¹ Mahmud Osmanoğlu, a.g.e, s. 13.

²² Reşit Rahmeti Arat, a.g.e, s. 199.

²³ S. Athar Abbas Rizvi, "Keşmir" İslam Ansiklopedisi, c. 25, TDV Yayınları, İstanbul 2002, s. 325.

²⁴ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 237.

²⁵ S. Athar Abbas Rizvi, a.g.e, s. 325.

Keşmirliiler Hindu ırkından ayrı bir millettir. Komşularına göre Keşmirliiler dil ve görgü bakımından farklıdır. Örneğin, erkekler oldukça sağlam, aktif ve çalışkandır. Nüfusun büyük bir kısmını Müslümanlar oluşturmaktadır.

Ebul Fazl; Müslüman bir hanedanın eline geçmeden, Hicri 742'den önce Keşmir'de hüküm sürmüş Hindu Hükümdarları sıralamıştır. Keşmir; 300 yıla yakın hâkimiyetin ardından, Babür'ün oğlu Hümayun tarafından ele geçirilmiştir.²⁶

Keşmir; Dürrani hükümdarı Ahmed Şah tarafından ele geçirilinceye kadar Moğolların idaresi altındaydı. Keşmirliiler; Dürrani hanedanının gelmesinin ardından ilk olarak asi bir görüntü çizdiler.²⁷

Neticede hükümetin almış olduğu sert tedbirler sonrasında bu isyanlar sona erdirilmiştir. Devletin hizmetindeki askerler dışında hiçbir Keşmirli şehir içerisinde silah taşıyamıyordu. Ülkede; aynı kısıtlama söz konusu değildi ancak yerli reislerin güçleri kırılmıştı. Afganlar ve Kızılbaşlar güçlü bir kuvveti teşkil ettikleri için bir vadi içinde tutuluyorlardı ve bu herhangi bir isyan eğilimini kontrol altına almak için yeterli görünüyordu.

Vali hükümdarın bütün güçleri ile müdahale edebiliyor ve yönetim oldukça zalim bir tablo çizebiliyordu. Bu mukavemet gücü, hükümetin izni olmadan Keşmir'e girmeye çalışan ve çıkış yapanlara engel olmak için görevlendirilmişti.²⁸ Çok sayıda casus, toplumun tüm sınıflarına yayılmış durumdaydı ve her türlü suç toplum içerisinde yaygınlaşmıştı. Bu kötü yönetimden ve otorite boşluğundan kaynaklanan bir anarşiydi. Bu durum doğal şenlik havasını ve mutluluğu olumsuz etkilemekle birlikte halkın yönetime olan inancını da sarsıyordu.

Keşmir şehri; Dürrani hâkimiyetinin altında bulunan şehirlerin en büyüğüdür. 150.000 ila 200.000 arasında bir nüfusa sahipti. Ticaret sahasında kendine has ürünlere sahip olan Keşmirliilerin ipek şalları, Orta Asya elitleri tarafından sıkça tercih edilmekteydi.²⁹

²⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 237.

²⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 238.

²⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 238.

²⁹ Muzaffar Alam, "Trade, State Policy and Regional Change: Aspects of Mughal-Uzbek Commercial Relations, C. 1550-1750", Journal of the Economic and Social History of The Orient Vol. 37, No. 3, Published by: BRILL, 1994, s. 209.

Şehrin brüt geliri 4.626.300 rupi civarında idi. Hükümdara verilecek miktar vali tarafından yazılan sözleşmeye bağlıydı. Bu ödeme miktarının en yüksek seviyesi 2.200.000 rupi iken birliklere ödeme yapılabilmesi için 700.000 rupilik bir miktara izin verilmişti. Böylece kraliyet hazinesi 1.500.000 rupiye geriledi. Daha sonra mollalara, dervişlere ve kabile reislerine yapılan ödemelerin ardından kalan bakiye diğer sivil ve askeri ihtiyaçlara kullanılıyordu.³⁰

Valinin emrinde sürekli hazır halde; çok sayıda atlı ve yaya asker bulunuyordu. Dolayısıyla bu askerlerin ödemelerini geciktirmemek adına hükümdara ödenecek miktardan kesintiler yapılabilirdi.

Keşmir'in uzak bölgelerinde; valiler tarafından ortaya konulan aşırılıklar, sık sık ortaya çıkan isyanlarla tepkilere neden olmuştur fakat ülkenin gücü dolayısıyla bu isyanlar daima bastırılabilmiştir. Keşmirli askerler görevlerde hiçbir şekilde yer almazlardı. Afganlar ve Kızılbaşlar güçsüz durumdaydılar. Hükümdara karşı gerçekleştirecekleri bir hareket küçük bir müdahaleyle bertaraf edilebilirdi.³¹

Keşmir'in en dikkat çekici ihraç ürünü; bütün dünya tarafından tedarik edilen şallardır.

Keşmir'in etrafındaki dağlarda; Dürrani hanedanına bağımlı olarak hayatlarını sürdüren birçok kabile vardır. Vadi içerisinde yaşayan kabilelerin kendi içlerinde itaat ettikleri reisleri vardır.³² Yine bu kabileler hükümdarın egemenliği altında olmakla birlikte kendi aralarında çatışmalar da yaşayabiliyorlardı. Esasında Afganistan'daki yönetimin en büyük dezavantajı da buydu. Birçok kabilenin bu topraklarda iç içe yaşaması sağlamış oldukları renkli toplum örgüsünün yanında sıkıntıları da beraberinde getiriyordu.

³⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 238 – 239.

³¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 239.

³² Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 239.

1.2.3. Herat

Herat, Dürrani sınırları içerisinde yer almasına rağmen özerk bir konuma sahip olmuştur.³³ Bu kabilenin devlet tarafından bu şekilde idare edilmesi uygun görülmüş ve özerklik tanınmıştır. Böylece şehrin kontrolü daha rahat sağlanabiliyordu.

Batıda İran sınırı boyunca uzanan şehir verimli arazilere sahiptir.³⁴ Herî Rud (Tecend Derya) nehrinin verimli vadisini bünyesinde barındıran bu şehir Hindistan yolu üzerinde stratejik öneme sahip olan tarihi merkezlerdendir.³⁵

Eskiden adı Heri olarak adlandırılan Herat; doğunun en eski ve en ünlü şehirlerinden birisidir. İskender, seferi sırasında geniş eyalete bu adı vermiştir. Uzun süre imparatorluğun başkenti olan bu şehir Timur zamanında Herat ismini almıştır. Timur'un elinden İranlı Safevilerin eline geçen şehir, 1715 yılında Dürrani hâkimiyeti altına girmiştir. Dürrani hâkimiyeti altına girdikten sonra; 1731 yılında Nadir Şah tarafından tekrar alınan şehir, 1749 yılında Ahmed Şah'ın eline geçmiştir.³⁶

Herat Afganistan'daki şehirlerin arasında en ihtişamlısıdır. Büyük camiye (Cuma Cami) dikkat çekmek gerekmektedir. Geniş ve ihtişamlı bir camidir. Bazı mimari elemanları zaman içerisinde çeşitli nedenlerden ötürü değişmiş olan cami ana çizgilerini korumakta, yalnız Herat'ın değil bütün Horasan bölgesinin en büyük dinî merkezi sayılmaktadır.³⁷ Yapının üzeri, kubbeler ve minareler ile örtülmüştür. İran yapılarında kullanılan parlayan boyalı çini ile süslenmiştir.³⁸ Bu yapı doğal afet gibi nedenlerden ötürü zarar görmüş ve yeniden inşa edilmiştir.

“Herat kültür ve sanat açısından en önemli dönemini Timurlu yönetiminde yaşamış ve bu dönemde ortaya çıkan Herat ekolü Osmanlılar'dan Bâbürlüler'e kadar bütün İslâm sanat merkezlerinde etkisini hissettirmiştir.”³⁹ Nitekim Herat'ın bu kimliğe sahip olmasındaki en büyük etkenler; bölge içerisinde medreselerde yetişen bilim ve ilim adamlarıdır.

³³ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 215.

³⁴ Joseph Kessel, a.g.e, s. 45.

³⁵ Mehmet Saray, a.g.e, s. 19.

³⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 215.

³⁷ Selçuk Mülayim, “Herat Cuma Cami” İslam Ansiklopedisi, c. 17, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 218.

³⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 215.

³⁹ Recep Uslu, “Herat” İslam Ansiklopedisi, c. 17, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 216.

Bunun yanında Herat; halıcılık, ciltçilik, hat sanatı, tezhip, bakır işlemeciliği, ipek mensucat, seccade dokumacılığı ve minyatür sanatının geliştiği bir şehirdi.⁴⁰

Şehir su pınarlarından beslenen geniş bir hendek ile çevrilidir. Yanmamış tuğladan yapılmış yüksek bir siple sahip olan şehrin alt kısmı buna karşı yığılmış hendek toprak tarafından güçlendirilmiştir.⁴¹ Kuzey tarafında şehre bakan höyük üzerine inşa edilmiş bir kale vardır. Bu kale yanmış tuğladan bir sur ve bir hendekle çevrilidir.

Herat büyük bir alanı kapsayan ve yaklaşık 100,000 nüfusa sahip bir şehirdir. Bu sayının üçte ikisini Heratlılar veya Şii olan eski sakinleri oluşturuyor. Nüfusun onda birini Dürraniler oluşturuyordu. Geri kalanlar Moğollar ve Oymaklar'dır.⁴² Bu karmaşık yapı tüm Afgan şehirlerinde mevcuttur.

Şehrin verimli bir ovanın ortasında duruyor olması köylerdeki tarım faaliyetlerinin artmasına ve gelişmesine imkân sağlamıştır.

Bu zengin peyzaj; camilerden, mezarlardan, diğer yapılardan, süslenmiş bahçeler ve ağaçlardan ve etrafını çeviren dağlardan güzelliğine güzellik katmaktaydı. Daire biçimindeki Herat'ın sakinlerini genellikle Tacikler oluşturmaktadır.⁴³

Taciklerin tamamı Sünni'dir. Şehrin sakinlerinin arasında; Afganlara, Oymaklar'a ve Belucilere rastlanmaktadır ve çok sayıda Moğol ve Çağatay ile birlikte uzun senelerdir aynı topraklarda yaşamışlardır.⁴⁴

1.2.4. Sistan

Sistan; Afganistan, Belüçistan ve İran sınırı boyunca, Helmend, Farah, Khash ve Harud nehirlerine uzanan Hamun gölünden beslenen verimli arazilere sahiptir.⁴⁵

“İran şiir ve romantizmine, Sistan kadar hayran olan bir başka şehir daha yoktur.”⁴⁶
Elphinstone; Sistan'ı ilk olarak bu cümle ile tarif ediyor ve şu şekilde devam ediyor;

⁴⁰ Recep Uslu, a.g.e, s. 217.

⁴¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 216.

⁴² Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 216.

⁴³ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 216.

⁴⁴ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 216.

⁴⁵ Angus Hamilton, a.g.e, s. 171.

“Şairlerin abartılı ifadeleri; bünyesinde barındırdığı sayısız kalıntıları, bereketli toprakları, Sistan’ın genişliği ve ihtişamını, zenginliğini anlatmaya yeterli değildir. Sistan Asya’daki birçok şehirden çok daha güzeldir.”⁴⁷

“Orta Farsça’da “sakaların ülkesi” anlamındaki sakastân kelimesinden gelen Sîstan Arapça’ya Sicistan şeklinde geçmiştir.”⁴⁸ Vilayet; güney-batıda Hâmûn nehrinin suladığı verimli toprakları içerisine alan küçük bir bölgeye sahiptir.⁴⁹

Kuzeyi hariç; Dürrani ülkesinin güney batı sınırı ile birleştiği yerde geniş çaplı kasvetli çöllerle kaplıdır. Toprakları verimsiz olan Sistan, rüzgârın ardında getirdiği kumlar nedeniyle kurak topraklara sahiptir.⁵⁰

Ancak doğurganlığını yitirmemiş olan topraklar da mevcuttu. Heri Rud ve Fura Rud kıyısında olanların yaşadığı bölgede nehirlerin oluşturduğu bir göl vardır.

150 mil çapında olan gölün suyu tuzlu değil ancak oldukça acı ve içilmesi zor cinstendir.⁵¹ Ortasında, Cohee Zoor veya güç tepesi ve bazen de Roostum Kalesi olarak adlandırılan bir tepe bulunmaktadır.

Kalenin antik çağlardan kalma olduğunu ifade edilmektedir. Bu kale, dik ve yüce olduğu gibi büyük ve derin sularla çevriliydi.⁵² Kale, karşı kıyı sakinleri tarafından sığınılacak bir yer olarak görülüyordu.

Sel sebebiyle oluşan; durgun su birikintileri ve bataklıklar mevcuttur.⁵³ Bu bataklıklar ve çalılıklar; öküz sürülerini otlatmaya çıkan erkeklerin uğrak yerleridir. Hayvanlarını otlatmaya çıkaran erkeklerin uzun boylu ve şişman oldukları ifade edilmektedir. Bunun yanında gölün kıyısındaki sazların arasında salların üzerinde balık tutuyor ve aynı zamanda çobanlık yapıyorlardı.⁵⁴

⁴⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 219.

⁴⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 219.

⁴⁸ Osman Gazi Özgüdenli, “Sistan” İslam Ansiklopedisi, c. 37, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 274.

⁴⁹ Mehmet Saray, a.g.e, s. 19.

⁵⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 219.

⁵¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 220.

⁵² Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 220.

⁵³ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 220.

⁵⁴ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 220.

Sazlık ormanının ötesindeki ülke; Helمند'in* uzandığı dar vadidedir. Bu bölge, ot, tahıl ve yemiş üretilirdi. Ülkenin geri kalanı neredeyse çöllerden ibarettir. Diğer tüm çöllerde olduğu gibi develerin yem ihtiyacı bu bölgeden karşılanıyordu. Bu hayvanların bakımı ile uğraşan Beluciler, bölgedeki yem depolarını biliyorlar ve tanıyorlardı.⁵⁵

Sistan'ın yerli sakinleri esasında Tacikler'dir ancak zamanla çevre ülkelerden göç alınmıştır. Bölgede iki önemli kabile mevcuttur; bu kabileler İran ve Irak'tan gelen Shehrukee ve Surbundee kabileleridir.⁵⁶

Daha sonraki dönemlerde Belucilere ait bir kabile ülkenin doğusunda ikamet etmeye başlamıştır. Eskiden çadırlarda yaşayan Beluciler hayatlarını otlatma ve yağma ile idame ettiriyorlardı. Ancak zamanla sanayi faaliyetlerine adapte oldular ve hayvancılıkta da başarı gösterdiler.⁵⁷ Görülüyor ki zaman içerisinde bölge halkı değişimlere ayak uydurmaya başlamış ve tarım faaliyetlerinin ardından sanayi alanında da adımlar atılmaya başlanmıştır.

Bu bölgede yaşayan Beluciler; Sistan halkının kıyafetleri ve görgülerini benimsediler. Zaman içerisinde yaşadıkları topluma adapte oldular.

Sistan'ın tamamına hâkim olan yönetici reisi; Cyrus ve diğer büyük hükümdarlar tarafından kurulan, uzun süre İran üzerinde hüküm sürmüş ve imparatorluğu Yunanlılar tarafından yıkılan Darius'un ölümü ile son bulan eski Ky evinin soyundan gelen, Malik Behraum Kyaunee'dir.⁵⁸

Malik Behram hükümdar unvanını kullansa da büyük ölçüde etkinliğini yitirmiş durumdaydı zaman içerisinde ordusundaki sayı bin kişinin altına düşmüş ve egemenliğinin etkisi sadece Sistan'ın küçük bir kısmında kendisini göstermekteydi.⁵⁹ Onun başşehri Celalabad'dı. Sistan'ın nüfusu birkaç binin altına düşmüş olsa da eski kalıntılar hala o zenginliği gösterebiliyordu.

* Helمند Vilayeti Afganistan'ın 34 vilayetinden birisidir. Helمند Vilayeti'nin yönetim merkezi Leřkerđah şehridir.

⁵⁵ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 220 - 221.

⁵⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 221.

⁵⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 221.

⁵⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 221.

⁵⁹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 221.

1.3. Hükümdar ve Yönetim

Asya devletlerinde taç gücünün sınırı yoktur ancak bu, insanların mukavemetleriyle alakalıdır. Karşılıklı sadakat ve güven üzerine kurulu bu düzende, hükümdar ile halk arasında görünmeyen bir bağ meydana gelir. Hükümdarın halka karşı görevleri vardır. Halkın ise hükümdarına karşı görevleri ve sorumlulukları vardır. Hükümdar'ın iradesine, genel bir ayaklanma olmadığı müddetçe asla karşı çıkılmaz. Afganların arasında Dürrani aristokrasisi ve diğer kabile örgütlerinin güçleri, Kraliyet otoritesini sağlamak ve milletler arasındaki ayrılıklara barışçıl çözümler üretmek için vazife gören sabit güçlerdi.⁶⁰ Ancak mevcut sistemde şeriat yasaları dışında herhangi bir düzenleme veya kanun yoktu. Bu nedenle hükümet yargılamalarının kamu nezdinde bir kaydı bulunmuyordu.⁶¹ Mevcut düzenin sistemleştirilmesi ve bir kanun nizamının meydana getirilmesi, kabilelerin ve aşiretlerin meydana getirdiği otorite boşluğunda, mümkün değildi. Bu nedenle halk ve devlet gelenekler etrafında doğal bir sistem meydana getirmişlerdir.

Uzun yıllar boyunca bir arada yaşamış halklar ortak bir kültürü meydana getirerek bir bakıma kendi kurallarını ortak değerler çerçevesinde meydana getirmişlerdir. Kurulu gelenek ve görenekleri, hükümetlerine olan saygılarını daha da artırıyor ve hükümdarın gücünün konumunu sağlamlaştırıyordu. Dolayısıyla burada karşımıza yazılı değil sözlü yani töresel kanunlar çıkmaktadır.

Bir hükümdar öldüğünde geride kalan oğulları arasından yani Dürrani Serdarlarından hangisi başarılı ise tahtın en büyük adayı olurdu.⁶² Bunu genel bir kaide olarak nitelendirebiliriz. Serdarlar arasında yaşanan rekabet ve mücadeleler sonucunda en güçlü ve yetenekli olan kişi tahtın yeni sahibi olma şansına erişiyordu. Hükümdarın iradesi, serdarların birbirleri arasındaki mücadelelerde etkili bir konuma sahiptir. Serdarların hangi yaşlarda oldukları ve karakterleri bu durumda etkilidir. Çünkü hükümdarın dilinden dökülecek kelimeler, başkentin mülkiyetini herhangi bir serdara verebilir veya kimin lehine ilan ettiği de serdara büyük bir avantaj sağlayabilirdi. Ancak

⁶⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol. 2, s. 243.

⁶¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol. 2, s. 243.

⁶² Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 243-244.

hükümdarın oğulları arasındaki mücadele genel olarak bir yarışma içerisinde geçer. Bunlar zenginlik, yetenek ve rakipleri arasındaki ünü gibi nitelikler altında çeşitlenir.

Hükümdar, Şah veya Padişah unvanlarını kullanıyor ancak genellikle bu unvan ile değil direkt olarak ismiyle hitap ediliyordu.⁶³ Hükümdarın ismi kraliyetteki bütün paraların üzerine basılıyordu.⁶⁴ Bunun yanında diğer bir hükümdarlık sembolü olarak hükümdarın adına hutbe okutmak karşımıza çıkmaktadır. Bir İslam devletinin yegâne hükümdarlık sembollerinden birisi olan hutbe okutmak hükümdarın halk nezdindeki otoritesi ve saygınlığı açısından çok önemlidir.

1.4. Güvenlik ve Adalet Sistemi

Şehirlerde adalet; Kadı, Müftü, Umumi Mahkeme ve Adalet Daruga'sı* ile sağlanıyordu. Sivil bir kıyafet içerisinde olan Kadı şikâyetleri kabul ederdi. Kendi memuru tarafından davalıya bir celp gönderirdi.⁶⁵

Hükümler; şariat kanunlarına göre düzenlenmiştir. Bu hükümler Peştunvali'nin belirli bölgelerinde geleneksel yasa ile değiştirilmiştir. Şüpheli durumlarda Müftü, kendi hukuki görüşlerini ileri sürebiliyordu. Bu görüşler fıkıh kitaplarından yapılan alıntılarla desteklenirdi. Kadı'nın emirlerine asla itaatsizlik yapılamazdı. Kararı reddetmek şeriata karşı gelmekle aynı ölçüde kabul ediliyordu. Eğer bu konuda ısrar eden olursa kararın kabul edilmesi için Serdar devreye giriyordu.⁶⁶

Umumi mahkemeler dava başına ücret almaktaydılar. Daruga ise tüm karar mercilerinin üzerinde yer almaktadır. Hukuki davaların denetimini gerçekleştirerek yönetmeliğe uygun olup olmadığına karar verir. Ceza şikâyetleri kuralları neredeyse aynıdır ancak uygulamada farklıdır. Suçlular ilk olarak Serdar'a getirilir ancak önemli davalar Kadı tarafından yürütülürdü. Serdar herhangi bir konuda Kadı'ya katılmadığında rütbelere

⁶³ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 244.

⁶⁴ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 244.

* Abdülkadir Yuvalı, "Daruga" İslam Ansiklopedisi, c. 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 505, "Moğol devlet teşkilâtında idarî, askerî ve malî yetkilere sahip büyük memurlara verilen unvan".

⁶⁵ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 262.

⁶⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 262.

arasındaki derece farkı etkisini gösterirdi.⁶⁷ Hükümdar kendisine yapılan adli şikâyetleri kabul eder, önemsiz durumlarda Hükümdar bu şahısları razı etmek için Kadı'ya veya Arzbegi'ye (Kendisine yapılan temsilleri inceleyen aracı memur) yönlendirirdi.

Ciddi şikâyetler daima Kadı'ya iletiliyordu. Bu karar sonucunda hükümdar toplu idam kararı verebilirdi. Resmi bir protesto sonrasında hissedilen suçluluk duygusunun ardından, eğer karar haksız ise, yargının başındaki kişiye gidiliyordu.⁶⁸

Önemli şehirlerin tamamında kadılar görev yapmaktadır. Kadıların ülke çapında temsilcileri bulunmaktadır. Büyük çaplı isyanlar dışında kadılar, küçük anlaşmazlıklar veya çatışmalara müdahalede bulunmazlar. Hukuki açıdan temyiz gerektiğinde kadılara başvurulur. Bu uygulama ülkenin daha uzak bölgelerinde nadiren görülen bir olaydır. Bir suç, sanık tarafından kabul edilmediği zaman Kadı'ya gönderilir.⁶⁹ Kararlar daha önce de tarif edildiği üzere, daha çok Cirga* tarafından verilir.

Mahkemelerde yolsuzluk sebebiyle itibar kaybı ve özellikle kasabalar ve mahallelerde adalet sisteminde büyük tahripler olduğu söylenebilir. Bu nedenle adalet daha büyük bir güç ve nüfuz tarafından sağlanmaktadır. Kadılar hükümdar tarafından atanan görevlilerdir.

Kadıların gelirleri hazineden aldıkları maaşlarla ve bazı yerlerde ailelerden küçük vergilerden oluşuyordu. Alınan bu vergi tamamıyla kadıya aktarılmaktadır. Öte yandan evlilik merasimlerinden de ücret alan kadılar, almış oldukları bu maaş dışı ek gelirlerle ihtiyaçlarının ciddi bir bölümünü karşılıyorlardı. Müftüler de verdikleri her fetva için ücret alıyorlardı fakat geçimlerini sağlamaları için bu tek başına yeterli değildi.

Şehirlerde güvenlik; Serdar'ın altında yer alan, Mirşab*, Muhtesip ve Pazar Darugaları tarafından sağlanıyordu.

Mirşab Hindistan'daki Kutval ile aynı pozisyondadır. Şahsına ait görevlendirilmiş gözcülere ve korumalara sahiptir. Peşaver'de ve diğer tüm şehirlerde birçok gözcü

⁶⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 262-263.

⁶⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 262.

⁶⁹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 262.

* Cirga; genellikle, yeni bir hükümdar seçerken, bir anayasa kabulü veya önemli ulusal siyasi veya acil konuları tartışırken toplanan meclistir.

* Mirşab; bugün zabıta ile aynı görevi gören bir görevlidir.

bulunmaktadır. Ücretleri bölge halkı tarafından ödenmektedir.⁷⁰ Mirşab geceleri dolaşır; hırsızları, huzuru bozanları ve ahlaksız suçluları yakalardı. Yüz kızartıcı suç işlemiş olan suçluların nezaret altında tutuldukları yerlerde, Muhtesip ve Mirşab'lar bulunuyordu. Kullanılan bu mekânlar için belirli bir ücret ödenmekteydi. Peşaver'de Mirşab; mekânı için yıllık bir ücret ödüyordu.⁷¹ Oyun oynanan evlerden sızdırdıkları paralar, şarap dükkânları, şüphe üzerine alınan kişiler vb. bu evlerde tutuluyordu.

Muhtesip; şarap içen veya benzer usulsüzlüklere sahip suçlulara, şeriat kanunları çerçevesinde ceza verme yetkisine sahipti. Peşaver'de Pazar Darugası'nın görevini yerine getiriyordu. Muhtesipler senede iki ya da üç kez teftişe çıkarlar ve bölge sakinlerinin davranışlarını incelerler. Kasabalarda Muhtesipler; her ne kadar küçük dükkânlardan alınan az miktarda paralar da olsa, vergi alma hakkına sahiplerdir. Teftiş görevlerini yürütürken maaşları artışa uğrar. Muhtesip daima bir molladır.⁷²

Pazar Darugası ise fiyatları düzenler, ağırlıkları ve ölçüleri kontrol ederdi. Daruga'nın emri altında Kethüda olarak adlandırılan, her ticaret alanının bir lideri bulunmaktadır.

Hükümdarın sarayında veya ordu kamplarında aynı düzeni sağlamak için, Kazasker (askeri hâkim) ve Muhtesip bulunmaktadır. Ülkede arsa kime aitse o kişi o arsanın güvenliğinden sorumludur. Soygun ve hırsızlık vakalarında; köyün reisi veya kabilenin ileri gelenleri mağdur kişinin zararını ve çalışanların maaşlarını öderlerdi.⁷³

Uğraklar üzerindeki tehlikeli yollarda, yolcuları korumak için konuşlandırılan görevliler kabilenin reisi tarafından görevlendiriliyor ancak maaşlarını hükümdar ödüyordu.

Güvenlik iyi durumda değildi. Hükümdarlığın birçok yerinde insanlar güvenle seyahat edebilmek için ya gümrüğe para ödüyor ya da özel korumalarla hareket ediyordu. Hükümdar bu bozguncu kabileleri ordu göndererek yıpratmak dışında fazla bir şey yapamıyordu. Güvenlik, kasaba ve civarı haricinde herhangi bir cinayete müdahale edemiyordu.

Şüphesiz güvenlik ağının bu denli zayıf olmasının en büyük nedeni, kontrol altında tutulamayacak kadar çok sayıda kabile veya aşiretin bölgede konuşlanmasıdır. Söz

⁷⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 264.

⁷¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 264.

⁷² Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 264.

⁷³ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol.2, s. 264.

konusu hükümetin yönetim anlayışındaki tutarsızlıkları ve beceriksiz çalışmalar da bu tabloya eklendiğinde bölgesel anarşi kaçınılmaz hale gelmekteydi. Afganistan'daki mevcut kanunların büyük bir kısmı, laik ve İslami hukuk sistemlerinin henüz oturtulmadığı Muhammed Zahir Şah döneminde meydana getirilmiştir.⁷⁴ Dolayısıyla oturmuş bir hukuki düzenden söz etmek mümkün değildir.

Kabilelerin kendi aralarındaki çatışmaların aynı zamanda mezhepsel, dinsel çatışmaların bölge coğrafyasında ne kadar şiddetli sonuçlara vardığını edindiğimiz bilgilerle gördük. Bu karmaşa içerisinde Afganistan'da düzeni sağlamak güçleşiyordu.

Yine de bu karmaşıklık aslında, içerisinde bir kültür birikimi ve dolayısıyla kültür zenginliğini barındırmaktadır.

⁷⁴ Library of Congress, a.g.m, s. 17.

BÖLÜM 2: SOSYAL YAPI VE YAŞAYIŞ

2.1. Afganistan'daki Kavmi Gruplar

Afganistan; jeopolitik konumu nedeniyle geçmişten günümüze birçok farklı kavmi grubu bünyesinde barındırmıştır. Bu kavmi grupların arasında; Afganistan'daki en kalabalık grup Afganlar'dır. Ülkeye milattan önce 480 civarında geldikleri ve Süleyman dağları etrafına yerleştikleri bilinen Afganlar, güneyde ve kuzeyde yaşayanlar olarak ikiye ayrılırlar. Kuzeyde yaşayanlara Pehtûn güneyde yaşayanlara ise Peştûn denilmektedir.⁷⁵ Peştûnlar çoğunlukla Sünni Müslüman'dır.⁷⁶ Afgan denildiğinde akla gelen tek bir millet tasviri olmamalıdır. Nitekim bölgede yaşayan ve sayıları hiç de azımsanmayacak derecede olan çeşitli kavmi unsurlar barınmaktadır. Özbekler, Tacikler ve Türkmenler'in yanında adı geçmeyen birçok küçük kavmi grup da bölgede yaşamlarını sürmektedirler.⁷⁷

Afganlar'ın yanı sıra Türkler de bölgede önemli ölçüde bir nüfusa sahiptirler. Bu grubun içerisinde yer alan Özbekler, Türkmenler, Kırgızlar, Kazaklar, Kıpçaklar, Karluklar, Karakalpaklar, Çağataylar diğer kavmi gruplardır.⁷⁸ Türkler arasında kalabalık nüfus oranı açısından birinci sırada Özbekler gelirken, ardından Türkmenler, Kızılbaş Türkleri, Kırgızlar ve diğer küçük gruplar gelmektedir.⁷⁹

Elphinstone'nun Kâbil hükümdarlığındaki kavmi gruplar ile ilgili vermiş olduğu rakamsal ifadeler, çok uluslu Afganistan nüfus yapısını gözler önüne sermektedir.

<i>“Afganlar</i>	<i>4.300.000</i>
<i>Beluciler</i>	<i>1.000.000</i>
<i>Tatarlar'ın tamamı</i>	<i>1.200.000</i>
<i>İranlılar (Tacikler'de dahil)</i>	<i>1.500.000</i>

⁷⁵ Mehmet Saray, a.g.m, s. 402.

⁷⁶ Wiebke Lamer & Erin Foster, Afghan Ethnic Groups: A Brief Investigation, Civil Military Fusion Centre, August 2011, s. 2.

⁷⁷ John C. Griffiths, Afganistan With A Historical Note By Sir Olaf Caroe, Pall Mall Press, London 1968, s. 65.

⁷⁸ Mehmet Saray, a.g.m, s. 402.

⁷⁹ Mehmet Saray, Afganistan ve Türkler, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, Şubat 1997, s. 23-24.

<i>Hindistanlılar (Keşmirliler vs.)</i>	5.700.000
<i>Çeşitli kabileler</i>	300.000". ⁸⁰

Tabi ki Afganistan'ın nüfusundaki kavmi çeşitliliği anlatmak için bu veriler yeterli olmayacaktır. Adı geçen kavmi grupların yanında; İranlılar, Kızılbaşlar, Hazaralar, Oymaklar, Özbekler, Hindular ve Yahudiler de bulunmaktadır.⁸¹ Genel olarak toplumun büyük bir kesiminin Müslüman olduğunu söylemek mümkündür. Ancak sınır komşuları nedeniyle Hindu veya Museviler'e az sayıda da olsa rastlanmaktadır.

Afganistan'da ikinci en kalabalık kavmi grubun Türkler ve üçüncü en kalabalık kavmi grubun İran asıllı Tacikler⁸² olduğunu ileri süren araştırmacıların yanında, Afganlar'dan sonra Tacikler ve Moğol asıllı Hazaralar'ın* geldiklerini⁸³ ileri süren araştırmacılar da mevcuttur. Hazaraların Moğol asıllı olmalarının aksine Türk asıllı olduklarına dair bilgiler de mevcuttur. Birçok araştırmacı bu yönde fikir beyan etmiştir.

Afganistan'ın dönem haritaları kavmi gruplara göre incelendiğinde karşımıza çok renkli bir tablo çıkmaktadır. Kavmi gruplar ve kabileler arasındaki çizgilerin belirlenmesinde en önemli faktörler arasında dinler, mezhepler ve geleneksel yaşam tarzları gösterilebilir.

Hiç şüphesiz bu karışık yapı içerisinde etkileşim kaçınılmazdır. Bu etkileşim içerisinde dinler ve mezhepler, sanat anlayışları ve kullanılan diller gibi birçok farklı kültürel ve sosyal faktör mevcuttur. Tablonun bir tarafından bakıldığında renkli bir görüntü karşımıza çıkarken diğer tarafından bakıldığında, bu karmaşanın meydana getirdiği sıkıntıları da görmekteyiz.

Bölgeyi içerisinden çıkılamaz bir duruma getiren en önemli nokta ise birbirlerinden bu denli farklı kültür ve anlayışlara sahip olan halkları bir arada tutma çabasında büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. Afganistan'ın karşı karşıya kaldığı en önemli sorun;

⁸⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 138.

⁸¹ P. Bajpai & S. Ram, "Ethnic Groups" Encyclopaedia of Afghanistan, c. 1 Afghanistan: The Land & People, New Delhi, 2002, s. 64-71.

⁸² Mehmet Saray, a.g.e, s. 22-23.

* Orhan Yazıcı, "Hazaraların Menşei İle İlgili Yeni Bir Görüş", TÜBAR-XXIX-/2011-Bahar, s. 484, "Hazaralar arasındaki önemli kabilelerden biri olan Poladilerin, Timur'un ünlü komutanlarından Pir Muhammed Polad'ın ahfadı olduklarını ileri süren Bacon, Polad isminin Türkçe olduğuna ve Moğollar arasında bulunmadığına da dikkati çekmektedir."

⁸³ Arash Khazeni, Alessandro Monsutti, Charles M. Kieffer, "Hazara", Vol. XII, Fasc. 1, Encyclopædia Iranica, December 15, 2003, Retrieved 2014-04-10, s. 76.

ülkede gerçek bir ulusal duygunun meydana getirilememesidir.⁸⁴ Nitekim bu süreçler içerisinde alt tabakalardan başlayarak üst tabaklara varan problemler baş göstermiştir. Kavmi unsurların birbirleri arasında yaşanan çatışmaları, kabileler arasında yaşanan çatışmalar takip etmiştir. Öte yandan dinlerin mensupları arasında yaşanan problemler, mezhep taraftarları arasında yaşanan sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Şu bir gerçektir ki Afganistan demek sadece Afganlar demek değildir. Yirmi kadar farklı kavmi unsurun yaşadığı⁸⁵ Afganistan, Orta Asya'nın küçültülmüş bir kopyası niteliğindedir. Nitekim Kâbil özelinde bile bakıldığında burada, Türk Aymakların, Arapların, Sartların, Peşailerin, Peracilerin, Taciklerin, Berekilerin, Afganların yaşamış oldukları bilinmektedir.⁸⁶

Afgan ulusunun kurucusu olarak bilinen Dürrani hükümdarı Ahmed Şah; ancak 1760 yılında kabileleri bir araya getirerek birlik sağlayabilmiştir.⁸⁷ Hükümdarlık bünyesinde yaşayan çeşitli kavmi unsurların yanında çok fazla sınır komşusuna sahip olunması ve bu sınır komşularıyla sürekli ilişkiler içinde bulunulması bölgeye kavmi zenginlik kazandırmıştır. Esasında; Afganistan eski Horasan bölgesidir. 1801 yılında ilk defa Afganistan adı İngilizler tarafından kullanılmış olup, 1919 yılında tüm ülke için geçerli hale gelmiştir.⁸⁸

Bahsi geçen çok çeşitli kavmi yapı her ne kadar renkli bir kültür mirası meydana getirmişse de bu açıdan bakıldığında, bir birlik sağlama, devlet meydana getirme ya da en azından bölgeye çoğunluk olan kavmi unsurun adının verilmesi, uzun zamanlar almıştır.

Ahmed Şah tarafından 1760'da Afgan milli devletinin kurulmasının ardından bölgede milliyetçi bir politika izlenmiş ve Peştuncu siyaset diğer kavmi unsurları tehdit altına sokmuştur. Abdurrahman Han, Peştun olmayan diğer kavmi grupları ortadan kaldırmak

⁸⁴ John C. Griffiths, a.g.e, s. 65.

⁸⁵ L. Behrsing, C. H. Ludwig, C. H. Zimmermann, Afghanistan, Grosse Sowjet-Enzyklopädie, Reihe Lander Der Erde 7, Veb Bibliographisches Institut Leipzig, 1953, s. 13.

⁸⁶ Reşit Rahmeti Arat, Baburnâme Babur'un Hâtıratı II, c. 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 203.

⁸⁷ Library of Congress – Federal Research Division, Country Profile: Afghanistan, August 2008, s. 2.

⁸⁸ Abdullah Mohammadi, Afganistan'ın Modernleşmesinde Türkiye'nin Rolü, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/5 Spring 2014, Ankara-Turkey, s. 1601.

için her türlü insanlık dışı uygulamalarda bulunmaktan geri kalmamış ve izlediği politikalarla ülkeyi siyasi çıkmaza sürüklemiştir.⁸⁹

2.2. Afganların Görgüleri, Özel Hayatları ve Karakterleri

Afganlar; onur, haysiyet ve şeref gibi karakter sıfatlarına sıkı sıkıya bağlılardır. Nitekim kabileler arasında meydana gelen çatışmaların nedenleri altında bu gibi kavramlar yatmaktadır. Söz konusu adi bir suç ise onur için işlenecek bir cinayet haklı bulunuyordu. Öte yandan başka bir kabile reisinin emri altında çalışmak veya çalıştırılmak ise hayat boyu silinmeyecek bir leke mahiyeti taşıyordu.⁹⁰

Çok çeşitli kavmi unsur ve kültür zenginliğine sahip Afganistan bölgesinde halkın yaşam tarzı konusunda ise genel ifadeler kullanmak zordur. Ülke genelinde Afganların yaşam tarzlarını belirli bir kalıp içerisine sokmak mümkün değildir.⁹¹ En genel ifadeyle Afgan halkının yaşam tarzını iki kutba ayırabiliriz. Bu kutuplar, çadırlarda yaşayanlar ve evlerde yaşayanlar olarak adlandırılabilir. Genel olarak çadırlarda yaşayan nüfus kırsal kesimlerde hayatlarını sürdürmektedir. Şehirlerde ise evlerin yaşam alanı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Kırsal kesimlerde, aşiretlerin veya kavmi grupların bireyler üzerinde etkilerinin ciddi boyutlarda olduğunu söylemek mümkündür.⁹² Batı kesiminde çadırlarda yaşamlarını sürdüren bir nüfus söz konusuysen doğu kesiminin tamamında insanlar evlerde yaşıyorlardı.⁹³ Ancak bahsedilen iki farklı yaşam tarzından baskın olanı evlerde yaşayanlardır. Hükümet tarafından yapılan bayındırlık çalışmalarıyla halk evlerde yaşam sürdürmeye teşvik edilmiş ve ev sayısı artırılmıştır.

Öte yandan toplumun büyük kesimi tarım ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Bu durum insanların toprağa olan bağlılıklarını artırıyor aynı zamanda kendi bölgelerinden hareket etmek konusunda çekincelerini artırıyordu. Doğal yaşamın içerisinde hayatlarını idame ettiren Afgan halkının bu tutumu genel karakterlerine de yansımıştır. Afganistan'ın

⁸⁹ Abdullah Mohammadi, a.g.m, s. 1602.

⁹⁰ T. L. Pennel, M.D., B.Sc., F.R.C.S., Among The Wild Tribes Of The Afghan Frontier A Record Of Sixteen Years' Close Intercourse With The Natives Of The Indian Marches, With An Introduction By Field Marshal Earl Roberts, V.C., K.G, Seeley, Service & Co. Limited 38 Great Russel Street, London 1922, s. 17.

⁹¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 365.

⁹² Thomas Barfield, a.g.e, s. 17.

⁹³ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 365.

tarım faaliyetleri yüksek bölgelerde bulunan mera kaynaklarının kapsamına dayandığından⁹⁴ dolayı bu durum, geçimini tarım ile sağlayan nüfusa doğa ile iç içe bir yaşam sunmuştur. Ancak kendi bölgelerindeki yönetimin tutarsız çalışmaları veya toprakların verimsizliği, nüfusun zorunlu olarak göç etmesini tetiklemekteydi. Nitekim tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunan erkeklerin bu nedenlerden dolayı uzak yerlere göç etmeleri her ne kadar olumsuz bir görüntü sergilese de çokça tercih edilen bir durumdur.

Örneğin, Nadir Şah emrindeki Galzaylar, topraklarının büyük bir kısmını taşıdılar ve Dürraniler için bir alan oluşturdular. Ancak bu güçlü bir fatih tarafından gerçekleştirilen zorunlu bir yer değiştirmeydi ve kesinlikle gönüllü bir göç değildi.”⁹⁵

Bu hareket; on altı bin erkeğin çağırılmasıyla gerçekleşmekle birlikte on iki bin kişi Abdaliler’den dört bin kişi de Galzaylar’dan çağırılmıştır.⁹⁶ Modern bir gezgin; Afganların göç etmelerinin nedenleri arasında, bölgelerinde bulunan verimsiz toprakların etkisinin olduğunu veya hükmü altında buldukları kötü yönetimlerden kaçmak için bu yola başvurduklarından bahsetmektedir.⁹⁷ Öyle ki Afgan erkeklerinin buldukları bölgeleri terk ederken veya doğaya veda ederken üzüntü duydukları söylenebilir.

İklim şartları ve doğal yaylaların çokluğu hayvancılık için elverişli ortamlar sağlıyordu. Nitekim Afganistan; Himalaya dağ zincirinin bir parçası olan Hindukuş yelpazesinde yer almaktadır ve bölgede derin, dar vadiler ve yüksek zirvelere sahip dağlar bulunmaktadır.⁹⁸ Dolayısıyla hayvancılık faaliyetlerine imkân sağlayan geniş yaylalar Afganların yaşam tarzlarına da etki göstermiştir. Genel olarak devlet kontrolünde gerçekleştirilen hayvancılık faaliyetleri zamanla iç hükümetin kontrolünden sıyrılmıştır.⁹⁹ Öyle ki; kan bağı ile birbirlerine bağlı olan aileler arasında ortaya çıkan

⁹⁴ Aziz Ali & Yi Shaoliang, “Highland Rangelands of Afghanistan: Significance, Management Issues, and Strategies”, Aga Khan Foundation, House 41, Street 2, Qala-e-Fatullah, Kabul, Afghanistan, International Centre for Integrated Mountain Development, GPO Box 3226, Kathmandu, Nepal, s. 18.

⁹⁵ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 366.

⁹⁶ Colonel G. B. Malleon, C.S.I, History Of Afghanistan From The Earliest Period To The Outbreak Of The War Of 1878, Author Of “Historical Skecth Of The Native States Of India,” “History Of The Indian Mutiny,” Etc., W. H. Allen & Co., 13 Waterloo Place, Pall Mall, S. W. Publishers To The India Office, London 1878, s. 268.

⁹⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 366.

⁹⁸ Aziz Ali & Yi Shaoliang, a.g.m, s. 16.

⁹⁹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 368.

meselelerde hükümet görevlilerine gerek duyulmadan aileler arasında çözüm üretilme yoluna gidilmiştir. Bu durum; hükümetin artık görevini yerine getiremediği veya anarşinin baş gösterdiği bir tabloyu resmetmektedir. Yalnızca buradaki aileler; meydana gelen problemlerde, doğal kurallar çerçevesinde hareket etmekteydiler. Devletin otoritesini inkâr etmenin aksine bu, aslında devletin işini kolaylaştırıyordu. Şartlar her ne kadar zor olsa da çoban sayısının çiftçi sayısına eşit olması, ülkede doğal hayatın önemsendiğini ve Afganlar için şartlar ne olursa olsun doğal hayatın vazgeçilemez olduğunu göstermektedir. Özellikle sürülerin otlatılmasında kullanılan arazilerin sınırları konusunda erkekler arasında çatışmalar da ortaya çıkmaktaydı.¹⁰⁰ Bu gibi problemlerde daha önceki başlıklarda da değindiğimiz üzere toplum önderleri veya mollalar devreye girerek anlaşmazlığı çözüme kavuşturmaya çalışıyorlardı.

2.3. Evler ve Evlerde Kullanılan Eşyalar

Afganistan'da barınma ihtiyacını karşılama yönünde birçok farklı ev tipi ile karşılaşmaktayız. Yaygın olarak evler yakılmamış tuğlalardan inşa edilmiştir. Evler tek katlı fakat yüksektir. Çatılı kirişlerle desteklenmiş bir terasa veya duvar ile aynı malzemedен yapılmış düşük kubbelerle sahiptirler.¹⁰¹ Genellikle ortasında dikdörtgen bir avlu bulunan evlerin odaları bu avlu etrafında şekilleniyordu. Ailenin sosyal faaliyetlerde bulunduğu ve yemek yemek gibi faaliyetlerin gerçekleştirildiği kısım ise bu geniş avlulardır. Özellikle kırsal kesimlerde yaşayan Afgan aileleri bir arada yaşayarak birbirlerinden ayrılmıyorlardı.¹⁰²

Masa ve sandalyenin bilinmiyor olması ve mobilyanın yok denecek kadar az kullanılıyor olması; kaba yün halıların yanında keçe parçaları üzerinde oturan Afganların evlerinin genel karakterini bizlere göstermektedir.¹⁰³

Berdürraniler ise deriden veya kordon dipli alçak yataklar üzerinde oturuyorlardı. Kasabalardaki insanlar genellikle etrafına dizilerek oturdukları sofraları tercih

¹⁰⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 368.

¹⁰¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 369.

¹⁰² Barbara Robson, Juliene Lipson, Farid Younos, Mariam Mehdi, "The Afghans Their History and Culture" Culture Profile, Published by the Center for Applied Linguistics The Cultural Orientation Resource Center, 2002, s. 23.

¹⁰³ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 369.

etmekteydiler.¹⁰⁴ Genel olarak yere oturan Afganlar herhangi bir resmi durum söz konusu olduğunda oturuş biçimlerini değiştiriyorlardı. Elphinstone'un bu konudaki izlenimi şu şekildedir; *“Dizlerini kıvrarak geriye doğru kırıyorlar ve böyle bacıklarını sıkıştırıyorlar ve bacaklar uzun etek tarafından tamamen gizleniyor. Bu şekilde bir oturma biçimi Avrupa’da tercih edilemez, ancak Asyalıların eklemeleri oldukça esnek. Ayaklarını yere oldukça düz şekilde basıyorlar. Tüm gün boyunca bu şekilde yorulmadan durabilirler.”*¹⁰⁵

Şu bilinmektedir ki Afganların evlerinde genel olarak ortada yere serili keçi veya deve yününden bir halı bulunuyor ve yerde oturdukları için odaların köşelerinde keçeler bulunuyordu.

Afganlarda ev hayatı içerisinde keyif verici maddelere ilgi söz konusudur. Afganlar arasında nargileye olan ilginin ciddi boyutlarda olduğunu görmekteyiz. Elphinstone; *“sıradan bir oturma esnasında konuşmalar başlar ve nargilenin ardından bir ya da iki nefes çektikten sonra duman uzağa gönderilir”*¹⁰⁶ diyerek, Afganların meclislerinde nargilenin de yer aldığını vurgulamıştır. Nitekim nargile Ortadoğu toplumlarında en az 500 yıl öncesine dayanan bir geçmişe sahip olması¹⁰⁷ nedeniyle yaygın bir kullanıma sahiptir.

Nargilelerin yapıldıkları maddeler kişilerin gelir seviyelerine göre değişebiliyordu. Standart özelliklere sahip pişmiş topraktan yapılan nargileler daha uygun fiyatlara elde edilebilirken daha iyi şartlara sahip olan insanlar daha kaliteli nargilelere sahip olabiliyorlardı. Geniş boyunlu bir şişe şeklinde olan nargilenin, camdan ya da daha çok kalaydan, çiçeklerle süslenmiş, pirinçten yapılmış tipleri de mevcuttur ki bu tip nargileler pahalı maddelerden yapılan nargilelerdir. Bu kap su ile doldurulur. İki süslü ahşap boru içerisine bırakılır, bunlardan biri dik biçimdedir. Üzerinde tütün ve kömürün yer aldığı bir fincana bulunmaktadır. Dumanın teneffüs edildiği bir ağızlık mevcuttur. Duman suyun içinden geçtikten sonra, donmuş veya ona eşlik edecek bazı parçacıklar

¹⁰⁴ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 370.

¹⁰⁵ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 370.

¹⁰⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 370.

¹⁰⁷ The Bacchus Network, “Creating Tobacco-Free Generations, Top Facts: Hookahs Smoking A Hookah Is Smoking Tobacco”, Last updated May 2007, s. 1.

temizlenmektedir. İnanlıların tamamı gün boyunca aralıklarla bu boruyu kullanıyorlardı. Onların nargilelerinin zarafeti Afganlarınkinden çok daha özeldir.”¹⁰⁸

Afganlar çok sigara bağımlısı insanlar olmadığı gibi birçok insan bu tür tütün ürünlerini hiç kullanmamaktadır. Şehirlerin yakınlarında bulunan köylerde nargile kullanımının olmamasına rağmen umumi dairelerin tamamına yakınında kullanım için tutulmaktadır. Afganlar, “enfiye”yi ise çok sık kullanırlar.¹⁰⁹ Bu bağlamda ölçülü bir kullanımla kendilerini tatmin etmekte. Afganların enfiyesi İskoç enfiyesi gibi kuru ve toz halinde bir maddedir. Bu tozların saklandıkları kaplar; yuvarlak veya oval olanlar meyve kabuğundan yapılmaktadır (Balagon ve Hint Çemberi olarak adlandırılmaktadır). Bu kutuların kapaklarının bulunmadığını üzerlerinde enfiyenin dökülebilmesi için ufak bir deliğinin bulunduğunu bu deliğin bazen zarif bir işçilikle oyularak üzerine yapıldığını var.¹¹⁰ Bu delik bazen zarif bir işçilikle üzerine oyularak yapılmaktadır ki estetik kaygılar bu kutular üzerinde de kendisini göstermektedir.

2.4. Misafir ve Misafir Kabulü

Elphinstone Afganların misafirlerini karşılamaları hususunda şu ifadeler yer vermiştir; “Bir ziyaretçi geldiğinde “esselamun aleyküm” diyerek meclisi selamlar. Bu cümle “barış seninle olsun” anlamına gelmektedir. Karşılığında ise “aleyküm selam” cevabı verilir. Bu cümle ise “barış senin de üzerine olsun” anlamına gelmektedir. Ev sahibi misafire yer gösterir şekilde eşlik eder. “Hoş geldin, sık sık gelebilirsin”, “evimizi bereketlendirdin” gibi cümleler sarf edilir. Daha sonra evin sahibi, misafirin oturması için onu yönlendirir.”¹¹¹

Bu diyalog; Afganların misafirlerine ne kadar hoşgörülü davrandıklarını ve onları nasıl ağırladıklarını gözler önüne sermektedir. Karşılıklı selamlaşmanın ardından bulunulan iyi dilekler, samimiyeti ve güveni sağlamaktadır.

¹⁰⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 370-371.

• Enfiye, toz haline getirilmiş tütünün burun deliklerine çekilerek tüketicide nefes yoluyla fizyolojik etki yapan bir tütün mamulüdür.

¹⁰⁹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 371.

¹¹⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 371-372.

¹¹¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 372.

Karşılamanın ardından yerlerine geçerek oturduklarında; konuşma sağlık ve sıhhatlerin nasıl olduğu üzerine gelişmeye devam eder.¹¹² Sosyal yaşam içerisinde misafirperverlik sorumluluğu daha çok kadınların üzerindedir.¹¹³ Elphinstone; bu tür karşılımların Afganların yoksul kesimlerinde olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla toplum nezdindeki misafir kabulünün bu çizgide olduğunu ileri sürebiliriz. Genel olarak kabul töreninin mahiyetinin toplumun sınıfları arasında değiştiğini ve kişilerin konumuna göre daha şaşalı veya daha sade olduğunu ifade etmek mümkündür. Afganlarda misafire yemek ikram etmek kaçınılmazdır. Ancak bu yemek sıklıkla etli oluyordu.

2.5. Şölenler, Ziyafetler, Hikâyeler ve Şarkılar

Afganlar oldukça sosyal insanlardır. Evlilikler ve benzeri vesilelerle düzenlenen büyük eğlencelerin yanı sıra Afganların beş altı çeşit yemekli şölenleri vardır. Bu şölenlerin en başında Nevruz gelmektedir. Orta Asya'dan Ortadoğu'ya ve Balkanlar'a kadar birçok farklı kavmi unsur tarafından baharın gelişinin kutlanması olarak adlandırılan Nevruz, Farsça "Yeni Gün" anlamına gelmektedir.¹¹⁴ İslam öncesi İran'dan gelen dini kökleri zerdüştlüğe dayanan bu festival düzenlenen eğlenceler ve pikniklerle kutlanılmaktadır.¹¹⁵

Öte yandan Ramazan ve Kurban bayramları dini bayramlar olması hasebiyle de önemli günler olarak kutlanmaktadır. Nüfusunun büyük bir bölümü Müslüman olan Afgan toplumunun hiç şüphesiz dini bayramlara daha fazla özen gösterdikleri söylenebilir.

Afgan düğünleri sosyalleşme açısından güzel örneklerle sahip merasimlerdir. Düğünlerde ilk olarak gerçekleştirilen dini törenlerin ardından eğlence kısmına geçilir. Bu bölümde danslar, oyunlar ve yemekler sunularak renkli tablolar sergilenir.¹¹⁶

¹¹² Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 372.

¹¹³ Shaima Khinjani, *Afghan Women A Guide To Understanding An Afghan Woman's Role In Her Society*, Defense Critical Language And Culture Program, The Maureen & Mike Mansfield Center At The University Of Montana, The University Of Montana, 2012, s. 3.

¹¹⁴ Şinasi Gündüz, "Nevruz" *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 33, DİA Yayınları, İstanbul, 2007, s. 60.

¹¹⁵ Barbara Robson, Juliene Lipson, Farid Younos, Mariam Mehdi, a.g.m, s. 26.

¹¹⁶ Barbara Robson, Juliene Lipson, Farid Younos, Mariam Mehdi, a.g.m, s. 26-27.

Bu törenlerin vazgeçilmezleri arasında yemekler ilk sıralarda yer almaktadır. Herhangi bir merasim söz konusu olduğunda Afganların misafirleri doyurma alışkanlıkları onların misafirperverliklerini gözler önüne serer niteliktedir.

Pilav ve kebab gibi gıdaların önde olduğu Afgan mutfağında et pişerken herhangi bir katık atılmamakla birlikte yalnız tuz ve biraz biber ilave edilmektedir.¹¹⁷ Söz konusu pilav olduğunda ise pirinç katkı maddeleri ile renklendirilir ve aromalar katılarak tatlandırılır.¹¹⁸

Kâbil pilavı ise; Afgan yemekleri arasında en ünlüleri olarak gösterilmektedir. İri taneli pilav ile üzüm, kızartılmış havuç, sebze veya sığır köftesi ile pişirilerek yapılır.¹¹⁹ Aushak denilen köfte ise yeşil soğanla yoğurularak, yoğurt ve et sosu ile birlikte servis edilmektedir.¹²⁰

Bu şölenlerde genellikle koyunlar kesilerek et temin edilirdi.¹²¹ Söz konusu davetlerde evin sakinleri getirdikleri sularla konukların ellerini yıkamalarına yardımcı olur ve ardından yemeğe geçilirdi.¹²²

Yemeklerin yanında vazgeçilmezlerden bir diğeri de ekmeklerdir. Afganların ekmekleri yuvarlak yassı şekilleriyle “tandır” olarak adlandırılan ve kendilerine has plaklar içerisinde pişirilen ekmeklerdir.¹²³

Yemek masasına oturduğunda ve yemekler yenildiğinde, evin sahibine dualar edilir, teşekkürler sunulurdu. Bu hem bir nezaket gösterisi hem de söz konusu hizmetten duyulan memnuniyeti ifade etmekteydi.

Afganlarda yenilen yemeğin ardından kurulan sohbet meclisi oldukça renkli ve hareketli bir portre çizmektedir. Daha önce de bahsettiğimiz üzere, tütün tüketimi mutlaka olmakla beraber bunun yanında şerbet vb. içecekler de tüketiliyordu. Bu sohbetlerin vazgeçilmezleri arasında ise şarkılar ve anlatılan hikâyeler başı çekmekteydi. Meclisteki

¹¹⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 373.

¹¹⁸ Barbara Robson, Juliene Lipson, Farid Younos, Mariam Mehdi, a.g.m, s. 27.

¹¹⁹ Shaima Khinjani, a.g.e, s. 9.

¹²⁰ Linda Merrill, Donald Paxson, Thomas Tobey, a.g.e, s. 9.

¹²¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 373.

¹²² Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 373.

¹²³ Barbara Robson, Juliene Lipson, Farid Younos, Mariam Mehdi, a.g.m, s. 27.

insanlar oturma biçimlerini bir halka şeklinde ayarladıktan sonra hikâyeler, şarkılar ve çeşitli eğlencelerle vakit geçiriliyordu.¹²⁴

Hikâye anlatanlar arasında en tecrübeli olanlar yaşlılardı. Doğal olarak onların etrafında toplanan insanlar bu hikâyeleri büyük bir merak ve iştahla dinliyorlardı. Bu hikâyelerin karakterleri daha çok hükümdarlar, vezirler, cinler ve perilerden oluşuyordu. Hikâyelerin konuları daha çok aşk ve savaş üzerinedir.¹²⁵

Genellikle şarkılarla dini nükteler birbirlerine karıştırılmıştır. Bunun en büyük nedeni bu şarkıların söylenişi esnasında; erdemli bir insanın nasıl yaşaması gerektiği veya nasıl iyi bir insan olunabileceği gibi hususları karşı tarafa aktarma çabasıdır. Afganların bu masallar ve şarkılara ciddi bir sevgi besledikleri; anlatıcılığın bu denli gelişmesinden anlaşılabilir. Bu hikâyelerin en çok sevilenleri; dinleyen meclisin kendi kabile reisleriyle alakalı olanlarıdır. Savaşlardaki kahramanlıkları anlatan epik hikâyeler ilgi çekici bulunuyordu. Öte yandan aşk hikâyeleri ve türküler de vazgeçilmezler arasındaydı.

Büyük kabile reislerinin anısına yazılan ve söylenen şarkılar, Afgan kültürünün bir parçasını teşkil ediyordu. Nitekim savaş alanındaki yiğitlikler ve savaşçılara yapılan methiyeler bu şarkıların sözlerinde çokça yer alıyordu.

Bu şarkıların yanında bazı erkekler; gazellerden ve şairlerden ezberledikleri pasajları söylüyorlardı. Diğerleri; flüt, rebap* (ud veya bir tür gitar), kemankeş veya sarindeh (kemanın iki çeşidi) çalıyorlardı. Şarkıcılar genellikle keman sesine kendi sesleriyle eşlik ediyorlardı.¹²⁶ Şarkıların çoğu çiftçiler ve çobanlar tarafından yazılmıştır. Bu karakterler bir tür halk ozanı olarak gösterilebilir.

Farklı kavmi gruplara mensup kitlelerin yaşadığı Afganistan'da zengin bir müzik kültürünün varlığı kendisini göstermektedir. Nitekim ülkede yaşayan birbirinden farklı kültürlere sahip halkların kendilerine ait bir müzik kültürlerinin olması da Afganların

¹²⁴ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 373.

¹²⁵ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 373.

* Fikret Karakaya, "Rebap" İslam Ansiklopedisi, c. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 494, "Afgan rebabı, iri, uzun, derin gövdesi ve kısa sapı aynı ağaç parçasından yontularak ve oyularak yapılır; Afganistan'ın simgesi gibidir. Göğsü deriden, melodi telleri bağırsaktandır. Çok sayıda metal âhenk telinin burguları sapın göğse yakın kısmında bulunur. Gövdenin deriyle kaplı bölümünde iki yanda -kemandakini andıran- iki girinti vardır."

¹²⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 374.

müziğinin birçok karaktere sahip olmasına imkân sağlamıştır. Çeşitli nefesli, vurmali ve yaylı müzik araçları Hint, İran ve Orta Asya kültürlerinin etkisini yansıtır. Komşu ülkelerin ve kültürlerin tesiri, edebiyat ve dil alanında olduğu gibi müzik alanında da görülmektedir.¹²⁷

2.6. Danslar ve Oyunlar

Eğlence ve şölen denildiğinde birçok örneğe sahip olan Afgan toplumunda danslar ve oyunlar da renkli tabloları ortaya koymaktalar. Batı kesiminde yaşayan Afganlar arasında dans ilgi görüyordu.¹²⁸ On ila yirmi erkek ya da kadın bir halka kurarak ayağa kalkarlar; bir kişi halkanın içerisinde durur, şarkı söyler veya herhangi bir çalgı aleti çalardı.¹²⁹

Dansçılar düzensiz halde değillerdi. Dolayısıyla bu dansın veya oyunun kendine has bir ritmi ve nizamı vardı. Bu ritme el şaklatmalar ve parmak şaklatmalar eşlik ediyordu. Ellerin tuttuğu bu ritim müziğin hızına göre yavaşlayabiliyor veya hızlanabiliyordu.

Elphinstone; dinlediği bir aşk şarkısının çok basit ancak kulağa çok hoş geldiğini söylerken öte yandan Afganların oyunlarının kendi toplumunda komik karşılanacağını, sakalları ve ciddi ifadelerinin ilginç olduğunu beyan etmektedir.¹³⁰

Oyunlar arasında en popüler ve heyecan verici olanı Buzkashi'dir. Bu oyun uzun zamanlardan beri iyi at biniciler olan Afganlar, Türkmenler ve Özbekler arasında daha çok oynanmaktadır.¹³¹ “Keçi Süreme” olarak da adlandırılan bu oyun at üzerinde oynandığından yüksek kontrol kabiliyeti gerektirmektedir. Çevik ve kıvrak hareketler ve güç, bu oyunda ön plandadır. Ölü keçiyi, rakip takımın hedefi olmaktan kaçınarak hedef noktaya taşımayı gerektiren bir oyundur.¹³²

Misket oyunu ise bütün Afgan şehirlerinde ve İran'da büyük erkekler tarafından oynanmaktaydı. Oyunun oynanış biçimi ise şu şekildedir. Bir adam sol ayağını sağ eline

¹²⁷ Mehmet Saray, a.g.e, s. 407.

¹²⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 377.

¹²⁹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 377.

¹³⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 377.

¹³¹ Charles Lindholm, Buzkashi: “Game And Power In Afghanistan”, 2002 Iranian Studies Special Issue: Sports and Games: 421-4, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982, s. 1.

¹³² Linda Merrill, Donald Paxson, Thomas Tobey, a.g.e, s. 10.

alır. Tek bacak üzerinde ilerlemeye başlar ve aynı şartlar altında birçok erkekle birlikte yarışır.¹³³ Bu oyunun çocuklar arasında da oynandığı belirtilmektedir.¹³⁴ Pehlivanlık da oldukça popüler bir oyundur. Amaç rakibin ayaklarına dokunmadan, rakibi tuş ederek yere sermektir.¹³⁵

Öte yandan hayvan dövüşleri de revaçtaydı. Dövüş bildircinleri, horozları, köpekleri, koçları ve hatta develerin dövüşleri önemli bir yere sahiptiler.¹³⁶ Aynı zamanda bu hayvanlar savaşçı niteliklerinden dolayı çok takdir ediliyordu. Üzerine bahis oynanan develerin çiftleşme dönemlerinde ciddi rekabetler kendini gösteriyordu. Bütün bu oyunlar bazı hisseler için oynanır; bazen para için, bazen kazanan horoz, koç veya deve alır, ama genel olarak bahis bir yemekten ibarettir. Bambu ağaçları ve dokumalı kumaşlardan hazırlanan uçurtmaların yarıştırdığı da görülmektedir.¹³⁷

2.7. Evlilikler, Erkek ve Kadının Konumu

Afgan toplumunda genel olarak her alanda erkeğin egemenliği söz konusuydu. Nitekim modern çağa kadar bu durum bütün toplumlar için geçerliydi. Yaşadıkları bölge ve sık sık meydana gelen savaşlar, bunların yanında karşı karşıya oldukları sert iklimler, Afganların karakterlerinde belirleyici rol oynamıştır.

Öte yandan tamamına yakını Müslüman olan halkın sosyal hayata dair görüşleri veya yaşamın nasıl idame ettirileceği üzerine olan görüşleri İslam dini çerçevesinde gelişmiştir. Şüphesiz erkek egemenliğinin olduğu bu toplum yapısında din olgusu; yönetimden başlayarak bireye kadar her alanda etkisini göstermiştir.

Erkek ve kadının toplum içerisindeki statüsü; birçok toplumda, dini, sosyal ve kültürel farklılıkların değişkenliklerine göre belirlenir. Her toplum; zamanla kendi inanç ve değerler bütününi geliştirir ve meydana getirir. Ortaya çıkan tabloda her bireyin şekil ve karakteri, ona toplumdaki statüsünü kazandırır. Bu başlık altında incelenecek olan

¹³³ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 377.

¹³⁴ Linda Merrill, Donald Paxson, Thomas Tobey, a.g.e, s. 11.

¹³⁵ Linda Merrill, Donald Paxson, Thomas Tobey, a.g.e, s. 10-11.

¹³⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 378.

¹³⁷ Linda Merrill, Donald Paxson, Thomas Tobey, a.g.e, s. 11.

şahsi farklılık cinsiyettir. Kadın ve erkek arasındaki statü farklılığı, toplumun karakterini yansıtmaya açısından önemli bir ölçüttür.

Çoğunluğu Müslüman olan Afgan halkı doğal olarak kadının konumunu, şeriat kurallarını dikkate alarak şekillendirmiştir. Afganlar evlenmek için bir bedel ödüyorlardı. Elphinstone; Afganların eşlerini satın aldıklarını bunun bir şeriat kanunu olduğunu vurgulamış ve bu uygulamanın Çin dâhil birçok Asya toplumunda görüldüğünden bahsetmiştir¹³⁸. Burada aktarılan bilginin iki noktası dikkate değerdir. Afganların eşlerini satın almaları şeriata dayandırılmıştır. Ancak bu durum şeriatın çok kültürel bir mahiyet içermektedir ya da “mehir” adı verilen bir miktar paranın veya değerli eşyanın kadına sunulmak zorunda olması bir satın alma işlemi olarak algılanmış olabilir.

O halde buradan şu sonucu çıkarmak mümkündür. Din ve din kuralları zaman içerisinde nüfuz ettiği toplumun kendisine ait kültürel değerlerden etkilenmiş ve değişime uğramıştır. Bir bakıma toplum kendi anlayışlarıyla dini kuralları bir bütün halinde sarmal hale getirmiştir. Diğer dikkate değer nokta ise bir önceki çıkarımımızı destekler niteliktedir. Asya'nın birçok bölgesinde Müslüman olmaksızın bu uygulamanın görülmesi, kadınların satın alınmasının din temelli olmaktan çok kültür ve anlayış temelli olduğunu göstermektedir. Erkek kadından boşanabilir ancak kadın erkekten, iyi bir gerekçe ile kadına başvurmadığı müddetçe boşanamazdı. Kadı'ya dava açılması çok nadir görülen bir durumdur. Kadın; kocası öldüğünde başka bir kişi ile evlendirilebilirdi ancak genel olarak ölüm durumunda kadını diğer kardeş eş olarak alırdı.¹³⁹ Farklı dinlere mensup insanların kültürel benzerliklerine dikkat çekmemizdeki en büyük sebep yine burada kendisini göstermektedir.

Evliliklerin birçok farklı türü mevcuttur. Bunlardan ilki aşk evliliği olmak üzere, zorla evlendirilme ve küçük yaşta yapılan evlilikler olarak sıralanabilir.¹⁴⁰ Evliliğin sadece aşk kavramıyla nitelendirilmemesinin altında ise sosyal nedenler yatmaktadır. Yapılan her evlilik beraberinde yeni akrabalar kazanma fırsatı sunuyordu. Kabileciliğin ön planda olduğu Afgan toplumunda ise evliliği değerli kılan nokta buydu. Eğer güçlü bir

¹³⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 285.

¹³⁹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 285.

¹⁴⁰ Shaima Khinjani, a.g.e, s. 20.

aile ile bağ kuracak olursanız daha da güçlü hale gelebilirdiniz. Bu nedenle evlilik ve evlilik sırasındaki adetlerin uygulanması sürecinde titizlikle hareket ediliyordu.

Geleneksel bir hareket olarak nitelendirebileceğimiz kız isteme olayı ise önce erkek tarafının kız tarafını ziyareti ile başlar ve bu tanışma esnasında yine olumsuz durumlarla karşılaşılması için titizlikle hareket edilirdi. Nitekim kuzey Afganistan’da yaşayan Türklerde de aynı tür kanunların geçerli olduğu söylenebilir. Toplumların kaçınılmaz etkileşim süreçleri sosyal hayata dair her konuda etkisini göstermiştir. Kız istemek için çarşamba ve cuma günleri gidilmenin daha uygun olacağı düşünülüyordu ve bu günler tercih ediliyordu. Yanlarında götürecekleri şekerler veya kurabiyeler daima bir hocaya okutuluyordu.¹⁴¹ Böylelikle evliliğin her merhalesinin hayırlı olması amaçlanmıştır.

Afganlar arasında evlilik yaşının hem dönemsel şartlar hem de dini anlayıştan dolayı erken yaşlarda olduğunu görmekteyiz. Erkekler için evlenme yaşı 20 iken kadınlar için 15 ve 16 yaşlardır”.¹⁴² Öte yandan zengin ailelerin çocuklarının ergenlik döneminden önce evlenebildiklerini görmekteyiz. Nitekim bu durum zenginliğin evlenme yaşı üzerindeki etkisini de göstermektedir. Evlenme yaşı kasabalarda daha küçük yaşlarda seyretmekteydi. Kasabalarda, Afgan çocukları 15, kızları ise 12 yaşında evlenebiliyorlardı.¹⁴³ Evlilikte evlendirilecek kızın verildiği ailenin zenginliği de önemliydi. Aile standartlarının birbirine uymuyor olması bazı durumlarda evliliğe engel olabiliyordu.¹⁴⁴ Çünkü bu aynı zamanda köklü bir aile veya soylu insanlarla akraba olabilme şansı sağlıyordu. Örneğin Dürraniler, rütbeli erkekler dışında başka uluslara kız vermeyi reddediyorlardı.¹⁴⁵

Afgan kültüründe bir erkeğin evlenmek istediği kızla açıkça görüşebilme şansı yoktu. Bir erkek bir kızını beğendiğinde ya bir başkası aracılığıyla görüşür ya da dileklerini başka bir şekilde iletirdi. Dolayısıyla Afgan erkekleri için evlilik öncesi tanışma ve tanıma meselesi oldukça çetrefilliydi. Gönderilen hediyeler arasında yüzükler, şallar veya çeşitli hediyelik eşyalar bulunmaktadır.

¹⁴¹ Najiba Ziyayi, Afganistan Türklerinin Dini, İnanç Ve Yaşayışları (Kuzey Afganistan Türkleri), Yüksek Lisans Tezi, Danışmanı: Prof. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu, T.C Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta 2004, s. 58.

¹⁴² Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 286.

¹⁴³ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 286.

¹⁴⁴ Shaima Khinjani, a.g.e, s. 20.

¹⁴⁵ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 286.

Kadının evleneceği erkek hususunda pek bir seçim şansı yoktu ancak bekâr erkek çocuk için de bu neredeyse geçerliydi. Çünkü evin reisi birçok nedenden ötürü herhangi bir kabilenin kızını isteyebilir veya istemeyebilirdi. Bu durumda erkek çocuğun herhangi bir söz hakkının olması beklenen bir durum değildir. Söz konusu kadın olduğunda 20. yüzyıla kadar Afgan kadının toplumda ikinci planda kaldığını söylemek mümkündür. Nitekim aile içerisinde baba, erkek kardeş egemenliği altında yaşayan kadın söz hakkına sahip değildi. İlişkilerin kuvvetlenmesi veya kadının aile içerisinde söz hakkına sahip olması doğacak bir erkek çocuğa bağlıydı.¹⁴⁶

Kadına duyulan saygı; kadının mensubu olduğu aile veya soy ağacına göre değişebiliyordu. Soylu ailelere mensup kadınlar sosyal hayat içerisinde daha aktif ve kendilerine olan güvenleri daha fazlaydı. Bunun yanında haklarını da bu ölçüde savunabiliyorlardı. Bunun altında yatan en önemli nedenlerden biri bu kadınların eğitilmiş olmaları ve tahsillerinin ciddi boyutlarda olmasıydı.

Üst sınıftaki kadınların okumayı öğrenmek istemeleri ve edebiyat alanında meydana getirdikleri önemli eserler; kadınların etkinlikleri ve niteliklerinin onların maddi zenginliklerine oranla arttığını göstermektedir.¹⁴⁷ Aynı zamanda bir kadına duygularını ifade etmek için de edebiyat kullanılmıştır. Bunların yanında yetenekli kadınların yönettiği birkaç aile de mevcuttu ve bu durumda, oğulları üzerindeki etkileri kaçınılmaz hale geliyordu.¹⁴⁸ Bu ailelerin annelerine itaatleri vardı ve büyük bir ailenin avantajlarını ve gücünü elinde bulunduran bu kadınlar güçlerini ellerinde tutuyorlardı. Her ne kadar nüfuz sahibi olan kadınlardan bahsetsek te kadın daima ikinci plandaydı. Öte yandan kadınlar yabancı erkeklerle olan ilişkilerinde oldukça dikkatli davranmaktaydılar.

Herhangi bir yabancı erkekle karşılaştıklarında veya kamu personeli ile diyalog kurmak zorunda olduklarında yüzlerini çevirerek samimi davranmaktan kaçınılmaktaydılar.¹⁴⁹ Ermeniler, İranlılar ve Hintlilerle herhangi bir seremonide aynı yerde durmazlar ve onları hiçe sayarlardı. Afgan kadınları için birinci planda daima aile vardır ve bu

¹⁴⁶ Wali M. Rahimi, Status Of Women: Afghanistan, Social and Human Sciences in Asia and the Pacific, Rushsap Series on Monographs and Occasional Papers 31, General Editor: Yogesh Atal, Printed in Thailand, Unesco 1991, s. 6.

¹⁴⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 287.

¹⁴⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 287.

¹⁴⁹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 288.

oldukça önemli bir kurumdur.¹⁵⁰ Misafirlerini kocaları evde oldukları zaman gerekli olan ilgi ve misafirperverlikle ağırlarlar ve yabancılarla olan ilişkilerine oldukça dikkat ederlerdi.¹⁵¹

Afgan kadınları yüksek sesle konuşmak yerine konuşmamayı ya da daha kısık sesle konuşmayı tercih ediyorlardı. Herhangi bir misafir geldiğinde kapıyı kadın değil erkek açarak misafiri evin erkeği karşılamaktaydı.

Ülkenin kadınlarının iffeti ve özellikle çobanların eşleri hakkında tüm insanlar övgü ile bahiste bulunmuşlar ve Afganların eşleri bu özellikleri ile ün yapmışlardır.

Fahişeliğe çok nadir rastlandığını¹⁵² belirten Elphinstone bu sözleriyle toplumun bu gibi durumlara karşı bakış açısını net bir şekilde ifade etmektedir. Nitekim bu amaçla kurulan evlerin yok denecek kadar az sayıda olması Afgan toplumunun namus ve iffet gibi konularda ne denli hassas davrandığını bizlere göstermektedir.

Burada Afgan kadınlarının mevkilerinin onların sosyal hayat içerisindeki statülerini etkilediğini görmekteyiz. Öte yandan kadınların namuslarının onlar için çok önemli olduğu ve bu özellikleriyle oldukça tanındıklarını söyleyebiliriz. Şeriatın kadınların davranışları üzerindeki etkisi net bir şekilde gözlenebilmektedir. Sosyal hayatı incelerken değinilmesi gereken önemli noktalardan biri olan kadın ve erkeğin toplum içerisindeki konumu, dönemin kültür ve anlayışı açısından bize değerli bilgiler sunmaktadır.

2.8. Erkeklerin ve Kadınları Kıyafetleri

Afgan toplumunda erkeklerin giysileri çeşitlilik gösterir. Ancak Elphinstone; batıya bakıldığında genel bir çerçeve çizilebileceğini söylemiştir.

İlk olarak koyu renkli gevşek pamuk pantolonun tercih edildiğini söyleyebiliriz. Üst olarak geniş kollu ve diz altına kadar ulaşan büyük bir gömlek giymektedirler. Genel olarak Afgan erkekleri; şalvar şeklindeki geniş pantolonlarının üzerine uzun elbiseler

¹⁵⁰ Shaima Khinjani, a.g.e, s. 1.

¹⁵¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 288.

¹⁵² Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 288.

tercih etmekle birlikte bu kıyafetin üzerine de yelek giymektedirler.¹⁵³ Hulan kasketi biçiminde tercih edilen sarık ise yanları siyah ipek ya da saten olmakla birlikte üst kısmı altın brokar veya bazı parlak renkli bezlerden oluşmaktadır. Bağcıklı veya düğmeli biçimde olan deri çizmeler Afganlar tarafından tercih edilmekteydi. Bu kıyafetin üzerine yılın büyük bir bölümünde kullanılmak üzere iyi tabaklanmış koyun derisinden büyük bir pelerin atılıyordu.¹⁵⁴ Bu giysi biçim ve kullanım bakımından rahat bir görüntü vermektedir. Omuzların üzerinden sarkıtılır, kollardan aşağı süzülür, ayak bileklerine kadar ulaşır ve ferah bir kullanıma sahiptir.

Şehirlerde ve ülkenin daha gelişmiş bölgelerinde; giyilen kıyafetler genellikle İran tarzıdır. Afganistan'ın doğu sınırları boyunca; kıyafetlerde Hindistan kültürünün etkisinin görüldüğü de söylenebilir.¹⁵⁵ Hindistan ve İran giyim kültürünün Afganların kıyafetlerini etkilediğini söylemek mümkündür.

Kadınlar erkeklerin giymiş oldukları gömleklerden çok daha uzun giysiler giyorlardı. Kadınlara daha bol, uzun ve mütevazı kıyafetler giymeleri öğütleniyordu.¹⁵⁶ İnce malzemelerden yapılan bu gömlekler genellikle ipekten imal ediliyordu ve üzerleri renkli çiçek desenleriyle süsleniyordu. Batı'da ise gömleklerinin tamamı ipekten imal ediliyordu.¹⁵⁷ Kırsal kesimlerde kıyafetler daha renkli olmakla birlikte genç kızlar renkli kumaşları tercih ederlerken yaşlı kadınlar daha koyu renkleri tercih ediyorlardı.¹⁵⁸

Parlak renkli küçük ipek başlıklar; başın ön kısmını ve kulakları kapatıyordu. Altın iplikle işlemeli olan bu başlıklar kadının simasındaki belirli bölgeleri kapatmak üzere tasarlanmıştı.¹⁵⁹

Önemli olan vücudun hatlarını gizleyebilmektir ve Afgan kadınlar bunun için daha bol ve uzun elbiseleri tercih ediyorlardı. Giydikleri düz etekler belden gevşek bırakılarak

¹⁵³ Linda Merrill, Donald Paxson, Thomas Tobey, a.g.e, s. 9.

¹⁵⁴ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 378-379.

¹⁵⁵ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 379.

¹⁵⁶ Shaima Khinjani, a.g.e, s. 17.

¹⁵⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 379.

¹⁵⁸ Shaima Khinjani, a.g.e, s. 17.

¹⁵⁹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 379.

hem hareket kolaylığı sağlıyor¹⁶⁰ hem de vücut hatları bol ve iki parçalı kıyafetlerle gizleniyordu. Şalvar tarzı kıyafetler sıkça tercih edilenler arasındadır.¹⁶¹

Herhangi bir yabancı ile muhatap olmak gibi bir durum söz konusu olduğunda bu peçeyi indirerek yüzlerini saklıyorlardı. Batı'daki kadınlar bahsi geçen peçeyi kullanmaktaydılar. Yüzleri ile saçlarını, saçları görünmeyecek şekilde bölen kadınlar, saçlarını örerek kilitle topluyorlardı.¹⁶² Öte yandan pahalı kıyafetler giymek erkeklerine olan sevgilerinin de bir göstergesi sayılıyordu.¹⁶³

Kullandıkları aksesuarlar arasında; başlarına giydikleri Venedik pul dizeleri, alınlarına bağladıkları altın veya gümüş zincirler, kulaklarına doğru sarkar biçimde durmaktadır.

2.9. Kölelik

Müslüman ülkelerin birçoğunda olduğu gibi Afganistan'da da kölelik mevcuttu. Büyük bir kısmı hanede dünyaya gelen haneye ait köleler olmasına karşın bir kısmı da yabancı ülkelere getirilen kölelerdir. Orta Asya'daki mevcut kölelerin kökenleri büyük ölçüde; Sünni mezhebe bağlı olmayan topluluklara, öte yandan Ortodoks Rus köylüleri, Şii İranlılar ve Hazaralar, Kâfirler ve Badahşanlılar gibi topluluklara dayanıyordu.¹⁶⁴ Arabistan'dan bazen Habeşler ve Zenciler getiriliyordu. Beluciler yapmış oldukları baskınlarda ele geçirdikleri İranlıları satıyorlardı.¹⁶⁵

Birçok Kâfiristanlı kendi milletleri tarafından veya Yusufzaylar tarafından esir alınıyordu. Köleler kapalı kafeslerde taşınıyorlardı.¹⁶⁶

Kadınlar köleliğin önemli bir noktasını teşkil etmekteydiler. Özellikle Kâfiristanlı tutsaklar genelde kadınlardır. Bu kadınların tutsak edilmelerinin en büyük nedeni çok büyük bir üne sahip olan güzellikleriydi. Bunun yanında diğer sıradan köleler

¹⁶⁰ Barbara Robson, Juliene Lipson, Farid Younos, Mariam Mehdi, a.g.m, s. 28.

¹⁶¹ Linda Merrill, Donald Paxson, Thomas Tobey, a.g.e, s. 9.

¹⁶² Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 379.

¹⁶³ Shaima Khinjani, a.g.e, s. 17.

¹⁶⁴ B. D. Hopkins, Race, Sex and Slavery: 'Forced Labour' in Central Asia and Afghanistan in the Early 19th Century, *Modern Asian Studies* 42, 4, Cambridge University Press, 2008, s. 641.

¹⁶⁵ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 385.

¹⁶⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 385.

hizmetçiliğin çeşitli alanlarında istihdam edilmekteydi. Ancak köleler ülkede ve özellikle de Dürranili çiftçiler tarafından tarım işlerinde kullanılmaktadır.¹⁶⁷

Bahsedilen kölelik sisteminin en ilgi çekici yanı ise ailelerin yanlarında yaşayan kölelerin efendileriyle aynı sofraya oturmasıdır. Bu noktada herhangi bir sınıf ayrımı gözetmeksizin aynı sofrada yemekler yenilmektedir. Öte yandan daha da ileri giderek kölelerin efendileri, onları evlendirebiliyorlardı. Bu bize Afgan toplumundaki kölelik kavramının akla gelen anlamların dışarısında bir mahiyet kazandığını göstermektedir.¹⁶⁸

Çoğunlukla efendilerinin evlerinde yaşayan köleler bunun dışında işleriyle alakalı geçici konutlar da kullanıyorlardı. Örneğin bir tarım faaliyeti söz konusu olduğunda kurulan çadırlarda bir süre kalarak o mevkideki işlerini yerine getiriyorlardı.¹⁶⁹

Afgan toplumunda yaşamlarını sürdüren köleler şiddete maruz kalmıyorlardı. Efendileriyle aralarında karşılıklı güven içerisinde gelişen bağ, onların kendilerini bir yabancı gibi hissetmelerine mani oluyordu.¹⁷⁰

Kadın köleler ise cariye olarak satın alınıyor ve genelde evin hanımına hizmet ediyorlardı. Yoksul aileler de ise bu çeşitli hizmetlere dönüşebiliyordu. Nitekim Afgan toplumunda kölelik kavramında karşımıza çıkan ilk ve en önemli nokta şudur ki; Afganlar satın aldıkları kölelerini şiddet uygulayarak keskin bir sınıf ayrımına maruz bırakmıyorlardı. Aksine köleler adeta aileden biri gibi muamele görüyor, evlilikleri için birebir ilgileniliyor ve aynı sofrada yemek yiyorlardı.

2.10. Atlar ve Kullanılan Malzemeler

Afganistan'ın arazileri tekerlekli arabaların kullanılması için elverişli değildi. Dolayısıyla ticaret ve diğer araç kullanımı gerektiren şartlarda hayvanlar başı çekiyorlardı. Bu hayvanlar içerisinde develer ve atlar en çok tercih edilenlerdi. Develerin daha çok ticaret yollarında kullanıldıklarını görmekteyiz. Çünkü develer; hem uzun mesafeleri kat edebiliyorlar hem de açlığa ve susuzluğa dayanıklılıkları sayesinde

¹⁶⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 385.

¹⁶⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 386.

¹⁶⁹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 386.

¹⁷⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 387.

kervanın hızını artırabiliyorlardı. Öte yandan develerin daha fazla yük alarak bu eşyaları taşıyabilmeleri tercih edilme nedenleri arasındadır.

Seyahat eden kadın ve erkekler ise genel olarak atları kullanıyorlardı. Atlar günlük kullanım için oldukça elverişli hayvanlardır. Saatte beş ya da altı mil yol alabilen atlar çokça tercih ediliyorlardı.¹⁷¹ Aracılar ve insanlar böylece uzun yolları kısa sürede kat edebiliyorlardı. Tabii bu seyahatin hızı kişiden kişiye değişebilmektedir. Nitekim hafif eşyalara sahip sürücüler daha hızlı yol kat edebilmektedirler.

Atlarda kullanılan malzemeler İran ve Özbek usulü olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan ikincisi daha sık kullanılıyordu.¹⁷²

İran dizgini; dizginleri almak için kantarma uçlarında delikler içinden geçirilmiş, iki (ya da dört) büyük halka olan bir tür kantarma şeklindedir. Atın ağzını kendisine çekmek için tasarlanmış kesin noktalara sahiptir. Bu dizgin gümüş zincir ve diğer süs eşyaları ile süslenmiş biçimdedir.¹⁷³ Eyer atın arka yanlarına tam oturur biçimdedir. Eyerin arkası ve önü yüksek biçimdedir. Bu binicinin atın üzerine daha sağlam yerleşmesini sağlamaktadır.¹⁷⁴ Ön taraf arka taraftan daha yüksektir. Bu eyer sahibinin mali durumuna göre; boyalı ahşaptan, altın veya gümüş kaplamalardan imal edilebiliyordu.

Atın başına geçirilen kısımdaki ek yerleri, yerine göre altın veya gümüş çıt çıtlarla süslenirdi.¹⁷⁵ Şüphesiz bu fazladan süslemeler atın sahibinin zenginliğiyle birebir alakalı bir durumdur. Öte yandan at ne kadar süslü ve şaşalı ise bu, atın sahibine bir kimlik kazandırıyor ve onun makamını ifade ediyordu. Bu tür materyaller veya süslemeler burun ve yanak bantları arasında da kullanılıyordu. Atın alını için herhangi bir bant kullanılmıyordu.

Özbek ve İran dizginleri dar ve çok temizdi. Genel olarak yeşil sahtiyan deriden yapılan bu dizginler nadiren de olsa kahverengi deriden imal ediliyordu.¹⁷⁶ Dizgin veya gemin

¹⁷¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 381.

¹⁷² Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 381.

¹⁷³ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 381.

¹⁷⁴ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 381.

¹⁷⁵ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 381.

¹⁷⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 381.

kolanına bağlanan kayış, gevşek ve az yıpranmış biçimdedir. Özbek dizginleri oldukça şık bir görünüme sahiptir. Bir atı olduğundan daha iyi gösterebiliyorlardı.¹⁷⁷

Özbek eyeri ağacın biçimi ve şekline göre yükseltilir. İran eyerinden daha geniş ve daha ferah bir kullanıma sahiptir.¹⁷⁸ Ön kısım ve arka kısımda daha rahat bir kullanım sunar. Hiç şüphesiz kullanım rahatlığı binici için oldukça önemlidir. Bu bilgilerin ışığında, Özbek binicilerin atlarını daha sık kullandıkları ve bu nedenle olabildiğince sürüş konforunu artırmaya yönelik tasarımlar meydana getirdiklerini söyleyebiliriz. Ön kısımdaki yükselti bölünmüş ve aşağı dönük biçimdedir. Böylece iki taraftan sarkan buklerle bağ oluşturarak kullanım kolaylığı amaçlanmıştır. Bu eyerin alt kısmı; iki ya da üç battaniye veya keçe ile doldurulmuş biçimdedir. Eyer; altındaki deliklerden geçirilen bağlarla birbirlerine tutturulmuş ve çevresinden bağlanmıştır. İran eyeri daha çok hafif süvarilerde de olduğu gibi ağaçtan imal ediliyordu.

Bunların yanında at eşyaları arasında olmazsa olmazlardan biri de çantadır. Bu çantalar yedek at nalı, silah ve gerekli eşyaların taşınması amacıyla kullanılıyordu. Bu çantalar işlemeli büyük bir bez kulağa sahipler ve oldukça iyi görünmektedirler.¹⁷⁹ Burada altın veya gümüş yerine daha uygun şartlarda kalaylı demirden üretilen çantalardan söz edilmiş ve tanımı yapılmıştır.

Üzengi demirlerinin birçok farklı türü vardır. Genel kullanımda kemerin uçları ayak desteği üzerinde çubuğun ötesine uzar. Yaygın olarak kullanılan tür bu şekildeyken pek tercih edilmeyen tür ise ayakların dinlendirilmesi için tasarlanmış 5-9 cm arası uzunluğundaki plakalardır.¹⁸⁰

Sıradan insanlar iri siyah bezler, leopar veya diğer yabani hayvan derilerini kullanırken zenginler, zarif mücevherlerle donatılmış nakışlarla süslü eşyalar kullanmaktadır.¹⁸¹ Kullanılan eşyaların birbirlerinden kalite ve malzeme olarak ayrışmalarında kişilerin sahip oldukları zenginlik bu noktada da göze çarpmaktadır.

¹⁷⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 382.

¹⁷⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 382.

¹⁷⁹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 382.

¹⁸⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 382-383.

¹⁸¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 383.

Özel günlerde değerli taşlar ve mücevherlerle süslenen eyerlere sıradan günlerde o kadar özen gösterilmiyordu.

BÖLÜM 3: DİNİ HAYAT VE EĞİTİM

Kavmi gruplar başlığında belirttiğimiz üzere Afganistan’da birçok milli unsur barınıyordu. Bölgeye gelen topluluklar beraberinde dini yaşam tarzlarını ve anlayışlarını da getirmişlerdir. Hâkim olarak Müslümanların bulunduğu bu coğrafyada birçok farklı din ve mezhep barınmaktadır. Öte yandan tarikatların ve mezheplerin çok sayıda olması, ilim ve düşünce dünyasını da derinden etkilemekteydi. İlk olarak nüfusun tamamına yakınının benimsemiş olduğu İslam dini ve bölgede yaşayan Sünniler ile Şia mezhebine bağlı olan unsurları inceleyeceğiz.

3.1. Müslümanlar, Sünnilik ve Şia Mezhebi

Afganistan halkının tamamına yakını Müslüman’dır. Bu kesimin önemli kısmını Sünniler oluştururken %15-20 civarında Şia’nın farklı kollarına mensup olanlar mevcuttur.¹⁸² Sünnilerin oranı %80-85’leri bulurken¹⁸³ Şia mezhebi takipçilerinin sayılarının azlığı, toplum nezdinde daha az kabul gördüklerinin bir göstergesidir. Sünniler ile Şiiler arasında kesin çizgiler bulunduğu gibi bu iki mezhebin zaman zaman çatışmalar içerisine girdikleri de görülmektedir.

Elphinstone; Sünniler’in, Hz. Muhammed ve ilk üç halifeyi tanıdıklarını ancak Şia mensuplarının ise Hz. Muhammed’in ardından sadece Hz. Ali’yi takip ve kabul ettiklerini¹⁸⁴ ifade etmektedir. Elphinstone’nun gözlemlerindeki bir eksiklik şudur; Sünni mezhebe bağlı Müslümanlar sadece ilk üç halifeyi değil aynı zamanda dördüncü halife olarak kabul edilen Hz. Ali’yi de kabul ederler. Dolayısıyla burada bir düzeltme yapmak yerinde olacaktır. Sünni inancına göre; iktidar, bir soy meselesi olmayıp, ümmetin kendi içinde istişare ile çözebileceği bir konu olarak görülmektedir ve devlet başkanına itaat söz konusudur. Şiilerde ise, iktidar bir inanç konusudur.¹⁸⁵ Dolayısıyla devlet başkanı aynı zamanda ruhani lider vasfını da taşır. Bu anlamda Sünnilerin Hz. Ali’yi reddetmeleri veya ilk üç halifeyi kabul etmeleri gibi bir durum söz konusu

¹⁸² Mehmet Saray, a.g.m, s. 403.

¹⁸³ Library of Congress – Federal Research Division, a.g.m, s. 7.

¹⁸⁴ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 316.

¹⁸⁵ Mehmet Bozkurt, Sünnilik, Şiilik, Alevilik, Vehhabilik Nedir?, Özyurt Matbaacılık, Ankara 2010, s. 180.

değildir. Lakin Elphinstone'u bu tanıma iten sebep; iki mezhebin arasındaki katı farklılıklardan kaynaklanmıştır. Hz. Muhammed'in vefatı ile başlayan sancılı süreç gün be gün gerilimlerin ve fikir ayrılıklarının artması ile günümüzdeki görünümüne ulaşmıştır. Keskin çizgilerle sınırları çizilen bu iki anlayışın aynı topraklar üzerinde yaşamlarını sürdürme çabaları ise Afganistan'ı kaçınılmaz mezhep çatışmalarına sürüklemiştir.

Kâbil vilayetinde ağırlıklı olarak Sünniler, Şiiler ve Hinduların yaşadığı görülmektedir. Bu farklılıklar toplum içerisinde iç çatışmalara yol açtığından veya açabileceğinden, Şia taraftarları duvarlarla çevrilmiş bir şehirde veya mahallede yaşamaktaydılar.¹⁸⁶ Özellikle Şia mensuplarının Hz. Ali üzerine yoğunlaşan bağlılıkları, Sünni mezhepte Hz. Ali'nin geri planda kaldığı gibi bir algı ortaya çıkarmıştır. Afganistan'da bu iki etkin mezhebin yanında az sayıda Hindu, Sih ve Yahudi de bulunmaktadır.¹⁸⁷

Afgan kabilelerinin büyük bir kısmı Sünni Müslüman'dır. Tacikler, Özbekler ve Türkistan Türkmenleri de yine Sünni Müslüman'dır. Farsça konuşan Hazaralar, Kâbil ve Herat Kızılbaşları, Sistan ve Herat'ın Kayanileri ve Galça kabileleri Şia mezhebine bağlılardır.¹⁸⁸ Hazaralar daha çok ülkenin batı kesiminde kalabalıktırlar. Bugün Şiî nüfusu en fazla İran'da olmak üzere, Irak, Bahreyn, Yemen, Azerbaycan, Lübnan, Kuveyt, Pakistan, Afganistan, Hindistan, Suudi Arabistan, Suriye ve Anadolu coğrafyasında varlığını korumaktadır.¹⁸⁹

Afgan Müslümanların genel karakterlerinin aslında savaşmaktan ziyade dini tebliğ amaçlı hareketlerden ibaret olduğu görülmektedir. Nitekim Elphinstone; Afganların dini meselelerdeki tutumlarıyla ilgili, Afganların savaş durumu dışında başka dinlere mensup kişilere karşı tutumlarının kaba olmadığı, ancak düşünce dünyasında Müslümanlar dışında diğer dinlere mensup insanların kurtuluşa eremeyecekleri ve onların kâfir olduklarını düşündüklerini, kâfirlere karşı savaşmanın da helal ve sevap olduğu ve tebliğin din adına önemli bir yeri olduğu gibi ifadelerde bulunmaktadır.¹⁹⁰ Bu

¹⁸⁶ Mohan Lal, *Travel In The Punjab, Afghanistan And Turkistan To Balk, Bokhara, And Herat And Visit To Great Britain And Germany*, K. P. Bagchi & Company, First Published in London 1846, Second Revised Edition 1977, s. 43.

¹⁸⁷ Mehmet Saray, a.g.m, s. 403.

¹⁸⁸ M. Longwarth Domes, a.g.e, s. 146.

¹⁸⁹ Mustafa Öz, "Şia" *İslam Ansiklopedisi*, c. 39, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 114.

¹⁹⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 317.

cümleden çıkarılan sonuç ise Afgan Müslümanların herhangi bir tehdit söz konusu olmadığı müddetçe diğer dinlere mensup insanlara karşı hoşgörülü ve müsamahalı davrandıklarıdır. Sünnilik ve Şia mezhepleri arasında temel ayrılık imamet meselesi olarak gösterilebilir. Bu temel ayrılık alanında makul bir çözüme ulaşılmadığı müddetçe iki mezhep arasındaki çözümsüzlük sürmeye devam edecektir.¹⁹¹

Esasında aynı yol üzerinde farklı düşüncelerle yürüyen bu iki mezhebin birbirlerine karşı olan düşmanca tavırlarının altında, Hz. Muhammed'in vefatı ve halifelik makamının dört halife döneminin ardından siyasi ihtirasların eline geçmesi gibi nedenler yatmaktadır.

3.2. Tasavvuf Tarikatları, Mezhepler

Afganistan'da söz konusu din ve din anlayışı olduğunda tasavvuf ve tarikatların ne denli etkili olduklarını görmekteyiz. Toplumsal yaşamı etkileyen bu tarikatlar, dinin alt dalları konumunda olmakla birlikte geniş kitlelere sahiplerdi. Hemen hemen her Afgan'ın bağlı bulunduğu bir tasavvuf tarikatı vardı. Bu tarikatların bazıları kendi hallerinde içlerine kapanık bir politika izlerlerken bazı zaman içerisinde mürit sayılarını arttırmış olan tarikatlar geniş çaplı hareketlere girişmişler ve ciddi sorunları ortaya çıkarmışlardır. Tarikatların arasında aşırı söylemler dile getiren ve sapkın olarak nitelendirilenler de mevcuttur.

İslâm dünyasında din anlayışları ve fikirleriyle nam salmış merkezlerden olan Horasan bölgesinin bir kısmı, Gazne, Herat ve Belh gibi önemli şehirler bu ülkenin sınırları içerisinde bulunmakla birlikte İbrâhim b. Edhem (ö. 161/777), Şakîk-i Belhî (ö. 164/780), Ebü'l Hasan el-Bûşencî (ö. 348/959) gibi sûfîler hep Belhli ve Afganistanlı'dır.¹⁹²

Nitekim bu tarikatlar bölgede geniş bir bilgi birikiminin oluşmasına imkân sağlamıştır. Ünlü fikir adamları, mollalar, medreseler hep bu ilim ve kültür birikiminin birer ürünüdürler. İslam dini bölgede, yedinci yüzyıldan itibaren kültürel ve sosyal bir bağ

¹⁹¹ İlyas Üzüm, "Sünnî-Şîf Yakınlaşması: Dârü't-Takrîp Tecrübesi", İslam Araştırmaları Dergisi, sayı. 2, 1998, s. 182.

¹⁹² Mehmet Saray, a.g.m, s. 403.

oluşturmakla birlikte,¹⁹³ bu din etrafında meydana gelen tarikatlar bölgenin İslamlaşmasında etkili olmuşlardır.

Afganistan'ın İslamlaşmasında önemli tesirleri bulunan tarikatlar günümüzde de etkili olmaya devam etmektedirler. Burada Kübreviyye, Kadiriyye, Sühreverdiiyye, Şüttâriyye, Çiştiiyye ve Nakşibendiyye gibi büyük tarikatların taraftarları vardır.¹⁹⁴ Asya ülkelerinden; Pakistan, Hindistan, Endonezya, Malezya'da da birçok tarikat bulunmaktadır. Bugün Afganistan, Hindistan ve Pakistan'da en çok yaygın olan tarikatlar; Nakşibendiyye, Çiştiiyye ve Kadiriyye tarikatlarıdır.¹⁹⁵

Elphinstone Sûfiler hakkında; “...hareketli ve cansız olan yaratılışın bütünü bir yanılısama olduğudur. Yüce Varlığın dışında hiçbir şey var olamaz ve Tanrısal özün bir kısmı insan ruhunda kendini göstermektedir... Onlar her şey için Tanrı'ya hayranlar, sık sık meditasyon yaparlar, bütünü canlılar aracılığıyla O'nu izleyerek tarif edilemez bir sevgiyle O'na ulaşmayı hayal ederler.”¹⁹⁶ Ancak Sûfiler'in yaratılışa ve Allah'ın varlığına dair bu tür yaklaşımları toplum içerisinde bazı kesimler tarafından çok fazla ilgi görmemiştir. Mollalar da Sûfilerin bu düşüncelerini tenkit edebilmektedir.

Sûfiler'e yöneltilen bu şüpheli yaklaşımın temelinde; bu mezhebin takipçilerinin yöneltmiş oldukları sorular yatmaktadır. İnsanın ve doğanın yaratılışını sorgulayan sorular sormaları ve bu soruları sorarken kendilerine herhangi bir sınırlandırma getirmemeleri, toplumun bazı kesimlerinin tepkisine neden olmuştur.

Bazı Sûfiler tasavvufun mahiyetini değişik mertebelere göre açıklamıştır. Buna göre ilim mertebesinde tasavvuf kalbin bulanıklıktan arındırılması, yaratıklara karşı güzel muamelede bulunmak ve şer'î meselelerde Resûlullah'a uymaktır; hakikat mertebesinde tasavvuf mülkün yokluğu, sıfatlara kölelikten kurtuluş ve yaratıcı ile yetinmektir.¹⁹⁷

Sûfiler'den daha başka düşünce sistemlerine sahip olan inanışlarda mevcuttu. Elphinstone'a göre onların düşünceleri, “...Onların ilkeleri çok eskilere ve eski

¹⁹³ Defense Language Institute Foreign Language Centre, a.g.m, s. 44.

¹⁹⁴ Mehmet Saray, a.g.m, s. 403.

¹⁹⁵ Ebu'l- Vefa Taftazani, “Mısır'da Sûfi Tarikatların Tarihi Gelişimi ve Günümüzdeki Durumları”, Çev. Arş. Gör. Mustafa Akşar, s. 549-550.

¹⁹⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 328.

¹⁹⁷ Abdurrahman es-Sûfi, “Sûfi” İslam Ansiklopedisi, c. 37, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 471.

şairlerden İranlı Hayyam'a• dayanmaktadır.”¹⁹⁸ İranlı Hayyam'ın takipçileri Afgan Müslümanlar arasında hoş karşılanmıyordu. Afganlar arasında pek yaygın olmayan ve Ömer Hayyam'ın düşüncelerini takip eden mezhep taraftarları ise Sûfi düşünce sistemini başka boyutlara taşımışlardır. Ömer Hayyam'ın fikir liderliğini yaptığı bu mezhebin daha çok İran ve Hindistan'da yayıldığını veya kabul gördüğünü söyleyebiliriz.¹⁹⁹

Müslümanlığın mistik bir anlayışı olarak nitelendirilen Sûfilik dünyanın hemen hemen her bölgesinde çeşitli dinlerde de farklı karakterlerde kendisini göstermiştir. Daha çok bu mistik tavrıyla ön plana çıkan anlayışın Afganistan'da pek yaygınlık gösterememiş olması bahsedilen nedenlerden kaynaklanmıştır.

Ancak bu durum Afganistan'daki mezheplerin veya tarikatların dinin toplum nezdindeki yayılışına olan etkilerini göz ardı etmemize neden olmamalıdır. Nitekim birçok fikir adamı kurdukları sistemler üzerine kendi kitlelerini oluşturmuşlardır. Böylece toplum nezdinde muazzam derecede bir fikir patlaması yaşanmış ve bu yeni düşüncelerin doğmasına imkân sağlamıştır. Nitekim Gazali ve Hayyam gibi değerleri yetiştiren bu topraklar nice ilim adamını çıkarmış ve onlar ilim dünyasına girmişlerdir.

3.2.1. Ruşeniye (Revşeniyye) Tarikatı

16. yüzyılda Afganlar arasında büyük ses getiren diğer bir tarikat ise Ruşeniye tarikatıdır. Bu tarikat yine Sûfiler'le aynı çizgi üzerinden yürümüş ve giderek etkisini yitirmiştir. Elphinstone Ruşeniye tarikatından söz ederken; *“Ruşeniye (Revşeniyye) tarikatı on altıncı yüzyılda Afganlar arasında büyük bir ses getirdi. Ancak şimdilerde neredeyse nesli tükenmiş durumda. Bu tarikat Bayezid Ensari tarafından Ekber döneminde kuruldu. Düşmanları tarafından Pir Tarık (Karanlığın Havarisi) olarak isimlendiriliyor. Kendisinin üstlendiği isimle, Pir Ruşen (Nurun Havarisi) olarak adlandırılır. Suufiler'le aynı ilkeler üzerinden yürüyordu. Fakat buna ruhların göçü*

• Yavuz Unat, “Ömer Hayyam” İslam Ansiklopedisi, c. 34, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 66, “İbn Sînâ ekolüne mensup bir âlim-filozof olduğu kabul edilen Ömer Hayyâm cebir, geometri, astronomi, fizik ve tıpla ilgilenmiş, müzikle uğraşmış, ayrıca adını ölümsüzleştiren rubâîlerini kaleme almıştır.”

¹⁹⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 329.

¹⁹⁹ Daniel P. Noyes, “The Soofees” Bibliotheca Sacra, BSAC 006:22 (May 1849), s. 230.

*inancını ekledikleri*²⁰⁰ yönünde ifadelerde bulunmaktadır. Bayezid geleneksel yöntemlerin dışında hareket ediyordu. O'nun Şeyh İsmail gibi kılavuzları ve kendine has yöntemleri vardı.²⁰¹

Bayezid'in sapkınlıkla itham edilmesinin nedenleri arasında en güçlüsü şüphesiz kendisine sunulan itaatin Allah'a sunulan itaatle denk olduğunu savunmasıydı. Allah'ın ilhamının kendisine sunulduğunu dolayısıyla Allah'a veya O'nun peygamberine ibadet edilmek isteniyorsa bunun yolunun kendisine ibadet edilmesinden geçtiğini savunuyordu.²⁰²

Dini anlayışlar üzerinde farklı dinlere ait fikirlerin de etkili olduğu görülmektedir. Nitekim Hindu filozofların dini dogmalar üzerine kurdukları Yoga inancına benzer bir nitelik taşıyan "ruhların göçü" inancı, tipik bir reenkarnasyon örneğidir. Dinler arasında her ne kadar net çizgiler çizilmiş olsa da çeşitli sebeplerden ötürü birbirleriyle iç içe geçmiş toplumlarda tarikatlar arasında fikir aktarımları kaçınılmaz hale gelmiştir. Onlar ruhların göçü fikrine bağlıydılar.²⁰³

Bu tarikatı diğerlerinden ayıran önemli bir nokta ise savaşçı bir zihniyete sahip olmasıydı. Yani takipçileri sadece fikirlerini değil aynı zamanda malları ve canlarını da ortaya koymak zorundaydılar. Bu durum tarikatın geniş kitlelere yayılmasını engellemiş ve takipçilerinin de savaşların ardından sayıca azalmalarına yol açmıştır. Ruşeniye hareketi, Afganistan'da bir türlü sağlanamayan ve temelinde kabilecilik anlayışı yatan, toplumsal birliği de hedeflemiştir.²⁰⁴ Kandahar'a yaptığı yolculuktan dönünce, evinde kendine ait bir oda inşa ettirmiş ve burada dünyevi zevklerden arınmak için kendini kapatmıştır.²⁰⁵

²⁰⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 331-332.

²⁰¹ Zahid Shah, "Religio-Political Movements in the Pashtun Belt-The Roshnites", Journal of Political Studies, Vol. 18, Issue - 2, 2011, s. 121.

²⁰² Hasan Kâmil Yılmaz, "Bayezid-i Ensari" İslam Ansiklopedisi, cilt: 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 241.

²⁰³ Fakhr-ul-Islam, Shahbaz Khan, "Roshaniyya Movement in Tribal Areas: An Overview", Pakistan Annual Research Journal, Vol. 49, 2013, s. 79.

²⁰⁴ Mariam Sabri, The Roshanniya Movement and the Formation of Pashtun Identity in Mughal India, Pro. Adv. Sarah Waheed, s. 1.

²⁰⁵ Fakhr-ul-Islam, Shahbaz Khan, a.g.e, s. 78.

Bayezid'in Hayr-ül Beyan adlı bildirisi, devrin önde gelen din adamlarından olan Ahund Dervize tarafından büyük bir tartışma konusu haline getirilmiştir. Kitabın dinden kopuk nefret dolu bilgiler içerdiğine dair eleştiriler getirmiştir.²⁰⁶

Bayezid; Hind-Türk devletinin hükümdarı Ekber Şah ve Bedaşaşanlı Mirza Süleyman gibi devlet adamlarından, Hindistan, Belh ve Buhara bölgelerine elçiler göndererek kendisine itaat etmelerini talep etmiştir. Ekber Şah, kendisini ziyarete gelen Bâyezîd'in oğlu Celâleddin'i iyi karşılamış ve onunla ayrıntılı bir konuşma gerçekleştirmiştir.²⁰⁷

“Bayezid büyük bir dehaydı ve onun dini görüşleri Berdürraniler arasında hızla yayıldı. Hükümet ile düzenli bir mücadeleye girişmek için ordularını toplamayı başaran Bayezid, Hükümdarlık askerleri tarafından yenilgiye uğratıldı, yorgunluk ve sinirden öldü. Oğulları mezhebin devamı için çabalamış ve uzun bir süre başarılı olmuşlardır. Zamanla mezhebin takipçileri ayrılmaya başlamışlardır. İndus'taki iki siyah kaya; Pir Tarık'ın oğulları, Ahund* Dervize'nin emriyle nehre atılan Cemaleddin ve Kemaleddin'in dönüşmüş bedenleri olarak nitelendirilir. O kayalar hala Celaliye ve Kemaliye olarak adlandırılmaktadır.”²⁰⁸

İndus'taki iki kayanın Cemaleddin ve Kemaleddin'in bedenleri olarak nitelendirilmesi tarikatın içerisindeki fikir temellerinin bir ürünüdür. Nitekim bahsedilen “ruhların göçü” fikri bu iki kayanın nitelendirilmesinde başrolü oynamıştır. Aynı zamanda tarikatın ömrünün baba ve oğulları ile sınırlı olması, düşünce temelinin sadece kurucular arasında sağlamlaştığını ve takipçileri tarafından tam olarak sindirilemediğini göstermektedir.

Ancak Bayezid'i diğerlerinden ayıran en önemli özelliği onun daha geniş kitlelere daha uç fikirlerle ulaşmaya çabalamasıydı. Nâkilin yerine akıllı tercih eden Bayezid; daima kendi kurguladığı mantık etrafında düşüncelerini aktarmıştır. Siyasi bir yapılanmayı da

²⁰⁶ Zahid Shah, “Dogmas and Doctrines of the Roshnites and the Dispute of Pantheism”, South Asian Studies, A Research Journal of South Asian Studies, Vol. 28, No. 1, COMSATS Institute of Information Technology, Abbottabad, January – June 2013, s. 152.

²⁰⁷ Hasan Kâmil Yılmaz, a.g.m, s. 241.

* Hamid Algar, “Ahund” İslam Ansiklopedisi, cilt: 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 185, “İran ve Türkistan'da din âlimlerine verilen ve menşei tam olarak bilinmeyen bir sıfat. Kelimenin aslı büyük bir ihtimale Farsça'dır. Hund, muhtemelen “okudu, tahsil etti” mânalarını taşıyan hând veya “üstat, efendi” anlamına gelen hâvend kelimesinin bozulmuş şeklidir. Baştaki “a” ekinin ise Farsça'da da kullanılan Türkçe ağa kelimesinin kısaltılmış şekli olması mümkündür.

²⁰⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 332-333.

andıran bu hareket uzun ömürlü olmasa da kurucusu Bayezid döneminde etkisini ciddi bir şekilde hissettirmiştir.

Öyle ki, bir düşünce sisteminin kurulması ve uygulamaya konmasının ardından o düşüncenin güçlenebilmesi ve kalıcılığı sağlayabilmesi için ihtiyaç duyduğu en önemli şey, inanan kitlenin mevcududur.

Nüfusunun çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Afgan toplumunda ve devlet yönetiminde hiç şüphesiz dini kurumlar önemli noktaları teşkil ediyorlardı. Nitekim renkler mozaik halinde olan bölgede dinlerin birbirleriyle olan ilişkileri ve özellikle Müslüman nüfusun kendi özelinde, dini gereksinimlerini karşılayan ve düzenleyen kurumlar önem arz ediyordu. Dini kurumlar ve bu kurumların yöneticileri hakkında bilgiler aktarmak, devletin dini hayatı nasıl düzenlediği ve toplumun nasıl yönlendirildiğini idrak açısından gereklidir.

3.3. Dini Kurumlar

Ulema Meclisi; yönetim açısından önemli bir noktayı teşkil ediyordu. Ulema Meclisi'ne çağırılan görevliler, hükümdar ile mollalar arasındaki iletişimi sağlama görevini yürütmekteydiler. Bu iletişim sağlıklı bir şekilde sağlanmalıydı. Çünkü kurulan bu ağ yalnızca hükümdar ile mollalar arasında değil aynı zamanda dolaylı yoldan hükümdar ile halk arasında da bir iletişim sağlıyordu. Ulema asla hükümdarla karşı karşıya gelmezdi. Bazı kabilelerin küçük çaplı sıkıntılarında nadiren atanmadıkları halde o göreve müdahil olmuşlardır²⁰⁹ ancak bu bir isyan niteliği taşımamaktaydı. Bu iletişimin güçlü veya zayıf bir temele dayanması yine bu görevi üstlenen mollaların çalışmalarına göre şekilleniyordu.

Bunların yanında hükümdarın şahsına ait imamları da vardı. Bu imamlar hükümdar dua ederek onun için iyi dileklerde bulunmaktaydılar. Bu durum bize yöneticinin dine ve yaratıcıya olan inancını göstermektedir. Nitekim tarihsel süreç içerisinde birçok hükümdarda aynı tür davranışlara rastlamaktayız. Hükümdarın şahsi görevlileri olmadığına yine o boşluğu dolduracak görevliler de bulunuyordu.

²⁰⁹ Olivier Roy, *Islam and Resistance in Afghanistan*, Cambridge Middle East Library: 8, Second Edition, Cambridge University Press, 1990, s. 50.

Örneğin; hükümdarın şahsi imamı kendisine iştirak edemediğinde, yolculuklarda veya çeşitli vesilelerle hükümdara eşlik eden bir din görevlisi mutlaka bulunurdu.²¹⁰ Belirtilen bu görevliler hanedana aittir. Dolayısıyla bu görevlilerin tamamen hanedana hizmet verdiklerini söyleyebiliriz.

Mollalar için ödenecek maaşların ve emeklilik için hazırlanan tüm dosyaların kopyaları, Şeyhülislam'a ait depoda tutulmaktaydı. Bu görevli, Hâkim'den belirlenen ödeme miktarını almakta ve mollalara belirtilen ödemeyi buradan yapmaktadır.²¹¹

Öte yandan Orta Asya'da ve Çin'deki önemli şehir merkezlerinde şeyhülislâm olarak nitelendirilen âlimlerin fetva vermenin yanında medreseleri teftiş etme, okutulacak dersleri belirleme, icâzet verme ve kadıya yardım etme gibi görevleri de bulunmaktaydı.²¹²

Şehir Kethüdası: Hükümdar tarafından verilen veya terkedilmiş bütün vakıf arazilerinin kayıtlarını tutar ve hükümdarın kontrolü altında orada çalışanların atamalarını yapardı.²¹³

Hükümdarın camisinde görevli olan imam Cuma günleri dua okur ve bayramlarda çağırılırdı. Hükümdarın camisindeki ikinci imam ise her gün Müslümanlara Kuran-ı Kerim ve çeşitli dualar okurdu.²¹⁴

Molla Hatip: Sarayda yer alan bu din görevlisi, yine sarayda bulunan dergâhta dualar okurdu.²¹⁵

Müderris: Hükümdarlığın medresesinde öğrencilere eğitim vermek için seçilmiş kişilerdir.²¹⁶ Medreselerde ders veren âlimler yüksek rütbeli şahsiyetlerdi. Medreselerde her ilim dalında uzman bir müderris bulunmakla birlikte bir müderrisin değişik dallarda ders vermesi de söz konusu olabiliyordu.²¹⁷ Nitekim tarihi süreçte astronomi, tıp, matematik, coğrafya gibi alanlarda önemli bilim adamları bu topraklarda yetişmiş ve

²¹⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol. 2, s. 277.

²¹¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol. 2, s. 277.

²¹² Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam" İslam Ansiklopedisi, c. 39, TDV Yayınları, İstanbul 2010, s. 91.

²¹³ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol. 2, s. 277.

²¹⁴ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol. 2, s. 277-278.

²¹⁵ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol. 2, s. 278.

²¹⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol. 2, s. 278.

²¹⁷ Nebi Bozkurt, "Müderris" İslam Ansiklopedisi, c. 31, TDV Yayınları, İstanbul 2006, s. 468.

müdürlük yapmışlardır. İslam dünyasında ilk kez çok iyi örgütlenmiş yükseköğretim yapan resmi akademiler Nizam'ül-Mülk tarafından tesis edilmiş olup, Bağdat'ta 1065-67 yılları arasında faaliyete geçmiş olan Nizamiye Medresesi bunların en ünlüsüdür.²¹⁸

Baş vaizin şahsına ait büyük bir odası vardı. Ancak yaşanan bir isyanın ardından bu makam devam ettirilmemiştir. En ünlü baş vaiz Seyyid Ahmed'tir. Ayrıca kentlerdeki camilerin ve ülkedeki tüm camilerin imamları vardır.²¹⁹

Kasaba imamları; evlilik, cenaze töreni ve diğer törenlerde ücretler alır ve cemaat tarafından kendilerine hediyeler sunulurdu. Genel olarak çeşitli merasimlerden aldıkları ücretlerle hayatlarını idame ettiren imamlar geçimlerinin ciddi bölümünü bu gelirlerle sağlıyorlardı.

Ülkedeki imamlara; kabile reisleri veya kabilenin kendisi tarafından araziler hibe edilir ve Aşar vergisine dayanan bir vergi alırlardı. Bahsi geçen ilk görevli mollalar maaşlarını direkt olarak hükümdardan alırlardı.²²⁰ Bunun yanında diğer cüzi ücretler de mevcuttur.

Birçok molla; hükümdar tarafından tahsis edilen yerlerde kalmamaları halinde, halktan aldıkları sadakalarla hayatlarını sürdürürlerdi. Tahsis edilen araziler camilere ait kılınır ve atanmış imamlar tarafından yönetilirdi. Hükümdarın camisindeki öğrenciler kendi efendilerinden günlük ödenekler alırlardı.

3.4. Mollalık ve Mollaların Etkisi

Nüfusunun tamamına yakını Müslüman olan Afgan toplumunun sosyal hayat içerisindeki önderlerinden bahsetmek bu noktada faydalı olacaktır. Bahsettiğimiz önderler dönemin önemli karakterleri olan mollalardır. Mollaların bu noktada devreye girmesinin nedeni ise bu tür sapkın olarak addedilen mezheplerin önüne geçen kişiler olmalarıdır. Yapacakları bir hareket veya söylemleriyle toplumu yönlendirebilme gücüne sahip olan mollalar ciddi anlamda etkin şahsiyetlerdir.

²¹⁸ Kadir Canatan, "Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak "Siyasetname" –Büyük Devlet Adamı Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine", Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/7 Fall 2009, s. 197

²¹⁹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol. 2, s. 278.

²²⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, vol. 2, s. 278.

İslâm toplumlarında tanınmış din âlimlerine veya belirli seviyede öğrenim görmüş kimselere verilen unvana molla denir.²²¹ Ancak mollalık denilince akla ilk olarak eğitim sahası gelmektedir. Aksine molla; yalnızca eğitim sahasına ait bir terim değildir. Mollalar aynı zamanda devletin yönetiminde de etkin şahsiyetlerdir. Adalet ve güvenlik kurumlarında görev alan memurların yanı sıra Molla Baş tarafından Ulema Meclisi'ne çağırılmak üzere atamaları yapılan mollalar vardır. Dolayısıyla devlet makamları ve eğitim gibi sahalarda başrolü oynayan mollalar, Afgan toplum yapısının vazgeçilmez karakterleridir. Ulema meclisine çağırılan mollalar önemli bir işlevi yerine getiriyorlardı.

Afganistan toplum yapısında ve yönetiminde mollaların etkisinin ciddi bir şekilde hissedildiğini görmekteyiz. Abdurrahman Han döneminde mevcut otoriteye karşı muhalefet mollaların önderliğinde gerçekleşmiştir. İngiliz işgal döneminin simge isimlerinden olan Molla Muşk-i Alem; Zurmüt ve Kuzavat'taki Vezîrî kabilesini, Emir Abdurrahman Han'ın hakimiyetine karşı isyana teşvik etmişti.²²² Büyük bir çoğunluğu Müslüman olan halkın mollalara olan saygıları ve onların sözlerine olan bağlılıkları göze çarpmaktadır. Nitekim dini liderler konumunda olmaları ve aynı zamanda eğitimci bir karaktere sahip olmaları da bu durumun üzerinde etkilidir. Mevcut olan dini kurumların başında daima mollalar görev sürdürürlerdi. Emir Abdurrahman Han; yeniden yapılandığı müesseseleri kontrol altında tutmak için vergi muafiyetini kaldırmış ve tahsis edilmiş topraklara sahip olan din görevlilerinin yetkilerini kısıtlayarak vergi mecburiyeti getirmiştir.²²³ Nitekim yönetimde bu denli ciddi tedbirlerin alınması gerekliliğinin doğması gerek mollaların gerekse diğer din görevlilerinin toplum nezdinde ne denli etkili olduklarını göstermektedir.

Afganlar arasında mollalık önemli bir etiketti. Bunun en önemli nedenleri arasında; toplumun dine olan bağlılığı ve din bilginlerine olan saygısı gösterilebilir. Her alanda eğitimin temelinde yer alan mollalar toplum içerisinde oldukça saygın kişilerdi. İran'da

²²¹ Hamid Algar, "Molla" İslam Ansiklopedisi, cilt: 30, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s. 238.

²²² Orhan Yazıcı, Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922, Birinci Baskı, Huzur Cilt Evi, Malatya, Kasım 2011, s. 136.

²²³ Orhan Yazıcı, "Emir Abdurrahman Han'ın Afganistan'da Merkezi Otoriteyi Tesis Etme Çabaları", Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, cilt: VII, sayı: 1, T.C Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, Ocak 2009, Elazığ 2010, s. 115.

esas olarak bu unvan iyi bir tahsil kademesinden geçmiş, liyakat sahibi kimseler için kullanılmıştır.²²⁴

Bu sebeple saraydan halka kadar her kesimin takdirini kazanmışlar ve etkilerini göstermişlerdir. Özellikle dini konularda bir danışma merci olarak görülen mollalar, bilgi kazanımlarını halka aktararak toplumun bilgi ihtiyacını karşılıyorlardı. Herhangi bir kan davası söz konusu olduğunda veya su sorunları gibi yerel anlaşmazlıkları İslam kaideleri ile çözüme kavuşturuyorlardı.²²⁵ Bunun yanında bir önceki pasajda da bahsettiğimiz üzere mollalar devlet kademelerinin birçok noktasında da görevlerini sürdürmekteydiler. Dolayısıyla sıradan halktan saraya kadar birçok noktada etkin rol oynayan mollalar her kesime hitap ediyorlardı. Mollalar genellikle din ve ahlak konularındaki ihlaller ile ilgili ölçülü uyarılarda bulunarak²²⁶, toplumun düzenini sağlıyorlardı.

Ülkedeki eğitim ve öğrenme sürecinin önemli bir parçasını oluşturan mollalar; gençlerin eğitimi, hukuk uygulamaları, adalet yönetimi gibi alanları kraliyet otoritesi altında emanet almışlardır.²²⁷ Esasında mollaların etkin güçlerinin kaynağının temeli edindikleri bilgi birikimidir. Devletin bünyesindeki birçok farklı organın bu sayede mollaların denetimi altına girmiş olduğunu görmekteyiz. Aynı zamanda elde etmiş oldukları bu gücü ceza yetkisi olarak da kullanmışlardır. Dini bir ihlal ya da herhangi bir suç karşısında karar verme yetkisine sahiplerdir. Mollalar veya mollalık makamı hafife alınmamalıdır; çünkü mollalar Afganistan'ın kaderine müdahale edebilecek güce sahip karakterlerdi.²²⁸ Daha önce de bahsettiğimiz üzere Afgan toplumu çok çeşitli kavmi unsurları çok çeşitli din ve dini mezhepleri de bünyesinde barındırıyordu. Dolayısıyla ülkenin belirli bölgelerinde meydana gelen dinsel veya daha özelde mezhepsel alanlarda çıkan kavgaları ve tartışmaları yatıştırmak da mollalara düşüyordu. Yapmış oldukları her başarılı müdahale onlara makam ve mevkilerin yollarını açıyor, kraliyet tarafından bir üst rütbeye atanmalarını sağlıyordu. Mollalar ve müritleri herhangi bir çatışma söz konusu olduğunda, “...savaş için dışarı çıkarılan, normal

²²⁴ Hamid Algar, a.g.m, s. 238.

²²⁵ Linda Merrill, Donald Paxson, Thomas Tobey, “An Introduction to Afghanistan Culture”, Fall 2006, s. 5.

²²⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 341.

²²⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 341.

²²⁸ John C. Griffiths, a.g.e, s. 86.

zamanlarda içeriye sokulmuş elbiseler ile birlikte gelirler ve Kuran'ı dışarıda tutarlar, Arapça duaları tekrarlarlar, Allah'ı hatırlamaları ve ortak dinleri için insanlara öğütler verirler, nadiren de olsa uzlaşma sağlanamadığında onları dağıtmaya çalışırlar.”²²⁹

Burada Allah ve ortak din vurgusunun yapılmasının en önemli nedeni dinin birleştirici özelliğine duyulan ihtiyaçtır. Ancak mollalar her ne kadar çaba göstermiş olsalar da dinler arasındaki çatışmalardan çok mezhepler arasındaki çatışmalar sürekli olarak baş göstermiş ve hatta günümüzde hala kendisini göstermektedir.

Şüphesiz mollaların iç çatışmalar dışında devletin kendi düşmanlarına karşı halkın nezdinde izlediği politikalarda da etkisi büyüktü. Söz konusu bir düşman olduğunda halkı teşvik etmek gaza ruhunu aşlamak yine onların göreviydi. Halka bu yolda savaşmanın bir cihat olduğu, ölümün şehitlik mertebesi getireceği ve gayrimüslimlere karşı savaşmanın sevap olduğundan bahsederlerdi. Bu şekilde hem dışarıdaki düşmana karşı bir dinsel birlik sağlanmış olur hem de içerideki çatışmaların önüne geçilmeye çalışılırdı. Şüphesiz herhangi bir din mensubunun en büyük korkusu dinden atılması veya çıkarılmasıdır. Bu nedenle mollaların sözlerinin etkinliği sağlam temellere dayanmıştır.

Mollalara görev için tahsis edilen mekânların yanında hükümdarlık, onlara maaş bağlamaktaydı. Kendi bölgelerinde yetiştirdikleri bitki ve sürülerden, birçok köy imamı, hükümdar ve köy reislerinin hibe ettikleri ve miras kalan arazilerden pay almaktaydılar.²³⁰ Bu noktada din adamları üzerine hem halk nezdinde hem de devlet kanadında önemli yatırımlar ve katkılar yapıldığını görmekteyiz. Din adamları üzerine aktarılan ciddi büyüklükteki araziler ve paraların Emir Abdurrahman döneminde uygulanan sıkı merkezi yönetim tutumuyla birlikte ortadan kalktığı görülmektedir.²³¹ Mollalardan bazıları zengin ailelerin çocuklarına eğitim vererek geçimlerini sağlıyorlardı. Kimi zaman çevre halktan gelen yardımlar da onlar için bir gelir kaynağıydı.

²²⁹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 341-342.

²³⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 345.

²³¹ Orhan Yazıcı, “Afganistan'daki Otorite Boşluğunun Tarihi Temelleri”, History Studies, Volume 2/1 2010, s. 225.

Toplum içerisinde bu denli etkinlik, güç ve saygıya sahip olan bu makamı elde etmek doğal olarak kolay değildi. Bir molla'nın eğitimi ve eğitim sürecinde geçirdiği bilgi kademeleri oldukça meşakkatliydi. Onlar; hayatlarını ilime adanmış insanlardı ve saygınlıklarının kaynağı buradan geliyordu. Bir molla'nın eğitim sürecini iyi anlamak için Afganların eğitim anlayışlarına ve eğitimi nasıl bir yöntem ile uyguladıklarına bakmamız gerekmektedir. Bu meseleyi geniş bir çerçevede ele almak faydalı olacaktır.

3.5. Afganlarda Eğitim, Dil ve Öğrenme

Afganistan'ın tarihine bakıldığında eğitim kurumlarının zenginliği ve çeşitli dillerin bir arada barındığı görülebilmektedir. Afganistan'ın konumu dolayısıyla etrafındaki diğer Orta Asya milletlerinden de etkilendiği söylenebilir. Bu coğrafyada Hintçe ve Farsça gibi lisanlarla zenginleşen edebiyat dilinin etkisi, çeşitli kültürlerin bir araya gelip kaynaşmalarını sağlamış ve ortaya oldukça renkli bir görüntü çıkmıştır. Özellikle Afgan edebiyatında bu izlere sıkça rastlanmaktadır.

3.5.1. Afganlarda Eğitim

Afganistan'ın yüzyıllar boyunca büyük bir ilgi alanı oluşturmasının nedeni Asya'daki merkezi konumundan kaynaklanmaktadır.²³² Afganistan, İslam dünyasının önemli ilim ve kültür merkezlerinin oluşmasına tanıklık etmiştir. Gazneliler zamanında Gazne, Timurular devrinde ise Herat şehirleri çok sayıda ilim adamını yetiştirmiş ve ilim dünyasına kazandırmıştır.²³³

Eğitim birçok farklı kurum tarafından sağlanmıştır. Mescit okullar, medreseler, özel sektör ve resmi kurumlar (hükümet medreseleri ve üniversiteler).²³⁴ O dönemde medreseler bugünün üniversiteleri gibi işlevlerini sürdürmüşlerdir. Medrese sistemi XIII. yüzyıla kadar doğuda Hindistan'dan batıda Magrib'e, Orta Asya'dan Sudan'a

²³² Simone Beck, "A Linguistic Assessment of the Munji Language in Afghanistan", Language Documentation & Conservation, c. 6, 2012, s. 40.

²³³ Mehmet Saray, a.g.m, s. 407.

²³⁴ Mahmut Zengin, "Dünyada Bir Mesele Olarak İslam Dini Eğitimi", Dem Dergisi, Yıl. 1, S. 3, s. 9.

bütün İslam dünyası tarafından yaygınlaştırılmıştır.²³⁵ Medrese kültürü; Afganistan eğitim sistemi içerisinde de kendini göstermektedir.

Afganlar'ın eğitim ile olan ilişkileri ve eğitimde nasıl bir yol izledikleri konusu üzerine birkaç şeyin altını çizmek gerekmektedir. İlk olarak, Afgan eğitim sisteminde temelde dini anlayış yer almaktadır. Dolayısıyla çocuklara küçük yaşlardan itibaren din eğitimi verilir ve bu konuda temel ihtiyaçlarını karşılayabilecekleri bilgiler öğretilirdi. Özellikle zengin aileler çocuklarının eğitimlerine önem vermişlerdir. Bu aşamada Mountstuart Elphinstone'nun notlarına bakılacak olursa, çocuklara verilen eğitim hakkında daha açıklayıcı bilgilere rastlanmaktadır. Afganlar küçük yaşlarda eğitim almaları için bir Molla'ya gönderilirler ve temel dini bilgileri öğrenirlerdi.²³⁶ Bu eğitim esnasında bir Müslümanın hangi sorumluluklara sahip olduğunu öğretiyordu.

Elphinstone'un anekdotuna göre genel olarak Afganlar için dini eğitimin ön planda olduğunu görüyoruz. Bunun yanında dini eğitimin veriliş şekli bakımından kabileler arasında farklılıklar da olabilmektedir. Örneğin Dürraniler arasında Kuran sadece orijinal metninden okunurken diğer kabilelerde Arapça dilbilgisi eğitimi verilerek okunan metnin anlaşılması sağlanıyordu. Bu ayırım ise şunu gösteriyor ki, eğitim metodunun farklılığı kabilelerin "seviyelerine" göre değişmektedir. Eğitim üzerinde maddi zenginliğin de etkisi hissedilmektedir. Afganların eğitime verdikleri önem, evlere özel ders vermek için öğreticilerin çağırılmasından da anlaşılmaktadır.²³⁷

Eğitim vermek üzere herhangi bir bölgeye gönderilen mollaya, toprak tahsis ediliyordu. Yine bu mollaya yanında yer alan yardımcıları eşlik ediyorlardı. Küçük yerlerde köyün din adamı ile aynı mekânı kullanabilen mollaların, büyük şehirlerde kendilerine ait mekânları bulunuyordu.²³⁸ Entelektüel bir birikime sahip olan mollalar halk nezdinde derin saygı gören insanlardı. Ferrier; mollaları, Rönesans döneminde yaşamış Rabealis'e* benzeterek onlar için, "modern Rabealis" ifadesini kullanmıştır.²³⁹

²³⁵ Aydın Sayılı, Ortaçağ İslam Dünyasında Yüksek Öğretim Medrese, çev. Recep Duran, Eylül 2002, s. 33.

²³⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 299.

²³⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 299.

²³⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 299.

* Mikhail Bakhtin, Rabealis and His World, çev. Helene Iswolsky, Indiana Universty, Bloomington, 1984, s. 1. Dünyaca ünlü tanınmış büyük yazarlar arasında en az anlaşılan, takdir gören ve popüler olan

Afganlar çocuklarının eğitimlerine verdikleri önem kadar onları eğiten öğretmenlerine de önem veriyorlardı. Köylerde ve kentlerdeki imkân nispetinde öğretmenlerin kalacakları ve çalışacakları bir alan oluşturmak için alternatif çözümler üretmişlerdir. Ayrıca öğretmenlere barınma ve çalışma alanı sunan eğitim anlayışının yanında çeşitli ilim alanlarında uzmanlaşmış olan insanlar da bu yapıyı desteklemekteydi. Buradan anlaşılan bu desteğin sadece bununla sınırlı kalmadığı camilerin de eğitim merkezleri olarak kullanıldığı ve mollaların buralarda eğitimlik yaptığıdır.²⁴⁰

Bu genel bilgilerden sonra söz konusu eğitim metodunun devlet tarafından nasıl organize edildiği hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Bunu anlamak için Elphinstone'un "An Account of The Kingdom of Caubul" adlı eserinin Afganistan şehirlerindeki okulların sisteminden bahseden bölümlerine bakmak yerinde olacaktır.

Eğitimin yalnızca ilim adamları tarafından verildiği, mekânsal ve zamansal bir düzen içerisinde yürütüldüğü anlaşılmaktadır. Bu eğitimin karşılığı olarak öğretmenlere aylık maaş ödenmektedir. Bu ödeme ortalama bir ücret değerinde olmakla birlikte ailelerin gelir seviyelerine göre aşağı veya yukarı ayarlanabilmektedir. Bu da eğitim görmenin Afgan ailelerinin gelir seviyelerine bakılmaksızın genel anlamda önemine işaret etmektedir. Fakat burada özel bir durumdan bahsetmek gerekirse; Berdürraniler erkek çocuklarını eğitim almaları için başka bir köye gönderirler ve gönderilen bu erkek çocukların maddi ve manevi sorumluluğu öğretmenlerin ve gönderildiği köyün insanları tarafından üstlenilmesiydi. Bu süreçte çocuk ailesinden ve evinden bağımsız hayatını sürdürmektedir.²⁴¹ Anlaşılan o ki eğitimin bir parçası da Afgan anneleri için sabır demektir.

Eğitim kademeli olarak ilerliyordu. Küçük yaşlardaki çocuklara belli bir zaman sonra ancak İslam dini öğretileri anlatılıyordu. Bu eğitim, İslam dini öğretileri hakkında özellikli bilgilerden öte daha çok Hz. Muhammed'i anlatan birkaç seçkin şiir ile sınırlıdır. Kademeli olarak bu anlatım, çocuklar için anlaşılabilir düzeyde kötü alışkanlıklardan sakınma gibi toplumsal yaşama dair genel kaideler içerir. Çocuğun

Rabealis'tir. Avrupanın büyük edebiyat yazarları arasında ilk sırayı işgal eder. Fransız roman yazarları; özellikle Chateaubriand ve Hugo, tüm zamanların ve milletlerin dâhileri arasında ona yer verirler.

²³⁹ J. P. Ferrier, *Caravan Journeys and Wanderings in Persia, Afghanistan, Turkistan, and Beloochistan with Historical Notices of the Countries Lying Between Russia and India*, Pondicherry, 1856, s. 4.

²⁴⁰ David J. Mullen, "Afghanistan" *The Encyclopedia Of Education*, c.1, USA, 1971, s. 120.

²⁴¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 300.

kavrama kabiliyetine göre bu anlatımlar, dört aydan bir yıla kadar sürebilmektedir. İslam dini öğretileri bir Müslüman için eğitimin vazgeçilmez ilk adımıdır. Müslümanlar namazdan başlayarak hayatının tüm yönleriyle ilgili kararlarını İslam hukuku kurallarına göre alırlar.²⁴² Bu nedenle çocukların eğitiminin ilk adımı bu yönde atılır.

Bunun yanında Kuran öğrenenler, daha ileriki yaşlarda kendi dillerinde yazılmış kitaplar üzerinde çalışanlar ve daha ileri düzeyde olup İran klasikleri okuyanlar da vardır.²⁴³ Burada dikkati çeken nokta eğitimin düzensiz olmayıp tam tersine yaş kategorilerine ayrılarak düzenli bir şekilde verilmesidir.

Afgan eğitim sisteminde Mollalık konusuna gelince Elphinstone, önemli bilgiler vermektedir. Öncelikle Kuran dili olan Arapça, molla adayları için ilk ve en önemli öğrenilmesi gereken dildir. Bunun önemine vurgu yapmak yerinde olacaktır. Çünkü Arapça İslamiyet'in ilk dilidir. Dolayısıyla İslam hakkındaki ilk metinler ve sözlü ve yazılı kaynaklar Arapça'dır. Elphinstone'un buraya vurgu yapması yerindedir. Genç mollalar bununla yetinmez ve sosyal bilim dalları üzerine çalışmalar yapmak için seyahat ederler.²⁴⁴ Burada ortaya çıkan tabloya göre Afgan eğitim anlayışı hem dünya hem de ahiret için çalışma yapan ve bu konularda yetkinlik kazanmayı amaçlayan bir modeldir. Mollalık zannedildiği gibi yalnızca dini ilim üzerine inşa edilen bir olgu değildir. Fen bilimleri ve sosyal bilimler de en az dini bilimler kadar önem arz etmektedir. Belli şehirlerde kurulan eğitim kurumları, genç mollalar için büyük bir meyve bahçesidir. Nitekim İslamiyet'in yayılmasının ardından Orta Asya'da yeşeren medrese geleneği ve bu medreselerin Şaş (Taşkent) Belh, Buhara, Semerkant, Nişabur, Merv, Hokand, Yarkent, Kaşgar, Özkent ve Oş gibi bölge ve şehirlere yayılması²⁴⁵ bunun bir göstergesidir.

Afgan halkının eğitime bakışı ve eğitim anlayışı hakkında verilen bu bilgilerden sonra çalışmanın devamı olarak Afganistan'da kullanılan çeşitli dillerden bahsedilecektir.

²⁴² Marine Corps Institute, "Languages of Afghanistan", Afghanistan: An Introduction To The Country and People, Marine Barracks, Washington, D.C, 2003, s. 56.

²⁴³ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 300.

²⁴⁴ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 301.

²⁴⁵ Kasım Monimov, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler, c.1, 1. baskı, Muş Alparslan Üniversitesi, Temmuz 2013, s. 408.

En genel ifadeyle dil; bir coğrafyada yaşayan insanların anlaşmak için kullandıkları ortak bir iletişim aracıdır. Bilindiği gibi dünya üzerinde konuşulan pek çok lisan yüzyıllar boyunca çeşitli sebeplerle, birbirlerinden etkilenerek bugünkü formlarına ulaşmışlardır. Dillerin birbirlerinden etkilenmeleri kimi zaman savaşlarla, kimi zaman ticaretle ve kimi zaman da kültür ve sanat akımlarıyla olmuştur.

Afganlar için sosyal bilimlerin, fen bilimlerinin ve din bilimlerinin önemi açığa çıkmaktadır. Eğitim alanında küçük yaşlardan gençlik dönemine kadar sistemli ve kararlı bir süreç göze çarpmaktadır. Özellikle molla denilen eğitim derecesini kazanmak için ayrı disiplinlerde bilgi sahibi olmanın gerekliliği ve ehliyet kazanmanın önemi vurgulanmak istenmiştir. Afganlar için eğitim zenginliğin ikamesi değildir. Başka bir deyişle zengin olmak ve eğitilmiş olmak, ikisinin arasında bir tercih sebebi değildir.

3.5.2. Afganistan’da Kullanılan Diller

Afganların resmi dilleri Peştuca ve Darî olarak adlandırılmaktadır.²⁴⁶ Peştuca dili ve edebiyatı üzerinde Hintçenin, Darî dili üzerinde ise Farsça’nın etkisi büyüktür.²⁴⁷ Darî dili Afganistan’da saray dili olarak kullanılmasına rağmen anayasa gibi düzenlemeler resmi dil olarak kullanılan Peştuca dilinde hazırlanmaktadır.²⁴⁸ Peştuca Hint-Avrupa kökenli olup Darî dilinden biraz farklıdır.²⁴⁹ Bu dilin eski sert üsluplu formu doğuda kullanılırken, yumuşatılmış hali daha çok batıda kullanılmaktadır.²⁵⁰ Fars karakterleri kullanılarak yazılan dil Fars alfabesine ait karakterler içerir ve aynı zamanda kendine özgü Sanskritçe türetilmiş seslere sahiptir.²⁵¹ Darî dili ya da Afganistan’da konuşulan Farsça ise İslam öncesi dönemde Pehlevi ile ortaya çıkmıştır.²⁵² Türk kabileleri arasında

²⁴⁶ R. Farhadi, “Afghanistan XII. Literature” Encyclopaedia Iranica, c.1, London, Boston and Henley, 1985, s. 564.

²⁴⁷ Mehmet Saray, a.g.e, s. 407.

²⁴⁸ P. Bajpai & S. Ram, “Language” Encyclopaedia of Afghanistan, c.1 Afghanistan: The Land & People, New Delhi, 2002, s. 78.

²⁴⁹ P. Bajpai & S. Ram, a.g.e, s. 79.

²⁵⁰ H. W. Bellew, Afghanistan and the Afghans, Bring a Brief Review of The History of The Country, and Account of Its People with a Special Reference to The Present Crisis and War With The Amir Sher Ali Khan, London, 1879, s. 216.

²⁵¹ C. E. Biddulph, Afghan Poetry of The Seventeenth Century: Being Selections From The Poems of Khush Hal Khan Khatak, London, 1890, s. 1.

²⁵² Abdul Hai Habibi, The Two Thousand Years Old Language of Afghanistan or The Mother of Dari Language (An Analysis of the Baghlan Inscription), Kabul, 1967, s. 5.

da kullanılan bu dilde pek çok Türkçe kelime barınmaktadır.²⁵³ Nüfusun yaklaşık %11'i, ağırlıklı olarak Özbekler ve Türkmenler, Türkçe konuşmaktadır.²⁵⁴ Özbekistan ve Türkmenistan sınırına yakın bölgelerde yaşayan Afganlar da Türkçe konuşmaktalar.²⁵⁵ Afganistan'daki çok uluslu yapının mutlak bir sonucu olarak, diller arasında kaçınılmaz bir etkileşim olmuştur. Dolayısıyla dil, kavmi sınırları aşmıştır. Örneğin Dari dili nüfusun içerisindeki birçok farklı kavmi unsur tarafından kullanılmıştır.²⁵⁶ Türkçe'nin kullanımının yaygın bir kullanım sahasına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Özbekler'in yanında; Türkmenler, Afşarlar, Kazaklar, Kırgızlar, Horasan Türkleri ve Karakalpaklar da aynı dil grubuna mensupturlar.²⁵⁷

Elphinstone'un Afgan dili hakkındaki görüşlerine bakılacak olursa, en çok etkilendiği dil Farsçadır. Bununla birlikte etkilendiği dillerden aldığı kelimeler, o dillerin konuşulduğu ülkelerden aldığı bilimsel çalışmalarla veya kültürel etkileşimlerle alakalıdır. Örneğin Din, devlet ve bilim alanlarında en çok Farsça ve Arapçadan etkilenmiştir.²⁵⁸ Bunun sebebi, Afganların da Araplar gibi Müslüman olmalarıdır. Her dil için geçerli olan Afgan dili için de geçerlidir. Yani, milletler en çok hangi militle veya kültürler en çok hangi kültürle yakınsa, o derecede birbirlerinin dillerinden etkilenmektedirler. Bu çeşitliliğin en önemli kanıtları Afganların kullandıkları dilde; Farsça, Zend, Pehlevi, Sanskrit, Hintçe, Arapça, Ermenice, Gürcüce, İbranice ve Kalde dillerine ait olan kelimelerdir. Öte yandan; Peştuca dilinde Nashi harfler kullanılarak lisana mahsus olan bazı seslerde tadilat yapılmıştır.²⁵⁹ Bu tadilat dilin estetiği açısından ve kolaylık sağlaması bakımından önemli bir yapılandırmayı işaret etmektedir.

Afganistan'da o döneme ait bilimsel kitapların çoğunun Farsça olması, bilim alanında İran ile etkileşim içinde olduklarını göstermektedir. Bilim alanında İran ile boy ölçüşebilecek seviyede olan Afganların, metodolojik olarak Asya'nın geneliyle, İran ile olduğu gibi benzerlikler taşıdığı gözlenmektedir.²⁶⁰ Ek olarak, Elphinstone'un çarpıcı bir

²⁵³ P. Bajpai & S. Ram, a.g.e, s. 65.

²⁵⁴ Shaista Wahab & Barry Youngerman, A Brief History of Afghanistan, Infobase Publishing, 2007, s. 18.

²⁵⁵ Marine Corps Institute, a.g.e, s. 11.

²⁵⁶ Marine Corps Institute, a.g.e, s. 10.

²⁵⁷ Wolfram Hesse, "Recent Research On The Turkic Languages Of Afghanistan", Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten 1989'dan Ayrı Basım, Ankara 1994, s. 155.

²⁵⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 302.

²⁵⁹ M. Longworth Domes, a.g.e, s. 145.

²⁶⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 313-314.

tespitinin de altını çizmek gerekirse; Asya ülkelerindeki çalışma şeklinin bilgiyi kullanmadan çok biriktirme algısı oluşturduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Her dilde olduğu gibi Afgan dilinde de aynı olgunlaşma süreçleri izlenmiş ve gözlemcinin notlarında bu süreçler hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir. Afgan dilinin gelişiminde, yakın coğrafyanın ve ortak ilgi alanlarının etkisi görülmektedir. Edebiyat dilinin Arapça'ya ve Farsça'ya benzemesi, farklı dillerden etkilendiğinin en açık örnekleridir. Sanatsal anlamda diğer dillere nazaran biraz daha düz ve abartısız anlatıma sahip olan ve bu yönüyle eleştirilen bir dil olmasına rağmen, bu dilde yazılmış önemli edebi eserlerin bulunması o dile özgün bir anlatımın doğmasını sağlamıştır. Edebiyat eserleri toplumların anlayışlarını ve karakterlerini tahlil etmek ciddi öneme sahip kaynaklardır. Öyle ki Afgan tarihindeki önemli karakterlerin meydana getirdikleri eserler, edebiyatın ne denli etkili olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Afgan edebiyatına bir göz atmak ve edebiyat dilinin karakteri ve hangi dillerin edebiyat dili üzerinde etkili olduğunu açıklamak, Afgan toplumu ile ilgili daha aydınlatıcı bilgiler edinmemize fayda sağlayacaktır.

3.5.3. Afgan Edebiyatı

Edebiyat yazımında ağırlıklı olarak Farsça'dan etkilenen Afgan dili, nispeten süsten uzak ve yalın bir edebi anlatım sağlıyor. Ancak bilinen ünlü Afgan şairlerin şiirlerinde yansıtılan duyguların asilliği ve samimiyeti bu açığın kapanmasını sağlıyor. Elphinstone'un isimlerini zikrettiği Huşal Han Hatak* ve Rahman Baba 17. yüzyılın iki büyük şairidir.²⁶¹

Afgan edebiyatının genel karakteri kahramanlık teması üzerine kurulmuştur. Genel olarak savaşlar içerisinde geçen bir toplumsal hayatın edebiyat ürünleri de doğal olarak savaş ve savaşlarda büyük kahramanlıklar sergilemiş karakterler üzerine kurulmuştur.

* Hanif Fauq, "Huşal Han Hatak" İslam Ansiklopedisi, c. 18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 422, "Rûhî mahlasıyla yazdığı Farsça şiirleri İran edebiyatının sebk-i Hindî üslûbunda yazılmış en iyi örnekleridir. Peştü edebiyatının önde gelen simalarından sayılan Hûşhâl'e atfedilen 100'ü aşkın eserden başlıcaları şunlardır: 1. Dîvân, 2. Fażlnâme, 3. Bâznâme, 4. Destârnâme."

²⁶¹ P. Bajpai & S. Ram, a.g.e, s. 93.

Hatak reislerinden Huşal bir müddet esir kaldığı Alemgir'in sarayında acem tarzında bir divan yazmıştır.²⁶² Yine bu divanda da epik öğeler kendini göstermiştir.

Huşal Han'ın karakteri ve eserlerinin mahiyeti konusunda ayrıntılı bilgilere yer vermek Afgan edebiyatının karakterini anlamamız açısından bizlere faydalı olacaktır. Afgan edebiyatının milli şairi olarak kabul edilen Huşal Han'ın eserleri Evrengzîb'e (Alemgir) karşı savaştan Patanlar'ın güç kaynağı olmuştur.²⁶³

Milli şair Huşal'ın şiirleri kahramanlık, dindarlık, tasavvuf, vatanseverlik, ahlâk ve aşk konusundadır.²⁶⁴

Rahman Baba ise çağdaşı Huşal Han ile birlikte Afganistan ve Pakistan'daki Peştu şairler arasında en popüler şairlerdendi. Peşaver'de yaşamış olan şair Peştu dilinde yazmış olduğu eserlerle Afganların milli duygularına hitap etmiştir.

Ancak Huşal Afganların dünyasında eşsiz bir yere ve öneme sahiptir. Bütün Peştûn bilim adamları ve tarihçileri; Huşal'ın belagati ve dile olan hâkimiyetinin eşsiz ve görülmemiş bir tarza sahip olduğunu ileri sürmektedirler.²⁶⁵

Babürler tarafından tutuklanması ve hapse atılması; Huşal'ın düşünceleri ve hedefleri açısından bir dönüm noktası oldu. Yaşanan bu süreç Huşal'a yeni bir bakış açısı kazandırdı. Hapis süreci sırasında Peştuca dilinde nesir olarak kaleme aldığı "Desturname" adlı eserini meydana getirmiştir.²⁶⁶

Huşal Han Hatak, uygulamacı ve kararlı bir Müslümandı.²⁶⁷ Nitekim Afgan milli edebiyatının önderi olarak zikredilen Huşal bu kimliği yaptıkları ve yazdıklarıyla kazanmıştır.

²⁶² M. Longwarth Domes, a.g.e, s. 144.

²⁶³ Hanif Fauq, a.g.e, s. 422.

²⁶⁴ Hanif Fauq, a.g.e, s. 422.

²⁶⁵ Ghani Khan Khatak, Khushal Khan The Afghan Warrior Poet & Philosopher, S.T Printer's Gawalmandi Rawalpindi, Islamabad, August 2002, s. 27.

²⁶⁶ Ghani Khan Khatak, a.g.e, s. 47.

²⁶⁷ Ghani Khan Khatak, a.g.e, s. 89.

BÖLÜM 4: AFGANİSTAN'DA TİCARET

Ticaret ülke ekonomilerinin sürdürülebilirliği açısından en önemli faktörlerden birisidir. Nitekim savaş ganimetleri ve halktan alınan vergilerle devletin ekonomik istikrarının sağlanması zordu. Özellikle savaşların olmadığı dönemlerde veya kaybedilen savaşların ardından devlet, harp harcamaları sebebiyle ekonomik sarsıntılarla karşı karşıya kalabiliyordu.

Öte yandan ticaretin canlılık göstermediği bölgelerde halkın gerçekleştirdiği tarım faaliyetleri de bu noktada yetersiz kalmakla birlikte alınan vergilerdeki aksamalar ve yoksulluk devletin temellerinin sarsılmasına ve gücünü yitirmesine yol açabilecek boyutlara ulaşabiliyordu. Bu noktada vurgulanmak istenen ticaretin, devletin siyasi ve iktisadi açıdan ayakta durabilmesi için önemli olduğudur. Dolayısıyla Afganistan'ın veya bölgenin sürekli istilalara maruz kalmasının en büyük nedenlerinden birisi de budur. Coğrafi konumu ve önemli ticaret yollarının üzerinde bulunması; Afganistan'a kavmi canlılık kazandırmıştır.

Afganistan'ın coğrafi konumu; çok çeşitli kavmi unsurların birbirleri ile etkileşimlerini tetiklemiş olup bölgenin konumundan faydalanmak isteyen birçok devletin dikkatini üzerine çekmiştir.

Ticaret yollarının üzerinde bulunan Afganistan, birçok ticaret kervanının geçtiği ve ticaretin bütün canlılığıyla etkisini gösterdiği bir bölge olmuştur. Bu noktada Afganistan'ın en önemli şehirlerinden biri olan ve bugünkü başkenti Kâbil özelinde ticareti ele alarak; ticaretin mahiyeti, ticaret ürünleri, tüccarlar, kervanlar ve ticaret yolları üzerine bilgiler aktaracağız.

Bu noktada Afganistan'ın en önemli şehirlerinden olan Kâbil'deki ticaret üzerine incelemeler yapmak faydalı olacaktır. Kâbil'deki ticaret hattı ve ticaret ürünleri çok çeşitlilik gösteriyordu. Bunun yanında devletin ekonomik yapısını düzenlemek ve istikrarı sağlamak amacıyla birçok yaptırımın uygulandığını görmekteyiz.

4.1. Kâbil'deki Ticaret

Ticaret, devletin ekonomisini ve dolayısıyla diğer devlet organları ve hükümdarın gücünü artıran önemli bir olgudur. İhracat ve ithalatın gelişmiş olduğu ülkelere bakıldığında; dönemin önemli ticaret yollarının üzerinde konumlanmış olduklarını görmekteyiz. Nitekim bu ticaret yolları için birçok devlet, çıkarları doğrultusunda karşı karşıya gelmiş ve savaşlar meydana gelmiştir. Dönemin teknolojisi ve coğrafi şartlar göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu ticaretin nasıl yapıldığı ve hangi araç gereçlerin kullanıldığını daha net saptayabiliriz.

Ciddi bir ticaret hacmine sahip olan Kâbil'e her sene yedi ila on bin arasında atın geldiği ve buna ilave olarak Hindistan'dan on beş ila yirmi bin arasında kervanın da bölgeden geçtiği görülmektedir.²⁶⁸ Bu rakamlar bize ticari canlılığın hangi boyutlarda olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Kâbil'in sokaklarındaki çarşılar ve pazarlar da aktif bir görünüm sergilemektedir. Bu pazarlar şehrin dar sokaklarında ve bakımsız caddelerinde yer alsa da²⁶⁹ ticari canlılık ara sokaklarda da kendisini göstermektedir. Eyalet içerisindeki ticari canlılık bu durumda iken Kâbil'in diğer ülkeler nezdindeki coğrafi konumu ise bu şehri bir ticaret merkezi haline getiriyordu.

Coğrafyanın etkisi ticaretin gerçekleştirildiği şartları etkilemiştir. Elphinstone; Afganistan coğrafyasının tekerlekli arabalar için uygun şartlara sahip olmadığını vurgulamıştır.²⁷⁰ Bu vurgu yerinde ve oldukça önemlidir. Nitekim dağlık ve engebeli arazilere sahip olan bölge coğrafyası tekerlekli arabaların hızlı yol almasını engelliyordu. Nitekim tekerlekli arabaların kullanılmıyor olmasının ana nedeni söz konusu yolların durumundan kaynaklanıyordu. Arabaların işlev gösteremediği alanlarda hayvan gücüne duyulan ihtiyaç kendini göstermiştir.

Taşımacılıkta tercih edilen hayvanın; susuzluğa ve açlığa olan dayanıklılığı, kervanın hedefe ulaşmasındaki geçen zamanın süresini etkiliyordu. Dolayısıyla taşımacılıkta kullanılan hayvanlar arasında başı develer çekiyordu.

²⁶⁸ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e, s. 199.

²⁶⁹ Angus Hamilton, a.g.e, s. 312.

²⁷⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 458.

Deve; bilindiği üzere hörgüçlerinde su saklayabilen açlığa ve susuzluğa uzun süre dayanabilen bir hayvandır. Çetin şartlar altında hayatta kalabilen ve normal bir hayvandan daha fazla mal yüklenebilen deve, ticaretin en önemli araçlarından. Nitekim hükümet; develeri kendi himayesi altında tutarak, hem hayvanların gücünden faydalanmak üzere hayvanların güvenliğini sağlıyor hem de tüccarların bu noktada işlerini kolaylaştırıyordu.

Kabilelerin toprakları, üretim amacıyla kullanılmamakla birlikte diğer ülkeler nezdinde de değer görmüyordu. Deve sahipleri, başta zengin ülkeler olmak üzere malları taşıma işi üzerine istihdam ediliyordu.²⁷¹ Nitekim Kâbil; Afganistan'daki şehirler arasında en fazla ticari hacme sahip olan eyaletti. Lohanis kervanı ticari hacmin büyüklüğünü göstermek açısından iyi bir timsaldir. Altı ila yedi yüz civarında deveden oluşan bu büyük kervan İngiliz ve Hint ürünlerini taşıyordu.²⁷²

Hükümetin kontrolü altında bulunan sermayenin yanında bireysel sermayenin de söz konusu olduğu söylenebilir. Nitekim zengin tüccarların kendilerine ait develerinin bulunduğu görmekteyiz ancak bu develerin sayıları birkaç deve ile sınırlı kalmaktaydı.²⁷³ Dolayısıyla burada denetimli serbestliğin var olduğunu söyleyebiliriz. Hükümet, ticaret gücünü elinde tutarak bu hususta gerilemeyi önlemek amacıyla ipi daima elinde tutma amacı gütmüştür.

Bahsi geçen Lahor kafilesi esasında Kâbil'de bulunan üç büyük pazardan birine ait bir kafiledir. Bunlar; Dervize Lahor, Erg ve Shor pazarlarıdır.²⁷⁴ Bu üç büyük pazardan yayılan kafileler bölgenin çeşitli yerlerine doğru hareket ederek ticari faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak bu pazarların içerisinde en büyük olanı Dervize Lahor'dur.²⁷⁵

Lahor; birçok Babür imparatoru tarafından başkent olarak kullanılmış bir şehirdir.²⁷⁶ Bu durum bizlere şehrin jeopolitik konumunun önemini vurgulamaktadır. Deve sürüleri genellikle ait oldukları kabilelerle birlikte hareket etmekteydiler. Kabileler; adına

²⁷¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 458.

²⁷² Mohan Lal, a.g.e, s. 45.

²⁷³ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 459.

²⁷⁴ Angus Hamilton, a.g.e, s. 312.

²⁷⁵ Angus Hamilton, a.g.e, s. 313.

²⁷⁶ Royal Geographical Society with IBG & Advancing Geography and Geographical Learning, "The Punjab: Moving Journeys (Part Three)", 2008, s. 2.

çalıştıkları şirketler tarafından korunuyor ve aynı zamanda deve sürüleri yine bu şirketlerin denetimi altında tutuluyordu.

Öte yandan hareket eden kabile içerisinde de ayrı bir düzen ve nizam olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Neticede bu kabile uzun yollara çıkıyor ve bu süre zarfında kendi başlarının çaresine bakmaları gerekiyordu. Bu nedenle kabilenin düzeninin bozulmaması ve ulaşımın güvenli bir şekilde sağlanabilmesi için en ince ayrıntılara kadar önlemler alınıyordu.

Kabile; yola çıktıktan itibaren adeta kendi içerisinde bir devlet düzeni kuruyordu. Böylece sağlanan hiyerarşi sayesinde anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak veya herhangi bir tehlike anında tek bir noktadan işaret ve emir vermek kolaylaşıyordu. Kabilelerden bazıları gelen izinler sayesinde eşleri ve aileleri ile birlikte hareket edebilirlerken bazı kabilelerde tüccarlar eşleriyle seyahat edemiyorlardı ya da onlarında tüccar olarak görünmesi gerekiyordu.²⁷⁷

Kabilenin düzeninin temel taşı “Kervan Reisi” oluşturmaktaydı. Kervan Reisi seçilir ve ona herkesin üzerinde bir yetki verilirdi. Kendine yardım etmesi için sekiz adam seçen bu şahsın teklifini reddedenlere herhangi bir ceza verilmiyordu. Bu kişi; ödenek olarak verilen paraları topluyor, huzuru ve barışı sağlıyor, yanına aldığı adamlarla düzeni koruyarak genel manada güvenliği sağlıyordu.²⁷⁸ Kabilenin düzenini sağlayan bu lider kişinin olmaması kabilenin dağılmasına, panik halinde yaşanacak büyük kargaşalar sonucu bozulmasına neden olabilirdi. Dolayısıyla kabilenin sefer halindeki durumu açısından bu görev oldukça mühimdir.

Kabilenin bu denli sıkı güvenlik önlemleri ile korunması gereklidir. Nitekim Kâbil’den ayrılan kervanlarda birçok farklı bölgeye ait mallar bulunuyordu. Bunlar arasında Horasan, Irak, Rum ve Çin malları da bulunuyordu. Hindistan’ın ana pazarının yolu bu bölgelerde konumlanıyordu.²⁷⁹ Daman’dan Horasan’a giden yollar tüccarlar tarafından kullanılıyordu ve cesaret kırıcı olan bu yollardan ilerlemek oldukça meşakkatliydi. Kâbil’e giderken büyük bir mesafeyi içeren yol; dar geçitler ve çıplak dağların arasındaki taşlı vadilerden oluşmaktaydı. Yol, bazen sel yatakları boyunca uzanıyor

²⁷⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 459-460.

²⁷⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 460-461.

²⁷⁹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e, s. 199.

bazense üzerinde yüksek ve sarp geçitler yer alıyordu.²⁸⁰ Bu denli doğal engellerin bulunduğu yollarda bir de yol kesen yağmacı kabileler bulunmaktaydı. İşte bu noktada kervanın bir arada kalması ve bütün halinde hareket etmesi oldukça önem arz etmekteydi. Nitekim coğrafi şartlar ve doğal olaylardan ötürü kabileler kamplar kurarak dinlenmeye çekilebiliyorlardı.

Ticaret yolları üzerindeki yolların bakımı esasında pek de önemsenmiyordu. Nitekim taşımacılık deve ve eşek gibi hayvanlarla gerçekleştiriliyordu.²⁸¹ Bu durum beraberinde kafilenin hızına da etki etmekteydi. Her türlü ürünün bulunduğu bu denli büyük kabileler; bölgede bulunan yağmacı kabilelerin dikkatleri için yeterli çekiciliğe sahipti. Bu nedenle ani saldırı durumlarında alınan önlemler ve verilen emirlere olan itaat bu noktada önemliydi. Yağmacı kabilelerin bölgelerinden geçerken büyük bir sıra halinde yürüyen ve yürüyüşün rotasını uygun hanlara doğru yönelten kervanın büyük bir bölümü, geceleri nöbet tutuyordu.

Yolculuğun geri kalanında kabile, mutlak bir hiza içerisinde yürüyordu ki bu onların güvenliği açısından çok önemliydi ve geceleri özel bir güvenlik sağlıyordu. Dar geçitlerde kervanın sırası düzeltiliyor ve bazen diğer yollar devreye sokularak kervan parçalar halinde dağıtılıyordu²⁸². Devlet kademesinin güvenlik konusunda hassas davrandığını söylemek mümkündür. Nitekim Şah Şûca döneminde Hayber yolu güvenli yol ilan edilerek²⁸³ ticari bir teşvik gerçekleştirilmiştir. Günde sekiz ya da on mil kadar yol alan bu kervan hedefine ulaştığında kervan sakinleri dağılıyor ve kabile halkı develerini meralara gönderiyorlar, kamplarda kendilerini rahat ettiriyorlardı.²⁸⁴ Yemyeşil bir ülkenin içerisinde sevindirici bir iklimi yaşıyorlar²⁸⁵ diyerek ifade eden Elphinstone; konakladıkları mekânların tüccarlar açısından iyi şartlara sahip olduğunu bizlere aktarmıştır.

Birçok tüccar veya kabileler bu kervanlarla birleşik halde hareket ediyorlardı. İran ve Hindistan'a giden kervanların düzeninde de bu tarz benzerlikler mevcuttu. Kasabalara

²⁸⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 461.

²⁸¹ John C. Griffiths, a.g.e, s. 69

²⁸² Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 462.

²⁸³ Mohan Lal, a.g.e, s. 46.

²⁸⁴ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 462.

²⁸⁵ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 462.

yük taşıyan develer istihdam edilmekteydi.²⁸⁶ Birçok tehlike ile karşı karşıya kalan kabileler bu uzun yolculukların ardından uğradıkları şehirlerdeki kervansaraylarda konaklıyorlardı. Burada önemli olan yorucu yolculuğun ardından kaldıkları ve dinlendikleri kervansaraylarda nasıl bir hizmet sunulduğudur. Şüphesiz yeterli derecede dinlenmek ve rahatlamak kabile içerisindeki tüccarlar için ciddi bir ihtiyaçtı. Genellikle gece hareket halinde olan kabileler şehirlerde kamp kurmak yerine kervansaraylarda kalmayı tercih etmekteydiler.

On yedinci yüzyıldan itibaren İran, Hindistan ve Osmanlı devleti arasındaki kervan ticareti, İngiliz ve Hollanda şirketlerinin deniz yollarını kullanmaya başlamasıyla birlikte her ne kadar zayıflamışsa da yirminci yüzyıla kadar küçük ticaret kervanları Asya'nın belirli bölgelerinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.²⁸⁷ Sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllarda askeri amaçlı yaptırılan ribâtlar* ise köklü bir ticaret geleneğine sahip olan Asyalı devletler tarafından kervansaraylara çevrilmişlerdir.²⁸⁸ Kervansaraylar genel olarak; evlerle çevrili, içinde bir camisi olan, daima sıcak suya sahip banyoları olan ortak kullanıma açılmış geniş meydanlardır.²⁸⁹

Tüccarlar bu konaklarda oldukça düşük fiyatlara kalabiliyorlardı. Yemeklerini kendileri hazırlayabilecekleri ve uyuyup istirahat edebilecekleri kişi başı iki odaya sahiplerdi. Mallarını perakende veya toptan olmak üzere simsarların müdahalesi olmadan satabiliyorlardı. Türkistan'a giden bütün kervanlar ya atların ya da midillilerin üzerinde yol alıyordu. Hindukuş'un karlı sırtındaki aşırı dağlık yollardan dolayı bu hayvanların tercih edildiğini söyleyebiliriz.

Çin Türkistanı'na gitmekte olanlar Keşmir ve Peşaver'den geçiyorlardı. Kâbil, bağımsız Türkistan'ın en büyük kısmını teşkil ediyordu. İran'a gitmek için ise Kandahar ve

²⁸⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 463.

²⁸⁷ Nebi Bozkurt - Ahmet Turan Yüksel, "Kervan" İslam Ansiklopedisi, c. 25, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, s. 299.

* Şebnem Akalın, "Kervansaray" İslam Ansiklopedisi, c. 25, TDV Yayınları, İstanbul, s. 299, "Ribâtlar, sınır boylarında ve stratejik yerlerde ordu birlikleriyle binek hayvanlarının konakladığı, ileri harekâtlar için askerî amaçlı yapılarıdır. Kuzey Afrika'dan Türkistan'a kadar her yerde savunma duvarıyla çevrili, içeriye tek kapıdan girişin sağlandığı, ahır, ambar, askerlerin barındığı bölümler ve gözcü kuleleri bulunan ribâtlar inşa edilmiştir. Arap akınları öncesinde Mâverâünnehir'de ticaret yolları üzerinde kurulan menzil yapılarıyla Türkistan'da çevresi koruma duvarıyla çevrili büyük çiftlik yapılarından oluşan yerleşmeler aynı işleve uygun olduğundan ribât olarak kullanılmıştır."

²⁸⁸ Şebnem Akalın, a.g.e, s. 299.

²⁸⁹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 463.

Herat'ı geçiyorlardı. Hint ticareti çok fazla kola ayrılıyordu; Pencap ve Hindistan'ın kuzeyini geçerek Peşaver'e geliyordu. Caypur'daki çöl ve ülkelerin uzak güney kesimlerinden geçerek Shikarpur, Bahawalpur ve Mültan'a geliyordu. Deniz yoluyla taşınan mallar Koratchee'ye geldikten sonra Shikarpur ve Kandahar'a doğru yol alıyordu.²⁹⁰

Kâbil hükümdarlığının başlıca dış ticaretini; Hindistan, İran ve Türkistan (Bağımsız ve Çin Türkistanı) oluşturmaktaydı. Kâfiristan ile de küçük çaplı ticaret yapılmakla birlikte Ussul Toos olarak adlandırılan şal yününden yapılan bir tür kumaş Tibet'ten ithal ediliyordu. Hindistan'dan özellikle beyaz elbise kumaşı, baharat ve ham şeker getiriliyordu.²⁹¹ Sind limanları Arabistan ile bazı ilişkiler kurmaktaydı.²⁹² Hindistan ile yapılan ticaret hükümdarlık için çok önemliydi fakat daha sonra bu ticaretin zayıfladığı görülmektedir.

Kâbil'de bulunan meyveler çok çeşitlidir. Soğuk iklim meyveleri; üzüm, nar, kayısı, elma, ayva, armut, şeftali, erik, unnap* (hünnap), badem ve ceviz gibi ürünler bolca mevcuttur.²⁹³ Hindistan'a yapılan ihracat esas olarak; atlar ve midilliler, kürkler, şallar, Mültan perde kumaşı, kök boya, şeytantesi bitkisi, tütün, badem, fıstık, ceviz, fındık ve meyve üzerinedir. Meyveler genellikle kurutularak (kurutulmuş erik, kuru kayısı, kuru üzüm gibi) ve oldukça taze tutulmaktadır.²⁹⁴ Olgunlaştıktan sonra çekilen ve pamukla birlikte özenle tahta kaplara yerleştirilen ürünler mamul hale getirilerek ihraca hazırlanmaktadır. İhraç meyveleri ise elma, armut ve iri üzümdür. Nar gibi meyveler kabuklu olmalarından dolayı ayrıca kaplara konulmuyordu. Hazırlanarak yola koyulan meyveler bekletilmeden yola çıkarılıyor ve tazelikleri korunuyordu.²⁹⁵

Başlıca ihracatı her erkeğin giydiği ve Hindistan'dan ithal edilen, Keşmir hariç hiçbir yerde imal edilmeyen şallar oluşturmuyordu. Hindistan'dan ithal edilen (Türkistanlılar ve

²⁹⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 463-464.

²⁹¹ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e, s. 199.

²⁹² Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 464.

* Hünnap; Sert çekirdekli, iri zeytin biçiminde ve büyüklüğündedir. İlk başlarda yeşil iken olgunlaştıkça kırmızıya ve siyah-mor renge döner. En dış çeperi derimsi ve ince, pulpası (yumuşak kısım) kopartıldığında elmadaki gibi sert ve beyaza yakındır. Ancak birkaç saat içinde sarılaşır ve yumuşar. Birkaç gün içinde kabuğu da buruşur. Pulpa, tatlı lezzetlidir. Bahçelerde yetiştirildiği gibi yabanî olarak da bulunur.

²⁹³ Reşit Rahmeti Arat, a.g.e, s. 200.

²⁹⁴ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 464-465.

²⁹⁵ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 465.

halk tarafından kullanılan) kaba pamuklu bezler, havlular ve diğer imalât ürünleri mevcuttur. Bazı tür ipek kumaş ve brokar, (büyük miktarlarda) çivit, fildişi, tebeşir, bambular, mum, kalay, ahşap sanatı ve ülkede kullanılan şekerlerin hemen hemen tümü bu ürünlerin içerisinde yer almaktadır.²⁹⁶ Küçük pamuklular da ithal ediliyordu ancak çoğu Buhara yolu ile gelmekte; misk, mercan, ilaçlar ve aynı zamanda diğer bazı önemsiz yazılar ithal edilmekteydi.

Baharatın her türlü; Hint ithalatının büyük merkezi olarak görülen Mombay şehrinden getiriliyordu. Vasco De Gama'nın "Hıristiyan ve Baharat" bulmak için gittiği Hindistan'da, Hıristiyan'a rastlayamamasının aksine bolca baharatla karşılaşması²⁹⁷, Hindistan'ın bir baharat cenneti olduğuna dair en güçlü ifadelerdendir. Bu baharatlar; Malabar'ın kıyısındaki diğer yerlerden veya Sind kıyısındaki limanlardan Karaçi'ye oradan Kâbil ve Kandahar'a kara yoluyla ulaşıyordu.²⁹⁸ Amanullah Han'ın; ticarî alanı genişletmek için Kâbil-Torham, Kâbil-Kandahar, Kandahar-Çemen ve Hint sınırlarına kadar ticari araçların kullanımına uygun biçimde yollar yaptırma girişiminde bulunması, var olan ticari yolların kilit noktası konumunda olan Kâbil'in stratejik önemini ortaya koymaktadır.²⁹⁹

Bağımsız Türkistan; çeşitli kumaşların ithalatının önemli bir kısmını önceleri Hindistan'dan gerçekleştiriyordu.³⁰⁰ İthalatın başlıca önemli mallarını atlar, altın ve gümüş oluştuyordu. (Buhara altın sikkesi), Hollanda altını, Venedik pulu, Çin'den gelen gümüş külçeler bunlardan bazılarıdır. Kırmızı, geniş bez, gelin teli, demirle dökülmüş tencere, çatal ve diğer sabit eşyalar Buhara'dan ithal edilmekle birlikte Rusya'dan kara yoluyla Orenburg'a, Astrahan'dan Aral'a ya da Horasan'ın kuzeyindeki Ming Kishlak'a gönderiliyordu.³⁰¹ Nitekim Ruslar; Astrahan Hanlığı'na son verdiklerinde, başkent 10 km güneyinde İdil kıyısında yine aynı isimle kurdukları şehirde, Hintli, Gilanlı, Buharalı ve Moskovalı tüccarların şehirdeki hanları

²⁹⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 465.

²⁹⁷ Yücel Bulut, "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones", *Sosyoloji Dergisi* 3,6, 2012, s. 75.

²⁹⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 465.

²⁹⁹ Aliye Yılmaz, "Amanullah Han'ın İslahatları ve Atatürk ", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2010, Sayı:21, s. 158.

³⁰⁰ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 466.

³⁰¹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 466.

kullandıklarını görmekteyiz.³⁰² Dolayısıyla var olan ticaret ağının geçmişten bu yana geniş bir hacme sahip olduğunu söyleyebiliriz.

İğneler, okuma gözlükleri, Rus derisi, kalay taneleri, gözlük ve diğer bazı önemsiz Avrupa yazmaları da aynı yoldan getiriliyordu. Deve yünü, pamuk, bir miktar kuzu derisinden yapılmış ince bez, Buhara'dan, Kazak ülkesinden birkaç iki hörgüçlü deve de olduğu gibi ithal ediliyordu.³⁰³

İran'a; şal ve şal ürünleri, çivit, Herat halıları, Mültan kumaşı, Hint brokarı*, yemeniler ve diğer pamuk kumaşlar ihraç ediliyordu. İran'a ihraç edilen şallarda Hindistan ve İngiltere'ye ihraç edilenlerden tamamen farklı desenler vardır.³⁰⁴

Gilan ve Reşt'ten ham ipek ithal edilerek Yezd ve Kashaun'da; Kudduk denilen (en iyi olarak Isfahan'da yapılan) çeşitli renklerde dayanıklı bir tür pamuk, kadınlar tarafından giyilen bir tür ipek mendil ve ipek eşyalar yapılıyordu. Bu ürünler büyük miktarlarda üretilmekte ve kullanılmaktaydılar. İşlemeli saten, kadife, İran brokarı gibi ürünler geniş kullanım sahasına sahiptiler.³⁰⁵

Çin Türkistanı'na olan ihracat Buhara'ya olan ihracatla neredeyse aynıdır. İthalatta belirli tür yünlüler de vardır. Çin ipeği, saten, (ince kurşundan küçük kutularda) çay, çini, porselen, ham ipek, kırmızı, kristal, altın tozu, külçe altın ve gümüş gibi ürünler mevcuttur.

Kâfiristan ile yapılan ticaretten de bahsetmek yerinde olacaktır. Hindistan ve Kâbil ile takas yapılan; şarap, sirke, peynir ve taze tereyağı, bez, tuz, deniz kabuğu ve kalay gibi ürünler, bu ticaretin başını çekmektedir. Aynı şekilde Kâfiristan'dan köleler de

³⁰² İsmail Bülbül, "XVII. Yüzyılda İdil-Hazar Ticaret Yolu ve Dağıstan", *History Studies International Journal Of History*, Volume 3/2, 2011, s. 30.

³⁰³ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 466.

* Fikri Salman, "Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz/ The Traditional Names In The Art Of Traditional Turkish Fabric", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, Journal Of Fine Arts* 6 (2004), s. 16, "Normal olarak atkı ve çözümlü iplikleri gruplarından başka, ilave çözümlü veya atkıyla ya da her ikisiyle de desen oluşturulması yöntemine dayanan kumaş türleridir. İlave çözümlü kumaşlara Lampas da denir. Yoğun ve karmaşık desenli kumaşların çoğu bu yöntemle dokunmuştur.

³⁰⁴ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 466-467.

³⁰⁵ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 467.

alınmaktadır. Köleler aynı zamanda Arabistan ve Habeşistan'dan Sind limanlarına götürülüyordu.³⁰⁶

Batı illerinden doğu illerine taşınanlar arasında başlıca; yünlüler, kürkler, kızılıkök, peynir, havuç, Herat halıları gibi bazı mamuller, elbise ve ekipmanlar bulunmaktadır.³⁰⁷ Demir; Hindukuş ve Süleyman aralığındaki dağlık ülkelere ihraç ediliyordu. Mineral üretmek için ayırt edici bir mesafeden gelen tuz, Belh'ten gelen atlar ve Belucistan'dan gelen kakao-fındık diğer ticari metaldı.³⁰⁸

Atların birçoğu yıllık olarak Kâbil atları adı altında Hindistan'ın kuzeyinde satılıyordu. Batıda ise Kandahar atları adı altında satılmaktaydılar. Ancak bu atların hemen hemen hepsi Türkistan'dan gelmekteydi. Kâbil'de erkeklerin kendi mülkiyetleri altındaki özel kullanım için yetiştirdikleri atlar dışında, at yetiştirilmiyordu. Kandahar'da ihraç edilmek üzere atlar yetiştiriliyordu. Herat'ın mahallelerindeki güzel atların bazıları diğer ülkelere taşınıyordu ancak Hindistan'a bunlardan ya çok azı gönderiliyor ya da hiçbiri gönderilmiyordu. Birçok iyi at Belucistan'dan ihraç edilmekteydi.³⁰⁹ Hint pazarlarına Kâbil ve Kandahar atları olarak getirilen atlar aslında Türkler tarafından yetiştirilen atlardı. Yine aynı atlar Belh, Buhara ve Herat üzerinden İran'a da ihraç ediliyorlardı.³¹⁰

³⁰⁶ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 467-468.

³⁰⁷ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 468.

³⁰⁸ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 468.

³⁰⁹ Mountstuart Elphinstone, a.g.e, s. 468-469.

³¹⁰ Jos Gommans, "The Horse Trade in Eighteenth-Century South Asia", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, Vol. 37, No. 3, Published by: BRILL, 1994, s. 229.

SONUÇ

Afganistan; medeniyetin ilk çağlarından itibaren asırlar boyunca devletlere ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Milattan önce 480 civarında başlayan bu yolculuk bugün hala seyrini sürdürmektedir. Bu seyir esnasında Afganistan, birçok savaşa tanıklık etmiş ve birçok farklı kavimle tanışmıştır. Hindistan'ın kuzeyinde bir geçiş noktasına sahip olan bölge; yaşanan istilaların yanında, geniş bir ticaret ağına sahip olması nedeniyle kültürel bir zenginlik yaşıyordu.

Bu zengin çerçeve Afganistan'ı özel kılmaktadır. Bu çalışmanın amacı ise Afganistan'ı yalnızca bir devlet veya yönetici ile sınırlamak yerine her yönü ile ele almaktır. Bölgede sayısı oldukça fazla kavmi unsur yaşamaktadır. Şüphesiz bu unsurların birbirleri ile olan ilişkileri neticesinde ortak kültürler meydana gelmiştir. Afganistan'da bir arada yaşayan milletler, dinler, diller, yapılar, mezhepler birbirlerinden etkilenmişlerdir.

Bu çalışma ile Afganistan'daki mevcut sosyal yaşamdan bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. Bu bilgilere dayanarak bölge tarihinde meydana gelen olayların nedenlerini etraflıca kavramak mümkün olacaktır. Afganistan'da merkezi otoritenin mutlak kontrolü sağlayamamasının en önemli nedenlerinden birisi kabileciliktir. Her bölgede bir kabile ve kabilenin kendi kuralları mevcuttur. Bunun yanında işin içine dinsel ve mezhepsel ayrılıklar da girince çözümsüz bir tablo ortaya çıkmaktadır. Esasında görünen kültür birikiminin altında yatan unsurlar aynı zamanda toplumun bir arada hareket etmesini de engelleyici bir rol üstlenmiştir. Çok sayıda kabile ve kabilelerin mensupları iç çatışmalar içerisinde kavrulmuşlardır.

Afganistan'da dini liderler de bir o kadar güçlü karakterlerdir. Nitekim etrafında topladığı takipçileri ile yönetime savaş açacak kadar ileri gidecek bir ordu kuran Bayezid Ensari bu durumun en net örneğidir. Tasavvuf tarikatları ve diğer tarikatlar etraflarına topladıkları kitleler ile kimi zaman birbirleri ile kimi zamanda az önce değinilen örnekteki gibi yönetimle karşı karşıya gelmişlerdir.

Erkeğin baskın olduğu Afgan toplumunda kadınların da haklarının olduğunu söylemek mümkündür. Hele ki bu kadın soylu bir ailenin mensubu ise bu haklar ciddi ölçüde

genişlemektedir. Bu bizlere şunu göstermektedir ki Afgan ailelerinde kadını hor görmektense, kadına hürmet göstermek söz konusuydu. Afgan kadınlarının da civar ülkelerde iffetleriyle nam salmış olmaları erkeklerine ve namuslarına bağlılıklarının bir göstergesidir.

Eğitim sahasına gelindiğinde ise ciddi bir zenginlikle karşılaşmaktayız. Toplumun önderleri olarak kabul gören mollaların eğitim süreçleri bizlere bu eğitimin ne kadar meşakkatli ve kaliteli olduğunu göstermektedir. Öte yandan eğitim için ailesinden ayrılan çocukların gittikleri yerde yaşayan halk tarafından ihtiyaçlarının karşılanması Afganların okuyan insana verdikleri değeri göstermektedir. Bir mollanın yeri geldiğinde hükümdardan fazla sözünün geçmesi, devletle halk arasındaki bağı kurması, devletten önce olaylara müdahale etmesi, Afgan toplumunun bilgiye duyduğu saygıyı gösterir. İlim ve bilim alanında yaşanan gelişmelerin temelinde yatan en büyük neden de budur. Toplumun her kesiminden insanlar medreselerde aldıkları ilimleri geliştirmeye yönelik hareket etmişlerdir. Buldukları bölgeden ayrılan genç mollalar eğitim için; Herat, Peşaver, Belh, Cürcan gibi şehirlere giderek buralarda eğitimlerini tamamlamışlardır. Daha sonra buldukları bölgelerin toplum önderleri olmuşlardır.

Edebiyatın, tasavvufun ve fikir akımlarının bu denli geniş ve yaygın olduğu bir toplumda şüphesiz gelişme kaçınılmazdır. Edebiyat alanında ortaya konan eserler genellikle yiğitlik ve kahramanlık üzerine vurgular yapan epik eserlerdir. Meydana gelen bu edebiyat anlayışı Afganların karakterlerinin birer yansımasıdır. Bu sert coğrafyada yetişmiş ve asırlar boyunca savaşlar içerisinde büyümüş olan bu toplum; takdire şayan bir kültür karakteri ortaya koymuştur.

İç içe geçmiş toplum, din, mezhep, sanat sarmalında göreceğiniz tek şey çok sesli bir orkestradır. Afganistan'ı anlamak ve bölge tarihinde meydana gelen olayların dinamiklerini kavramak için bu orkestranın sesine kulak vermeniz gerekir.

KAYNAKÇA

- AKALIN, Şebnem, “Kervansaray” İslam Ansiklopedisi, c. 25, TDV Yayınları, İstanbul, s. 299 - 302.
- ALAM, Muzaffar, “Trade, State Policy and Regional Change: Aspects of Mughal-Uzbek Commercial Relations, C. 1550-1750”, Journal of the Economic and Social History of The Orient Vol. 37, No. 3, Published by: BRILL, 1994, Syf. 202 – 227.
- ALGAR, Hamid, “Ahund” İslam Ansiklopedisi, Cilt: 2, TDV Yayınları, İstanbul, 1989, Syf. 185.
- ALGAR, Hamid, “Molla” İslam Ansiklopedisi, Cilt: 30, TDV Yayınları, İstanbul, 2005, Syf. 238 – 239.
- ALİ, Aziz & SHAOLIANG, Yi, “Highland Rangelands of Afghanistan: Significance, Management Issues, and Strategies”, Aga Khan Foundation, House 41, Street 2, Qala-e-Fatullah, Kabul, Afghanistan, International Centre for Integrated Mountain Development, GPO Box 3226, Kathmandu, Nepal.
- ARAT, Reşit Rahmeti, Baburnâme Babur’un Hâtıratı II, Cilt: 2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1993.
- BAKHTIN, Mikhail, Rabelis and His World, çev. Helene Iswolsky, Indiana University, Bloomington, 1984.
- BARFIELD, Thomas, Afghanistan A Cultural and Political History, Princeton University Press, Princeton & Oxford, 2010.
- BECK, Simone, “A Linguistic Assessment of the Munji Language in Afghanistan”, Language Documentation & Conservation, Cilt. 6, 2012, Syf. 38-103.
- BEHSING, L., LUDWIG, C. H., ZIMMERMAN, C. H., Afghanistan, Grosse Sowjet-Enzyklopädie, Reihe Lander Der Erde 7, Veb Bibliographisches Institut Leipzig, 1953.

- BELLEW, H. W., Afghanistan and the Afghans, Bring a Brief Review of The History of The Country, and Account of Its People with a Special Reference to The Present Crisis and War With The Amir Sher Ali Khan, London, 1879.
- BIDDULPH, C. E., Afghan Poetry of The Seventeenth Century: Being Selections From The Poems of Khush Hal Khan Khatak, London, 1890.
- BOZKURT, Nebi, "Müderriş" İslam Ansiklopedisi, Cilt. 31, TDV Yayınları, İstanbul, 2006, Syf. 467 - 468.
- BOZKURT, Nebi – YÜKSEL, Ahmet Turan, "Kervan" İslam Ansiklopedisi, Cilt. 25, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, Syf. 298 - 299.
- BULUT, Yücel, "Hindistan'da İngiliz Sömürgeciliği, Oryantalizm ve William Jones", Sosyoloji Dergisi 3.6 (2012), Syf. 71-106.
- BÜLBÜL, İsmail, "XVII. Yüzyılda İdil-Hazar Ticaret Yolu ve Dağıstan", History Studies International Journal Of History, Volume 3/2, 2011, Syf. 27 – 39.
- CANATAN, Kadir, "Geleneksel Siyaset ve Devlet Felsefesinin Bir Yorumu Olarak "Siyasetname" –Büyük Devlet Adamı Nizamülmülk'ün Devlet ve Siyaset Anlayışı Üzerine", Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/7 Fall 2009.
- CLEMENTS, Frank, Conflict in Afghanistan: A Historical Encyclopedia, Library of Congress Cataloging in Publication Data, 2003.
- DEFENSE LANGUAGE INSTITUTE FOREIGN LANGUAGE CENTRE, "Afghanistan in Perspective" An Orientation Guide, Technology Integration Division, September, 2012.
- DOMES, M. Longwarth, "Efganistan" İslam Ansiklopedisi, Cilt. 4, MEB Yayınları, İstanbul, 1977, Syf. 133-168.

- ELPHINSTONE, Mountstuart, An Account Of The Kingdom Of Caubul, Cilt. 1, London, 1819.
- ELPHINSTONE, Mountstuart, An Account Of The Kingdom Of Caubul, Cilt. 2, London, 1819.
- FARHADİ, Ravan, “Afghanistan XII. Literature” Encyclopaedia İranica, Cilt. 1, London, Boston and Henley, 1985, Syf. 564-566.
- FAUQ, Hanif, “Huşal Han Hatak” İslam Ansiklopedisi, Cilt. 18, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, Syf. 422.
- FEVZİ, Firuz, Afganistan’da Türk Kültürü ve Edebiyatı Üzerine Bir Araştırma, Journal of Life Sciences, Volume 1, Number 1, 2012, Batman University, Syf. 549 - 553.
- FERRİER, J. P., Caravan Journeys and Wanderings in Persia, Afghanistan, Turkistan, and Beloochistan with Historical Notices of the Countries Lying Between Russia and India, Pondicherry, 1856.
- GOMMANS, Jos, “The Horse Trade in Eighteenth-Century South Asia”, Journal of the Economic and Social History of the Orient, Vol. 37, No. 3, Published by: BRILL, 1994, Syf. 228 – 250.
- GOPALAKRISHNAN, Ramamoorthy The Geography and Politics of Afghanistan, Naurang Rai, Concept Publishing Library, H-13 Bali Nagar, New Delhi-110015 (India), 1982.
- GRIFFITHS, John C., Afganistan With A Historical Note By Sir Olaf Caroe, PALL MALL Press, London, 1968.
- GÜNDÜZ, Şinasi, “Nevruz” Diyanet İslam Ansiklopedisi, Cilt. 33, DİA Yayınları, İstanbul, 2007, Syf. 60 - 61.

- HABİBİ, Abdul Hai, *The Two Thousand Years Old Language of Afghanistan or The Mother of Dari Language (An Analysis of the Baghlan Inscription)*, A Publication of the Historical Society of Afghanistan, Kabul, 1967.
- HESCHE, Wolfram, “Recent Research On The Turkic Languages Of Afghanistan”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten 1989’dan Ayrı Basım*, Ankara 1994, s. 155 – 159.
- HOPKINS, B. D., *Race, Sex and Slavery: “Forced Labour” in Central Asia and Afghanistan in the Early 19th Century*, *Modern Asian Studies* 42, 4, Cambridge University Press, 2008.
- ISLAM, Fakhr-ul – KHAN, Shahbaz, “Roshaniyya Movement in Tribal Areas: An Overview”, *Pakistan Annual Research Journal*, Vol. 49, 2013.
- İPŞİRLİ, Mehmet, “Şeyhülislam” *İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 39, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, Syf. 91 - 96.
- KARAKAYA, Fikret, “Rebap” *İslam Ansiklopedisi*, Cilt. 34, TDV Yayınları, İstanbul, 2007, Syf. 494.
- KESSEL, Joseph, “Afghanistan”, *Photographed by Karl Flinker and Max Klimburg*, London: Thames and Hudson, 1959.
- KHATAK, Ghani Khan, *Khushal Khan The Afghan Warrior Poet & Philosopher*, S.T Printer’s Gawalmandi Rawalpindi, Islamabad, August, 2002.
- KHANEZİ Arash, MONSUTTI Alessandro, KIEFFER Charles M., “Hazara”, Vol. XII, Fasc. 1, *Encyclopædia Iranica*, December 15, 2003, Retrieved 2014-04-10, s. 76 - 93.
- KHINJANI, Shaima, *Afghan Women A Guide To Understanding An Afghan Woman’s Role In Her Society*, Defense Critical Language And Culture Program, The Maureen & Mike Mansfield Center At The University Of Montana, The University Of Montana, 2012.

- LAL, Mohan, Travel In The Punjab, Afghanistan And Turkıstan To Balk, Bokhara, And Herat And Visit To Great Britain And Germany, K. P. Bagchi & Company, First Published in London, 1846, Second Revised Edition, 1977.
- LAMER, Wiebke & FOSTER, Erin, Afghan Ethnic Groups: A Brief Investigation, Civil Military Fusion Centre, August, 2011, Syf. 1-7.
- LIBRARY OF CONGRESS, FEDERAL RESEARCH DIVISION, Country Profile: Afghanistan, August, 2008.
- LINDHOLM, Charles, Buzkashi: "Game And Power In Afghanistan", 2002 Iranian Studies Special Issue: Sports and Games: 421-4, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1982.
- MALLESON, Colonel G. B., C.S.I, History Of Afghanistan From The Earliest Period To The Outbreak Of The War Of 1878, Author Of "Historical Skecth Of The Native States Of India," "History Of The Indian Mutiny," Etc., W. H. Allen & Co., 13 Waterloo Place, Pall Mall, S. W. Publishers To The India Office, London, 1878.
- MARINE CORPS INSTITUTE, "Languages of Afghanistan", Afghanistan: An Introduction To The Country and People, Marine Barracks, Washington, D.C, 2003.
- MERRILL, Linda, PAXSON, Donald, TOBEY, Thomas, "An Introduction to Afghanistan Culture", Fall 2006.
- MOHAMMADI, Abdullah, Afganistan'ın Modernleşmesinde Türkiye'nin Rolü, Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 9/5, Spring, 2014, ANKARA-TURKEY, Syf. 1599 - 1611.
- MOMİNOV, Kasım, Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler, Cilt. 1, 1. baskı, Muş Alparslan Üniversitesi, Temmuz, 2013.

- MULLEN, David J., "Afghanistan" The Encyclopedia Of Education, Cilt. 1, USA, 1971, 120-123.
- MÜLAYİM, Selçuk, "Herat Cuma Cami" İslam Ansiklopedisi, Cilt. 17, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, Syf. 218 - 219.
- NOYES, Daniel P., "The Soofees" Bibliotheca Sacra, BSAC 006:22, May, 1849.
- OSMANOĞLU, Mahmud, Afganistan: Cihadın On Yılı, Rehber Yayınları, Ankara, 1990.
- ÖZ, Mustafa, "Şia" İslam Ansiklopedisi, Cilt. 39, TDV Yayınları, İstanbul, 2010, Syf. 111 - 114.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "Sistan" İslam Ansiklopedisi, Cilt. 37, TDV Yayınları, İstanbul, 2009, Syf. 274 - 276.
- P. Bajpai, S. Ram, "Language", Encyclopaedia of Afghanistan, Cilt. 1 Afghanistan: The Land & People, New Delhi, 2002.
- PEKACAR, Çetin, Pamir (Afganistan) Kırgız Türkleri Ağzı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara, 1995.
- PENNEL, T. L., M.D., B.Sc., F.R.C.S., Among The Wild Tribes Of The Afghan Frontier A Record Of Sixteen Years' Close Intercourse With The Natives Of The Indian Marches, With An Introduction By Field Marshal Earl Roberts, V.C., K.G, Seeley, Service & Co. Limited 38 Great Russel Street, London, 1922.
- PRITTS, Alyssa, Afghanistan, Factor 9, TST BOCES - Trumansburg High School, Trumansburg High School, Trumansburg, NY.
- RAHİMİ, Wali, "Status Of Women: Afghanistan", Social and Human Sciences in Asia and the Pacific, RUSHSAP Series on Monographs and Occasional Papers 31, General Editor: Yogesh Atal, Printed in Thailand, Unesco, 1991.

- RİVZİ, S. Athar Abbas, “Keşmir” İslam Ansiklopedisi, Cilt. 25, TDV Yayınları, İstanbul, 2002, Syf. 325 - 327.
- ROBSON, Barbara, LİPSON, Juliene, YOUNOS, Farid, MEHDİ, Mariam, “The Afghans Their History and Culture” Culture Profile, Published by the Center for Applied Linguistics The Cultural Orientation Resource Center, 2002.
- ROY, Olivier, Islam and Resistance in Afghanistan, Cambridge Middle East Library: 8, Second Edition, Cambridge University Press, 1990.
- ROYAL GEOGRAPHICAL SOCIETY WITH IBG & ADVANCING GEOGRAPHY AND GEOGRAPHICAL LEARNING, “The Punjab: Moving Journeys (Part Three)”, 2008.
- SABRI, Mariam, “The Roshanniya Movement and the Formation of Pashtun Identity in Mughal India”, Pro. Adv. Sarah Waheed.
- SALMAN, Fikri, “Türk Kumaş Sanatında Görülen Geleneksel Kumaş Çeşitlerimiz/ The Traditional Names In The Art Of Traditional Turkish Fabric”, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi, Journal Of Fine Arts 6 (2004), Syf. 13 – 42.
- SARAY, Mehmet, “Afganistan” İslam Ansiklopedisi, Cilt. 1, TDV Yayınları, İstanbul, 1998, Syf. 401-408.
- SARAY, Mehmet, Afganistan ve Türkler, Bayrak Matbaacılık, İstanbul, Şubat, 1997.
- SAYILI, Aydın, Ortaçağ İslam Dünyasında Yüksek Öğretim Medrese, Çev. Recep Duran, Eylül 2002.
- SHAH, Zahid, “Dogmas and Doctrines of the Roshnites and the Dispute of Pantheism”, South Asian Studies, A Research Journal of South Asian Studies, Vol. 28, No. 1, COMSATS Institute of Information Technology, Abbottabad, January – June 2013, Syf. 151 - 164.

- SHAH, Zahid, “Religio-Political Movements in the Pashtun Belt-The Roshnites”,
Journal of Political Studies, Vol. 18, Issue - 2, 2011, Syf. 119 - 132.
- SÛFÎ, Abdurrahman, “Sûfi” İslam Ansiklopedisi, Cilt. 37, TDV Yayınları, İstanbul,
2009, Syf. 471 - 472.
- TAFTAZANÎ, Ebu'l- Vefa, “Mısır’da Sûfi Tarikatların Tarihi Gelişimi ve
Günümüzdeki Durumları”, Çev. Arş. Gör. Mustafa Akşar, Syf. 535-552.
- THE BACCHUS NETWORK, “Creating Tobacco-Free Generations, Top Facts:
Hookahs Smoking A Hookah Is Smoking Tobacco”, Last updated May, 2007.
- UNAT, Yavuz, “Ömer Hayyam” İslam Ansiklopedisi, Cilt. 34, TDV Yayınları,
İstanbul, 2007, Syf. 66 – 68.
- USLU, Recep, “Herat” İslam Ansiklopedisi, Cilt. 17, TDV Yayınları, İstanbul, 1998,
Syf. 215 - 218.
- ÜZÜM, İlyas, “Sünnî-Şîî Yakınlaşması: Dârü’t-Takrîp Tecrübesi”, İslam Araştırmaları
Dergisi, Sayı: 2, 1998, Syf: 171 - 185.
- WAHAB, Shaista; YOUNGERMAN, Barry, A Brief History of Afghanistan, Infobase
Publishing, 2007.
- YAPP, Malcolm E., Strategies of British India, Encyclopaedia of İranica, Cilt. 8,
Fasikül. 4, Aralık 15, 1998, Syf. 369-370.
- YAZICI, Orhan, “Afganistan’daki Otorite Boşluğunun Tarihî Temelleri”, History
Studies, Volume 2/1, 2010.
- YAZICI, Orhan, “Emir Abdurrahman Han’ın Afganistan’da Merkezi Otoriteyi Tesis
Etme Çabaları”, Orta Doğu Araştırmaları Dergisi, cilt: VII, sayı: 1, T.C Fırat
Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, Ocak 2009, Elazığ 2010.
- YAZICI, Orhan, “Hazaraların Menşei İle İlgili Yeni Bir Görüş”, TÜBAR-XXIX-
/2011-Bahar, Syf: 475 – 492.

- YAZICI, Orhan, Modern Afganistan'ın Kuruluşu 1834-1922, Birinci Baskı, Huzur Cilt Evi, Malatya, Kasım, 2011.
- YILMAZ, Aliye, “Amanullah Han'ın Islahatları ve Atatürk “, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs, 2010, Sayı:21, Syf. 155 -165.
- YUVALI, Abdülkadir, “Daruga” İslam Ansiklopedisi, Cilt. 8, TDV Yayınları, İstanbul, 1993, Syf. 505 – 506.
- ZENGİN, Mahmut, “Dünyada Bir Mesele Olarak İslam Dini Eğitimi”, Dem Dergisi, Yıl. 1, S. 3, s. 6-25.
- ZIYAYI, Najiba, Afganistan Türklerinin Dini, İnanç Ve Yaşayışları (Kuzey Afganistan Türkleri), Yüksek Lisans Tezi, Danışmanı: Prof. Dr. Ekrem Sarıkçıoğlu, T.C Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Isparta, 2004.

ÖZGEÇMİŞ

Furkan KÜLÜNK 17/06/1989 Cumaova'da doğdu. Düzce Atatürk Lisesi'nden mezun olduktan sonra 2008 yılında Sakarya Üniversitesi Tarih bölümünü kazandı. 2012 yılında bu bölümden mezun oldu. 2014 yılından itibaren Düzce Üniversitesi'nde dışarıdan okutman olarak görev yapmakta.